

Nemzeti Közzolgálati Egyetem

Az intézkedéstaktika pszichológiájáról

„ERŐ – SZAK – TUDÁS”

Írta: Retek Amadé

2023

„A TKP2021-NVA-18 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzetközi Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021 pályázati program finanszírozásában valósult meg.”

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ
PROGRAM

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ	5
I. FEJEZET – RENDÉSZET	8
1. Rendészeti szerep	10
2. Intézkedéstaktika	13
II. FEJEZET – DÖNTÉSI SPIRÁL.....	16
1. Helyzetfelismerés.....	20
1.1. <i>Érzékelés</i>	<i>20</i>
1.2. <i>Észlelés</i>	<i>23</i>
2. Helyzetkezelés	26
2.1. <i>Döntés.....</i>	<i>26</i>
2.2. <i>„Cselekvés”</i>	<i>30</i>
III. FEJEZET – A GONDOLKODÁS ALAPJAI.....	31
1. Memóriatárak.....	32
1.1. <i>Szenzoros memória.....</i>	<i>32</i>
1.2. <i>Munkamemória.....</i>	<i>33</i>
1.3. <i>Hosszú távú memória</i>	<i>36</i>
2. Tudásunk szerveződése	40
2.1. <i>Mentális reprezentációk</i>	<i>44</i>
2.2. <i>Sémaelmélet</i>	<i>45</i>
2.3. <i>Sémák típusai.....</i>	<i>45</i>
2.4. <i>Sémahierarchia.....</i>	<i>46</i>
2.5. <i>Sémák jelentősége.....</i>	<i>48</i>
3. Tudás minősége	50
3.1. <i>Ismerethierarchia.....</i>	<i>51</i>
3.2. <i>A tudás fejlődési szintjei</i>	<i>52</i>
3.3. <i>Szakmai fejlődés.....</i>	<i>52</i>
3.4. <i>Tacit tudás</i>	<i>55</i>
3.5. <i>Szakmaspecifikus tudás</i>	<i>57</i>
IV. FEJEZET – HELYZETÉRTÉKELÉS	60
1. Észlelés	61
1.1. <i>Az észlelés kettős természete</i>	<i>61</i>
1.2. <i>Ingervezérelt információfeldolgozás.....</i>	<i>61</i>

1.3. Konceptióvezérelt észlelés	62
1.4. Konstruktív elmélet	63
1.5. A konceptióvezérelt észlelést befolyásoló tényezők	64
2. Séma minősége	70
2.1. Észlelési ciklus	70
2.2. Séma forrása.....	73
2.3. Szaktudás	73
3. Helyzetértékelés	76
3.1. Megértés.....	78
3.1.1 Helyzetismeret	80
3.1.2 Feladatismeret	89
3.2. Kivetítés	90
3.3. Kognitív kiértékelés	92
4. Figyelem	95
4.1. Cooper Color Code	98
4.2. A figyelem biológiája	103
4.3. Mentális készenlét.....	106
V. FEJEZET – HELYZETKEZELÉS	108
1. Cselekvés	108
1.1. Cselekvés minősége	109
1.2. Hatásmechanizmus	111
1.3. Eszköz-hatás mátrix	116
2. Döntés.....	117
2.1. Érzékeléstaktika.....	117
2.2. Értékeléstaktika	119
2.3. Fellépéstaktika.....	121
3. Dinamikus döntési modell	122
3.1. Reaktív agresszió – Reakció.....	123
3.2. Proaktív agresszió – Proakció.....	124
3.3. Kényszerítő eszköz készenlétbe helyezése (fizikai készenlét)	128
3.4. Eszkaláció – Deeszkaláció	130
VI. FEJEZET – DINAMIKUS DÖNTÉSHOZATAL	132
1. Intézkedés mint probléma	135
1.1. Problémamegoldó rendszerek	136

1.2. Ökológia jelentőség	138
2. Gondolkodásunk.....	139
2.1. 1. rendszer.....	139
2.2. 2. rendszer.....	140
2.3. Rendszerek együttműködése	141
2.4. Algoritmus	142
2.5. Heurisztikák	143
3. Korlátozott racionalitás	144
3.1. Kényszerhelyzet.....	146
3.2. Stresszhatás.....	151
4. Heurisztikák rendszere.....	152
4.1. Értékelési torzítások	154
5. Döntés.....	158
5.1. Felismerés.....	159
5.2. Döntés.....	163
VII. FEJEZET – STRESSZ.....	166
1. Stressz	167
1.1. Distressz.....	168
1.2. A stressz folyamata	169
2. Stresszorok	170
2.1. Fizikai stresszorok.....	170
2.2. Mentális stresszorok	171
2.2.1 Helyzetértékelés	171
2.2.2 Döntés	175
3. A Stressz fiziológiája	178
3.1. Idegrendszer	178
3.2. Vészreakció.....	179
4. Stresszválasz	184
4.1. Érzékelés	184
4.2. Értékelés.....	185
4.3. Döntés.....	186
4.4. Cselekvés.....	187
5. Tudatosság.....	188
5.1. Automatizmusok	188

5.2. Optimális teljesítmény	190
5.3. Módosult tudatállapot	191
5.4. Készség szint.....	195
ÁBRAJEGYZÉK	197
IRODALOMJEGYZÉK	202

BEVEZETŐ

*„»Az egész több, mint a részek összege«. (...)
...egy dallam több, mint a hangok egymásutánja;
egy katedrális több, mint a kövek összesége.”*

(Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 60.)

Az emberek eltérő módon érzékelik a valóságot, saját élettapasztalataik által formált szemüveglencsén keresztül. A könyv központi célja, hogy bemutassuk az olvasóknak, akik még nem vettek korábban részt intézkedéstaktikai képzésben, hogy a rendészek milyen nézőpontból látják a világot. A megértéshez nem elég csupán az emberi cselekvéseket és viselkedést megfigyelni, hanem fontos megérteni azt, hogy az emberek hogyan gondolkodnak, milyen tudással rendelkeznek, hogyan szervezik és strukturálják az információkat.

Az intézkedéstaktikai eljárások és technikák szabályai országonként változnak, de még országhatáron belül is eltérhetnek a különböző rendészeti szervek között. Ugyanakkor az emberi szervezet alapvető pszichológiai és biológiai működése szinte azonos. A feldogozott irodalom bemutatásának célja, hogy ismereteket nyújtson azokról a mentális folyamatokról, amelyek megértése feltétlenül szükséges az intézkedések eredményes végrehajtásához: az érzékeléstől a komplex viselkedésformáig, az információfeldolgozástól a döntéshozatalon át a stresszrokra adott reakciókig. Bemutatjuk azokat a környezeti és viselkedésbeli tényezőket, amelyek befolyásolják a döntéshozatalt, valamint ezekkel kapcsolatban a legitim erőszak alkalmazásának pszichológiai hátterét is.

Azonban, mint minden komolyabb rendszer esetében, így az intézkedéstaktika-elmélet megismerése során is, találkozunk egy alapvető problémával. Ennek lényegét egy hindu bölcseléttel lehet legjobban illusztrálni, mely szerint hat vak ember szeretné megismerni, mi is az az elefánt. A hat vak ember körbeállta és tapogatni kezdte az ismeretlen állatot. Az egyik szerint, aki az agyarárt fogta, olyan, mint egy lándzsa, másik szerint, aki a farkát fogta, olyan, mint egy seprű, a harmadik szerint, aki a lábát érte, olyan, mint egy oszlop, és így tovább. Álláspontjukat aszerint alakították ki, hogy mely pontján érzékelték az elefántot. Ennek a metaforikus történetnek a lényege, hogy minden szereplő saját tapasztalata alapján alkotott képet az elefántról, de mindannyian csak egyetlen nézőpontból. Emiatt valójában egyikük sem ismerte meg teljesen, hogy mi is az elefánt.

A rendszerelmélet alapköveit lerakó Ludwig von Bertalanffy ezt úgy foglalta össze, hogy: „Az egész több, mint a részek összessége. A rendszer tulajdonságai nem következnek közvetlenül az alkotórészek jellegzetességeiből. Az alkotóelemek közötti kapcsolatok bonyolult, összetett hálózatot képeznek.”

Ezzel a felfogással szemben napjaink tudományos gondolkodására a redukcionista megközelítés a jellemző. „A redukcionizmus elképzelése szerint jóllehet az egész esetleg valóban más minőség, mint részeinek összege, mégis tökéletesen megérthető annak alapján, ha elég pontosan ismerjük összetevő részeit és az összetétel módját, szabályait, elveit, mozgatórugóit. Ezt a hitet veti el a holizmus, mely szerint az egészben olyan új elvek, minőségek merülhetnek fel, amelyekről sem komponensek, sem azok összeépülésének módja nem mond el semmi lényegeset” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 60.).

Az intézkedéstaktikát holisztikus formában közelítjük meg és több tudományterület ide kapcsolódó ismereteit egy egységes keretbe foglaljuk. Ezzel igyekszünk elősegíteni az egyes rendészeti technikák és taktikák intézkedésekben betöltött szerepének megértését. Nem új kutatási eredmények bemutatása a cél, hanem inkább a meglévő tudás újrastrukturálása.

1. ábra: Az intézkedéstaktika mint több tudományág határterülete

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az intézkedéstaktikára úgy tekintünk, mint több tudományág határterületére. A határterület olyan terminus, melynek „sajátossága éppen az, hogy jelenségei és szabályai nem fedhetők le egyetlen klasszikus ismeretrendszer törvényeivel sem, ezen felismert törvényszerűségek szinte behatolnak egy vagy több szomszédos, régebben jól megfogalmazott, szabályokkal körülbástyázott szuverénnek hitt tudományágba” (Ádám, Érzékelés, tudat, emlékezés – biológusszemmel, 1976, old.: 7.).

Ez a mű számos szó szerinti idézetet tartalmaz, mivel nem állt szándékunkban szakértők szavait átformálni. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az adott tudományterület szakértőinek eredeti gondolataival lehet leginkább az adott ismeretanyagot hitelesen ismertetni.

Ez a könyv elsősorban rendészeti hallgatók számára íródott, mivel egy szakma elsajátítása a fogalmak tisztázásával kezdődik. Ez alól az intézkedéstaktika sem kivétel. Valamint szól a már szolgálatot teljesítő rendészeknek is, hogy jobban megértsék saját működésüket, és egyes taktikai eljárások jelentőségét a konfliktusos intézkedési helyzetekben. Illetve mindazoknak, akik valamilyen – hivatalos vagy informális – formában véleményt alkotnak a rendészeti intézkedésekről. Számukra azért, hogy jobban megérthessék azt a fontos tény, miszerint a rendőri intézkedések jogi szabályozás alatt állnak, de minden egyes intézkedés eredményessége az emberi szervezet biológiai és pszichológiai működésében keresendő.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy ez az áttekintés nem azért íródott, hogy kritizálja a jelenlegi gyakorlatot. Alapvető célja, hogy egy könnyen érthető, teljes képet nyújtson azokról a tényezőkről, amelyek befolyásolják a rendészek helyzetfelismerését és döntéshozatalát. Szándékunk, hogy hidat építsünk a tudományos ismeretek – mint a jog és a pszichológia – és a mindennapi rendészeti munka során alkalmazott gyakorlati tudás közé.

I. FEJEZET – RENDÉSZET

Minden közösségben, legyen az egy nagyobb társadalmi rendszer vagy csupán egy kisebb csoport, kialakulnak bizonyos normák vagy szabályok. Ezek a normák, amelyek lehetnek írottak vagy íratlanok, hozzájárulnak a csoport belső rendjének fenntartásához. Egy csoport normái tehát magukba foglalják azokat az előírásokat, amelyek a csoporttagok közötti interakciókat és a csoport működését szabályozzák. Az, hogy a társadalmi csoportok zavartalanul működnek, alapvetően kötődik a tagok által betartott szabályokhoz. Ezek meghatározzák, hogy az egyéneknek milyen viselkedést kell tanúsítaniuk adott helyzetekben. Amennyiben ezek hiányoznának, vagy ha a csoport tagjai nem követnék azokat, a társadalmi együttélés működésképtelenné válna. A társadalom működését számos, egymással összefüggő normarendszer befolyásolja, amelyek különböző mértékben határozzák meg a társadalom tagjainak viselkedését. Ezek közül a legfontosabb írott normarendszer a jog.

„A szabályozásra kerülő társadalmi kapcsolatok heterogenitása azt jelenti, hogy azok eltérő módon túrik a jogi rendezést. Egyes társadalmi jelentőségű tevékenységek nagyon részletes szabályozást igényelnek, más helyzetek azonban a jog számára csak egy általános felhatalmazásra adnak lehetőséget...” (Finszter, 2018, old.: 31.).

Akár a kisebb szabálysértések, mint a közlekedési szabálysértések, akár a súlyosabb bűncselekmények, mint a testi sértés, egyaránt rontják a közösségi élet minőségét. A társadalmi együttélés szabályainak megsértése aláássa a közösségi rendet és harmóniát. *„Az emberi magatartásoknak merőben más megítélést kívánó köre a jogsértés. Ennek megvalósítója valamely racionális céltól vezérelve, avagy szenvedélyeire hallgatva olyan – a jog által tilalmazott – magatartást tanúsít, ami a társadalom által elfogadott anyagi vagy szellemi értékeket sért vagy veszélyeztet” (Finszter, 2018, old.: 39.).*

„A közigazgatás társadalmi rendeltetése a közösség olyan szükségleteinek a ki-elégítése, amelyre az egyes ember – kizárólag saját erejére támaszkodva – nem képes. Ez az igény akkor született meg, amikor az állam felelősséget vállalt polgárai sorsáért, és támogatásukat küldetésének tekintette” (Finszter, 2018, old.: 107.).

„A rendészeti igazgatás tehát úgy született, hogy a közbiztonság a közügy rangjára emelkedett. A közbiztonság ellen intézett jogellenes támadások megfékezése csak az állami impériumból levezethető hatósági kényszerítő jogosítványok birtokában lehetséges, két okból is. Egyfelől, mert a bűnös támadásokkal szemben az egyes ember önvédelmi képességei gyakran kevésnek bizonyulnak, ő tehát segítségre szorul. Másfelől viszont a sérelem kiválthatja a megtorlásnak és a bosszúnak olyan érzelmek fűtötte (és ennyiben gyakran érthető) módozatait, amelyek a jogállam alapértékeit veszélyeztetik. A jogsértésre nem lehet jogsértő módon válaszolni” (Borbíró, Gönczöl, Kerezs, & Lévay, 2020).

„A rendészet olyan állami tevékenység, amely a közrend megzavarásának megelőzésére, a közvetlenül zavaró magatartás megakadályozására és a megzavart rend helyreállítására irányul” (Szamel Lajos, 1992; idézve Hutzinger, 2002).

„A rendészet a modern államban az a közigazgatási tevékenység, amelynek társadalmi rendeltetése a jogellenes emberi magatartásokból keletkező veszélyek elhárítása. (...)

E rendeltetését a rendészeti igazgatás négy funkción keresztül valósítja meg:

- a jogellenes emberi magatartásokból származó veszélyek megelőzésével (jelenlét, őrködő funkció);*
- hatósági jogalkalmazással (igazgatásrendészeti funkció);*
- a jogsértő támadások legitim fizikai erőszakkal történő visszaverésével (karhatalmi funkció);*
- az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez szükséges előkészítő eljárással, a felderítéssel és a nyomozással (bűnüldöző funkció)” (Finszter, 2018, old.: 33.).*

„A rendőrségi tevékenység tartalma a társadalmi rendeltetésből következik. Ez pedig nem más, mint a közrend fenntartása és a közbiztonság megvédelmezése a jogellenes emberi magatartásokból keletkező veszélyekkel szemben. A veszélyelhárítás alapvető eszköze az a hatósági kényszer, amit a rend fenntartása érdekében alkalmazhat, és ami egyszerre teszi nélkülözhetetlenné, és időnként talán »félelmetessé« is a rendőrséget. A hatósági kényszer mindenfajta államigazgatási hatósági eljárásnak része. Amiben azonban a rendőrségnek monopóliuma van, az a legitim fizikai erőszak” (Finszter, 2018, old.: 23.).

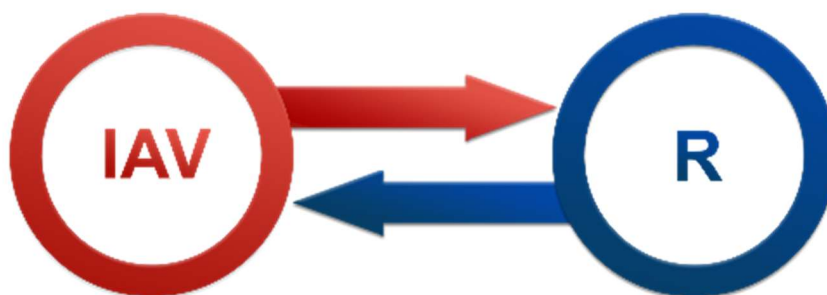
A legitim erőszak kettős természete a társadalmi élet egyik összetett jelensége. Egyrészt, a társadalom elvárja a rendészekről, hogy bizonyos helyzetekben erőszakot alkalmazzanak a rend biztosítása érdekében. Ez a fajta erőszak, amikor megfelelően és arányosan kerül alkalmazásra, fontos szerepet tölt be a társadalmi rend fenntartásában. Másrészt, bizalmatlansággal és aggodalommal tekint a rendészeti erőszak alkalmazására, különösen, ha az túlzónak vagy indokolatlannak tűnik, amely megítélés egyénenként változó.

1. RENDÉSZETI SZEREP

Intézkedés

Az emberek közötti szociális érintkezés kölcsönös alapformája az interakció. Interakciónak nevezzük az emberek társas helyzetben lezajló, kölcsönös egymáshoz viszonyított viselkedését. Az interakcióhoz legalább két személy szükséges, akik kölcsönösen értelmezik egymás viselkedését. „Az interakció, olyan társas kölcsönhatás, amely létrejöttében befolyásoló szerepe van az ÉN-nek, a MÁSIK-nak, és a HELYZET-nek” (Bodnár & Simon, 1997).

Az interakció akciók és reakciók együttese. Az észlelt viselkedés értékelését követően tudásunkból kiindulva reagálunk egymásra (Keményné, 1989).

2. ábra: Az interperszonális interakció speciális esete, az intézkedés.

Jelölések: IAV. – intézkedés alá vont; R. – rendész

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A mindennapi viselkedések jó részét a kölcsönös elvárások vezérik. Az, hogy az egymással szemben álló felek mit várnak el a másiktól, nagyban függ a kapcsolat jellegétől. A kapcsolat lehet egyenrangú (pl.: barátság) vagy aszimmetrikus, ahol az egyik fél egyoldalúan függő helyzetben van a másiktól (pl.: tanár-diák). Ilyenkor a felek elvárásai eltérőek egymástól. Az intézkedés egy speciális interakció, amelyet az alá-fölé rendeltség jellemez. Az intézkedések minden esetben magukban hordoznak egyfajta kényszert az intézkedés alá vont személyre nézve. A rendész által alkalmazott kényszer szintje az intézkedés alá vont személy magatartásának függvénye.

Az interakciók sajátos formái az interperszonális konfliktusok. A konfliktus bizonyos információk, szándékok, értékek, attitűdök ütközése. Személyközi konfliktus során a saját meggyőződéssel, érdekekkel ütköző szándékokkal szembesül az alany (Forgács, 2017).

A törvény által meghatározott céllal rendelkező rendészeti tevékenységek gyakran konfliktusok kezelését is magukban foglalják. A rendészeti feladatokat ellátó személyeknek alaposan fel kell készülniük ezeknek a helyzeteknek a kezelésére, ami a kommunikációs készségek elsajátításától egészen a fegyverhasználatig terjed.

Szerepelvárás

A társadalom mint bonyolult viszonyrendszer számos egymással összefüggő alrendszerre tagolható. Az egyénnek a társadalomban meghatározott helye, pozíciója van, ez adja meg számára a rangot, amit státusznak nevezünk. Ilyen státusszal rendelkezik az egyén, azáltal, hogy férfi vagy nő, vezető vagy beosztott, stb. Az egyénnek sokféle státusza van a társadalomban és ezáltal többféle szerepe is. Mindegyik jár bizonyos elvárásokkal, amelyeknek meg kell felelnie.

A státuszhoz kapcsolódó elvárások rendszerét, a normákat és az ennek megfelelő tipikus magatartásformákat nevezzük szerepnek. Olyan elvárások, amelyeket a társadalom tagjai az adott státuszt betöltő személlyel szemben támasztanak, amelynek meg kell tudnia felelni. Szerep és státusz szorosan összetartozó fogalmak. A szereppel kapcsolatos elvárások nem függenek az egyéni tulajdonságoktól. Arra szolgálnak, hogy az ideális társadalmi viselkedésmintát az egyedre szabják (Bodnár & Simon, 1997).

A szerepelvárások külső követelményként jelennek meg a státuszt betöltő előtt, amelyek kötelezik is őt. Azt, hogy valaki hogyan tölti be a társadalmi szerepét, az alapján ítélik meg, hogy mennyire felel meg a viselkedése az általános elvárásoknak. A rendészeti szerep tartalmazza azokat a magatartásokat és személyiségtulajdonságokat, melyeket a társadalom a rendvédelmi szervek egyes tagjaival szemben megfogalmaz, és hivatása gyakorlatában viszontlátni kíván (Csomós & Fodor, 2001).

A rendészeti szerepet vállaló személyeket a társadalom arra kötelezi, hogy a magánéletükben is kifogástalan életvitelt folytassanak. Amikor pedig hivatalos szolgálatot látnak el, kötelesek ellátni a törvényben meghatározott feladataikat, az ott meghatározott formában. Így például a 1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről, meghatározza az intézkedések lefolytatásához kapcsolódó elvárásokat és alapelveket. A rendőri intézkedésekkel szembeni normatív elvárások az alábbiak:

OBJEKTÍV, ha a rendőr részrehajlás nélkül intézkedik. Tilos a személyek nemi, faji vagy etnikai származás, vallás vagy világnézet, fogyatékoság, kor vagy szexuális irányultság alapján történő hátrányos megkülönböztetése.

BIZTONSÁGOS, ha az intézkedéssel érintett személyek, illetve dolgok tekintetében nem áll fenn az indokoltnál nagyobb veszélyeztetettség, illetve sérelem, károkozás.

EREDMÉNYES, ha a törvényes célját eléri; a konfliktusokat, jogsértéseket megelőzi, megakadályozza, valamint megszünteti; a társadalom, a közbiztonság, a közrend iránti igényeinek megfelel.

JOGSZERŰ, ha a rendőr szolgálata – vagy szolgálati fellépése – során a hatályos törvényekben és egyéb jogszabályokban meghatározott szolgálati, hivatali kötelezettségét teljesíti, hatáskörébe tartozó ügyben jár el.

SZAKSZERŰ, ha végrehajtását a hatályos szabályzók rendelkezéseinek, előírásainak megfelelően teljesíti, és az azokhoz kapcsolódó, szükséges taktikákat és technikákat alkalmazza.

ARÁNYOS, ha az intézkedés során nem okoz olyan hátrányt, amely nyilvánvalóan nem áll arányban az intézkedés törvényes céljával, illetve több lehetséges és alkalmas rendőri intézkedés, illetőleg kényszerítő eszköz közül azt választja, amely az eredményesség biztosítása mellett az intézkedéssel érintettre a legkisebb korlátozással, sérüléssel vagy károkozással jár (Pokrócos, 2016).

A rendészeknek, amennyiben legitim erőszakot alkalmaznak, kötelezően el kell számolniuk cselekedeteikkel. Ez azt jelenti, hogy meg kell magyarázniuk, miért választották az adott helyzetben az erőszak alkalmazását a rendelkezésükre álló többi lehetőség közül. Az intézkedés alá vont személyről rendelkezésre álló minden előzetes információ, a jelenben észlelt magatartás és az ezek alapján feltételezett jövőbeni magatartás együttese az alapja a rendészeti fellépésnek.

„A professzionális jelleggel összefüggésben e helyütt is felmerül, miként érvényesíthető a jogszerűség a legitim fizikai erőszak alkalmazása során. Erre hatásos jogi technikák kínálóznak:

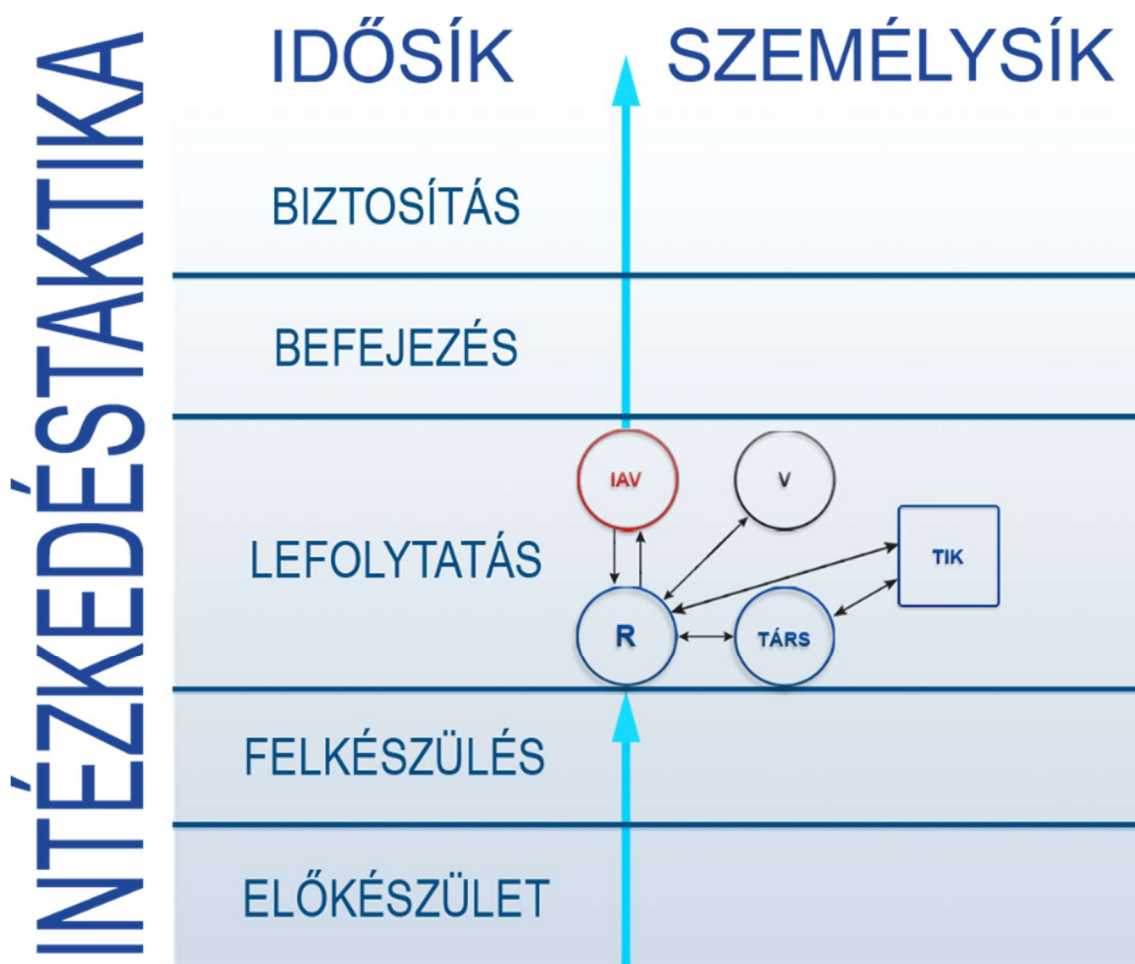
- a felhatalmazás mindig törvényből származik,*
- az alkalmazás korlátait és tilalmait a jog állapítja meg,*
- az alkalmazásért a rendvédelmi szerv és annak eljáró tagja felelősséggel tartozik” (Finszter, 2018, old.: 215.).*

Az egyéni felelősség azt jelenti, hogy a rendészeknek mindig tisztában kell lenniük saját cselekedeteik hatásaival és azok jogi, etikai, valamint társadalmi következményeivel.

2. INTÉZKEDÉSTAKTIKA

A „taktika” kifejezés általában egy meghatározott szakterületen alkalmazott specifikus módszerek, technikák és stratégiák összességét jelenti, az adott területen meghatározott célok eléréséhez szükséges lépések kidolgozását és végrehajtását.

Az intézkedéstaktika kifejezést szűk értelmezésben olyan technikákra és eljárásokra alkalmazzuk, amelyek az intézkedés során érintett személyek kezeléséhez szükségesek. Ezt a fogalmat könyvünkben tágabban értelmezzük, két dimenzió mentén. Az első dimenzió az időbeli aspektus, ami szerint ezeket a technikákat nemcsak az intézkedés pillanatában, hanem az azt megelőző és követő időszakokban is alkalmazzuk. A második dimenzió a célzott személyek körét bővíti, ami azt jelenti, hogy nemcsak az intézkedés alá vont személyekkel szemben alkalmazzuk ezeket a technikákat, hanem más, az intézkedésben közvetlenül nem érintett személyek, a saját rendésztársaink vagy a tevékenységet irányító személy, vagy szervezeti egység irányába is.

3. ábra: Az intézkedéstaktika komplexitása

Jelölések: V – véetlen személy; Társ – járőrtárs; TIK – Tevékenység-irányítási Központ

Forrás: a szerző saját szerkesztése

1. táblázat: Az intézkedéstaktika idősíkjá

Előkészület:	Megfelelő felszerelés és létszám biztosítása az előzetes információk alapján (intézkedés helyszínétől független)
Felkészülés:	Az intézkedés helyszínén az intézkedés megfelelő körülményeinek biztosítása (pl. kényszerítő eszköz készenlétbe helyezése)
Lefolytatás: (intézkedés)	Az intézkedés alá vont személy magatartásával arányos fellépés
Biztosítás:	Az intézkedést követően a személyi szabadságában korlátozott személy kezelésének szabályai

Forrás: a szerző saját szerkesztése

2. táblázat: Az intézkedéstaktika személysíkjá

Intézkedés alá vont személy:	Teljes rendészeti eszközkészlet alkalmazása a törvényes cél elérése érdekében
Vétlen személyek:	Szükség szerinti eltávolítás vagy segítségkérés
Járőrtárs:	Együttműködés taktikai szabályai
Tevékenység irányítás:	Folyamatos jelentés, tájékoztatás

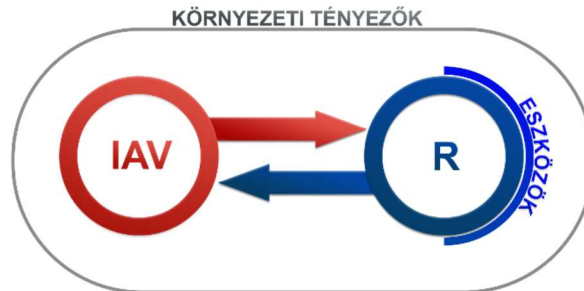
Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az intézkedéstaktika az intézkedést végrehajtó rendész szakmai ismeretén alapuló olyan döntés, amely az intézkedés körülményeit olyan módon alakítja, hogy az az intézkedés alá vontat a rendész törvényes szándéka szerinti magatartásra – cselekvésre vagy annak abbahagyására – kényszeríti, a védendő értékek biztonságának garantálásával egy időben. A megfelelő taktika alkalmazása azt jelenti, hogy a rendész pontosan értékeli az adott helyzetet, és minden cselekedete összhangban áll a szakszerűség, jogszerűség, arányosság elveivel.

Az intézkedések során a rendészek személyisége, az általuk használt kényszerítő eszközök, az intézkedés alá vont személy egyéni sajátosságai, az intézkedés környezetének minden egyes eleme képes valamilyen mértékben befolyásolni ezt a folyamatot.

Jelen könyvben ezeknek a különleges interperszonális helyzeteknek a „magjával” foglalkozunk, azokkal a fiziológiai és mentális mintázatokkal, amelyek általában az emberi viselkedést jellemzik.

Ebben az interakcióban résztvevő – késsel jelölt – személyt rendésznek nevezzük. Rendészek azok, akik törvényben meghatározott feladatellátásuk során, a törvényes cél elérése érdekében embertársukkal szemben kényszerrel alkalmazhatnak.

4. ábra: Az intézkedés „magját” jelentő interperszonális viszony és a rendészeti feladatellátást meghatározó egyéb tényezők (környezet, eszközök)

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A rendészeti feladatok függvényében az intézkedés helyszíne és a jogszabályok által engedélyezett eszközök változhatnak (pl. katonai rendész, vízi rendész), de a helyzetfelismerés és helyzetkezelés általános szabályai mindig ugyanazok. „... a szolgálat tehát abból az előfeltevésebből indul ki, hogy a társadalom alapvetően jogkövető, és megérdemli a rendészet gondoskodását. Szakmai értékek: a konfliktus korai felismerése, az erőszakkerülés, a partnerekkel való együttműködési készség, a gyengékkal való szolidaritás, a másság tolerálása és a támogató beavatkozás (minél korábban, minél kisebb represszióval)” (Finszter, 2018, old.: 208.).

II. FEJEZET – DÖNTÉSI SPIRÁL

Az emberi agy és a kognitív folyamatok annyira bonyolultak és összetettek, hogy szavakba foglalásuk vagy grafikonokon történő ábrázolásuk nem könnyű feladat. Ennek ellenére fontos, hogy ezeket az eszközöket használjuk a mélyebb megértés érdekében. Az emberi test és elme működésének megismerése elősegíti, hogy jobban megérthessük saját viselkedésünket, és így képesek legyünk hatékonyabban végezni feladatainkat. A kognitív folyamatok szemléltetésére egy gyakorlatias és a világban elterjedt modellt, az O.O.D.A Loopot használjuk fel alapként, kiegészítve a pszichológia, a jog és további más tudományterületek ismereteivel. Az O.O.D.A-hurok modellt eredetileg a vadászpilóták légi harcban való döntéshozatali folyamatának elemzésére és a pilóták oktatására fejlesztette ki John Boyd ezredes. Boyd katonai pályafutását vadászpilótaként kezdte a koreai háborúban, amely során a harctéri megfigyelései révén jobban megértette az emberek gondolkodását és reakcióit. Tapasztalatai alapján egy gondolkodási keretet dolgozott ki a konfliktusos helyzetek kezelésére.

5. ábra: O.O.D.A Loop és a Dinamikus Döntési Spirál összehangolása

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A Boyd-féle O.O.D.A-hurkot gyakran egyszerű ciklusként ábrázolják, amely egy négy lépésből álló folyamat. Ez a folyamat magában foglalja az információk összegyűjtését, a releváns információk felismerését, a döntést és a cselekvést, majd a folyamat megismétlését és új információk elérését.

Observe (megfigyelés): A ciklus a környezet megfigyelésével kezdődik, amely során információkat kell gyűjteni a környezet aktuális állapotáról. Arra készíti a résztvevőt, hogy tájékozódjon a lehetőségekről, esetleges veszélyekről.

Orient (tájékozódás): A tájékozódási szakasz magában foglalja a megfigyelések során észlelt átgondolását és a következő lépések mérlegelését. Ahhoz, hogy jó döntést tudjunk hozni, fontos, hogy elsajátítsuk környezetünk megfigyelésének helyes módszerét. Ez azon tényezők számbavételét jelenti, amik biztosan befolyásolják teljesítményünk minőségét.

Az Orientációs fázis belső folyamata egyszerűen úgy írható le, mint az új információk és a meglévő tudás kombinálása. A tudatos döntéshez magas szintű helyzetfelismerés és -megértés szükséges.

Decide (döntés): A döntési fázis során megvizsgáljuk a lehetőségeket és az eredményeket, és értékeljük az egyes opciók várható eredményét. Az egyén ezután kiválasztja a szerinte legjobb lehetőséget.

Act (cselekvés): A kiválasztott cselekvési változat végrehajtását jelenti (Freeborn, 2021).

A környezeti tényezők és a belső mentális folyamatok közötti kapcsolat összefüggéseinek megértése kulcsfontosságú a viselkedés megértéséhez. A környezeti tényezők, mint a társadalmi környezet, a kultúra, az életkörülmények és a tapasztalatok, jelentősen befolyásolják az egyén viselkedését. Ugyanakkor a belső viselkedési hajlamok, amelyek az egyén személyiségjegyeiből, érzelmeiből és gondolkodásmódjából erednek, szintén döntő szerepet játszanak a viselkedés alakulásában. Az egyén reakciói, a belső és külső tényezők dinamikus egyensúlyának leképeződései. Ezen tényezők megértése elengedhetetlen, hiszen ez segít értelmezni, hogy miért cselekszünk bizonyos helyzetekben úgy, ahogy. A magatartás bármely eleme külső és belső feltételek eredménye, tehát elválaszthatatlan attól a helyzettől, amelyben megjelenik. Az összefüggést a Woodworth és Schlosberg által alkalmazott formula szemlélteti:

$$R = f(O, S)$$

R = magatartás

O = organizmikus változók

S = szituáció

R = magatartás

Magatartáson egyrészt a külsőleg is megfigyelhető és leírható megnyilvánulásokat (vagy ezek hiányát) értjük. A „külső” magatartást viselkedésnek is nevezzük. „Külső” magatartás mellett embernél a „belső” magatartást is az „R” szimbólum alá soroljuk. Kívülálló számára közvetlenül nem érzékelhető ismeretfeldolgozási folyamatokat (érezékelés, gondolkodás stb.), ill. az ezeket kísérő szubjektív érzéseket (emóciók), valamint a cselekvéseket alapvetően meghatározó diszpozíciókat (motiváció, attitűdök) értjük belső viselkedésen.

O = organizmikus változók

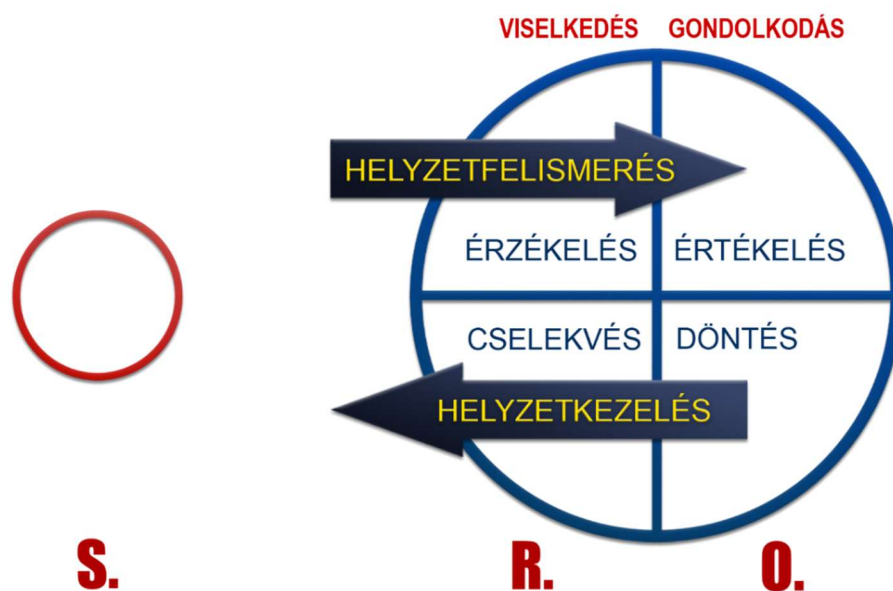
Az „O” szimbólum alá soroljuk az „organizmikus” változókat. Ezek egyénenként változóak, így a személyiség részét alkotják. Éppen ezért „O” helyett több esetben „P” (personalitas) szimbólumot használunk. Biológiai determinánsok, amelyek részben örökletesek, illetve az egyén szociális tanulási előtörténete.

S = szituáció

„S” változókhöz soroljuk mindazokat a szituatív tényezőket, amelyek közepette a magatartás megjelenik. Ugyanaz az egyén más és más módon viselkedik eltérő helyzetekben (Tringer, 2010).

Könyvünk arra összpontosít, hogy az intézkedések során a rendészek hogyan alkalmazzák szakmai ismereteiket a környezeti tényezők értékelésében, majd milyen belső pszichológiai folyamatok vezérik őket a helyzet kezeléséhez szükséges döntések meghozatalában. Ezután vizsgáljuk, milyen mentális változások mennek végbe a rendészekben, amikor extrém kihívásokkal szembesülnek, és milyen hatással van ez a döntéshozatalukra és viselkedésükre.

Könyvünkben az eredeti angol kifejezésektől eltérően a négy fázist érzékelésnek, (helyzet)értékelésnek, döntésnek és cselekvésnek nevezzük. A teljes folyamat jobb megértése érdekében ezt a négy folyamatot az emberi működés alapján további csoportokba rendezzük.

6. ábra: Az intézkedést befolyásoló pszichológiai tényezők meghatározása

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Viselkedés: Minden státuszhoz tartozik a viselkedésnek egy olyan meghatározott, általános formája, amelyet a státuszt elfoglaló egyéntől a környezete elvár. Viselkedés alatt a rendész – külső szemlélő szemszögéből is észlelhető – magatartását értjük, amely magában foglalja az érzékelés és cselekvés fázisokat.

Gondolkodás: A gondolkodás egy összetett kognitív folyamat, amely lehetővé teszi az emberek számára az információk feldolgozását, értelmezését és használatát. A gondolkodás olyan megismerési folyamat, amely feltárja a valóság összefüggéseit és lényeges kapcsolatait. A gondolkodás része az értékelés és az értékelés eredményével összefüggő döntéshozatal.

Helyzetfelismerés (információfeldolgozás): Az ember számára „túlélési” szempontból, illetve a mindennapi hatékonyság érdekében elengedhetetlenül fontos, hogy részint a környezetből, részint a saját testéből származó ingereket folyamatosan érzékelje, értelmezze, és azokra megfelelő választ adjon. A megfelelő döntések alapja a megfelelő információfeldolgozás, amelyhez szükséges a környezet ingereinek érzékelése és a megfelelő helyzetértékelés.

Helyzetkezelés: A helyzetértékelés fázisát követi a helyzetkezelés fázisa, amely magában foglalja a döntés és a cselekvés fázisait. A rendészeti viselkedést alapvetően az intézkedés alá vont személy magatartása határozza meg, azzal arányosan kell fellépni.

A továbbiakban arra koncentrálnunk, hogy jobban megértsük az O.O.D.A-hurok jelentőségét az intézkedési helyzetekben, olyan módon, hogy az egyes, fent felsorolt részfolyamatokat a pszichológia és más tudományterület alapvető ismereteivel igyekszünk „felöltetni”. E célkitűzésünkkel összhangban a hagyományos O.O.D.A-hurok helyett egy újító szemléletű kifejezést, a Dinamikus Döntési Spirált fogjuk alkalmazni.

1. HELYZETFELISMERÉS

Amikor az információfeldolgozás folyamatára gondolunk, akkor a hétköznapi életünkben merítve olyan érzésünk lehet, hogy ez egy egészen egyszerű és nyilvánvaló mechanizmus. Például, amikor séta közben meglátunk egy arcot, a figyelmünket összpontosítjuk, és jobban megnézzük az elhaladót. Amint megbizonyosodunk róla, hogy tényleg a gyerekkori barátunk az, akkor már hangosan köszönhetünk neki. Azonban legtöbbször előfordult már olyan is, hogy hosszú ideig kerestünk egy olyan tárgyat (kulcscsomó), ami végig a szemünk előtt, a látóterünkben volt, csak éppen nem vettük észre, hogy ott van. Ez a mindennapos élmény is könnyen rávilágít arra, hogy a legegyszerűbbnek gondolt észlelési folyamat is mennyire összetett kognitív tevékenység.

„Az információfeldolgozási folyamatokra közvetlen rálátás nem lehetséges, hiszen az agyi struktúra működésének teljesen komplex eredménye tapasztalható csak az emberi viselkedésben. Az egyes részmechanizmusok feltérképezésére indirekt módszereket kell alkalmazni, amelyek a különböző információfeldolgozási elméletekből vezethetők le” (Káplár, 2016, old.: 7.).

A helyzetértékelés folyamatát – a könnyebb megértés érdekében – hasznos érzékelés és észlelés részekre felosztani. Azonban valójában nincs az idegrendszerben az információ kezdeti (érezésszerű felvétele) és annak későbbi (az agyban történő) felhasználása között ilyen éles, jól elkülöníthető határvonal.

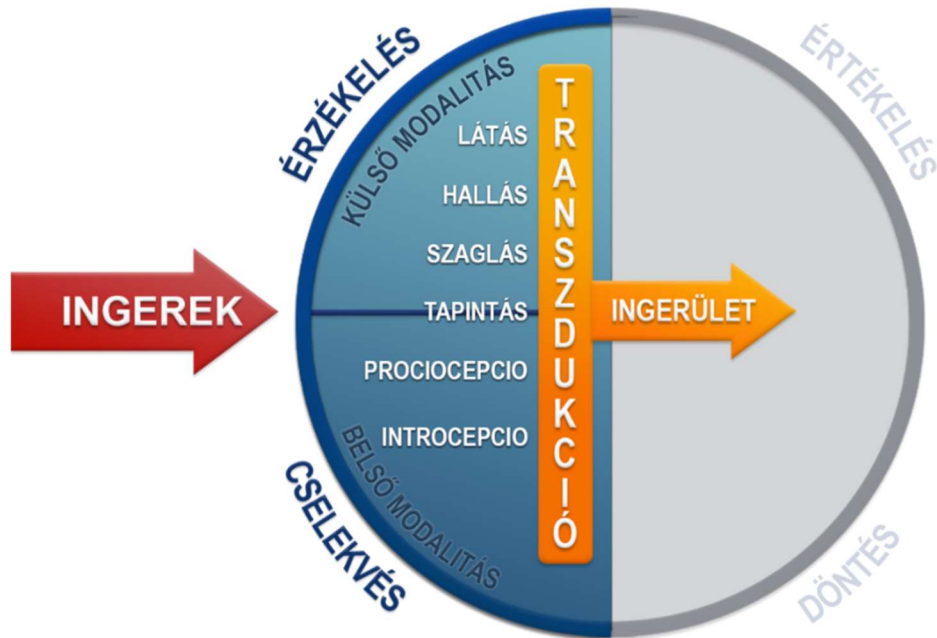
Az érzékelés (szenzoros folyamatok) és észlelés (percepció) között lényeges különbség van, azaz a két fogalom nem szinonimája egymásnak. Az agy a világot közvetett módon érzékeli. Csak másodkézből származó információkra támaszkodhat, amelyeket az érzékelő rendszer juttat el hozzá, kizárólag kódolt idegi üzenetek formájában. Az agy ezek alapján alkotja meg magában a konkrét tapasztalást. Az érzékelési folyamatok az érezésszerű rendszer és a kapcsolódó idegpályák aktivizálásával indulnak, az észlelési folyamatok pedig az agykéreg magasabb területeihez tartoznak, ahol a jelentés kialakítása történik. Az észlelés tehát magának az emberi elmének a működéséhez kötött olyan pszichológiai folyamat, amelynek biológiai alapja az érzékelés.

1.1. Érzékelés

Az embert a külvilággal összekötő megismerőfolyamatok mélyen az emberi agy belső hálózataiban zajlanak. Azonban hogy feltárjuk ezeket a folyamatokat, azt kell megvizsgáljunk, hogy a külvilág eseményei hogyan képesek eljutni az agyig. Az érzékelés lényege, hogy a környezetből, valamint a testből származó ingerek az agy számára feldolgozható jellé alakuljanak át. Az idegsejtek nem képesek a fény- vagy a hanghullámokat vagy bármilyen egyéb, külső ingert ténylegesen továbbítani.

Transzdukció

Minden érzékszervünkben vannak receptorok, melyek feladata a bejövő fizikai-kémiai-mechanikai ingerek elektrokémiai jellé alakítása.

7. ábra: A transzdukció folyamata

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Mindegyik érzékelési osztály (érzékszervi modalitás) csak egyfajta ingerre érzékeny: a látás a fényenergiára, a hallás és a tapintás a mechanikai energiára, a szaglás és az ízlelés a kémiai ingerekre. A receptor átalakító funkcióinak megfelelő ingert nevezünk megfelelő vagy adekvát ingernek. Az adekvát ingerek a receptoroknak köszönhetően ingerületté, neurális (azaz idegi) impulzusok sorozatává alakulnak át. Az idegi impulzusok hordozzák az érzékelt esemény „kódját”. Ez a transzdukció folyamata. Az érzékelés olyan formátumúvá alakítja az ingert (például egy kézfogást, egy kiabálást, egy éles villanást), hogy az agy képes legyen azt megérteni. Az ingerületté átalakított inger érzőidegeken, majd a központi idegrendszerben úgynevezett afferens (azaz központi irányba szállító) idegpályákon jut el a kéreg alatti, majd agykérgi centrumokba.

Az érzékelést feloszthatjuk aszerint, hogy a külvilágból vagy a szervekből érkező ingereket fogják fel és közvetítik. Ez a fejezet nem kívánja teljes egészében ismertetni az érzékelő rendszerekkel kapcsolatos ismereteket, kizárólag az intézkedéstaktika szempontjából szükséges mértékig, és így a külső ingerekre reagáló modalitásokra – látás, hallás, tapintás – helyezük a hangsúlyt, amit a helyzetkezelés részénél fogunk részletesebben tárgyalni (Ádám, Érzékelés, tudat, emlékezés – biológusszemmel, 1976).

Szignáldetekció

„A lényeges (hír értékű) jelek vagy szignálok elkülönítése a lényegtelenektől (zajingerektől) valószínűségi törvényeknek engedelmeskedik. Következésképpen a figyelem bizonyos hibaszázalékkal dolgozik, amelynek mértéke függ belső állapotainktól (pl. motiváció, fáradtság), az elkülönítendő ingerek által kiváltott jelek frekvenciájának különbségétől” (Tringer, 2010, old.: 90.).

8. ábra: Szignáldetekció elmélete

Forrás: a szerző saját szerkesztése

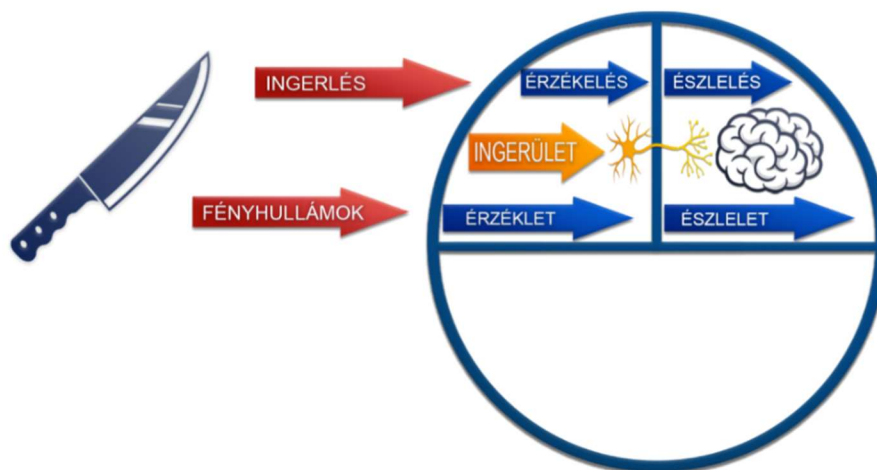
A szignáldetekció igyekszik választ adni arra, hogy hogyan lehet az, hogy ugyanazokat az ingereket egyszer észre vesszük, máskor pedig nem. Az elmélet kidolgozó rájöttek, hogy a megfigyelő ítélőképessége több tényező függvényében változik. Megállapításuk szerint a jelek észlelését a szervezet biológiai állapota és a környezeti tényezők is képesek befolyásolni (Csépe, Győri, & Rágó, 2007).

Az intézkedések során a releváns ingerek észlelését a – zavaró – háttéringer is befolyásolja. Egy csendes, nyugodt környezetben egyszerűen megértjük a mellettünk álló társunk minden szavát. Viszont egy forgalmas út mellett, a közlekedés zajában a rendészeti ellenőrzés során nem biztos, hogy hallani fogjuk a járműben ülő személy normál hangerővel történő beszédét. Ebben az esetben a környezeti zajok, mint versengő háttéringer, háttérbe szoríthatják a számunkra fontos beszédhangot. Például amennyiben a rendész nem ügyel arra, hogy ne ösztönösen reagáljon, előfordulhat, hogy – taktikailag helytelenül – behajol az autó ablakán azért, hogy hallja, amit az intézkedés alá vont személy mond.

Taktikai szempontból javasolt olyan intézkedési körülményeket teremteni, amelyekben a zavaró tényezők száma minimalizált. Az említett helyzetben célszerű a járművezetőt megkérni, hogy szálljon ki a gépjárműből, és sétáljon át a jármű másik oldalára, a járdára, ahol kevésbé zajos környezetben lehet folytatni az intézkedést.

1.2. Észlelés

Az ingerek érzékelését, azaz a szenzoros folyamatokat követi a percepció. „Az észlelés az a tudatos, szemléletes, az objektív valóságot aktívan megragadó megismerő funkció, amely a különböző érzéki benyomásokat, emlékképeket és értelmi mozgásos összetevőket egyetlen tagolt alakkal és jelentéssel rendelkező egésszé, integráltan dolgozza fel” (Rókusfalvy, 1993; idézve Hadházy, 2003 old.: 42.). Az észlelés az a folyamat, amely során az érzékszervek segítségével a környezeti információ tárgyak, események, hangok, ízek és egyébek együttes élményévé alakul. Ha az érzékletnek már jelentése is van számunkra, akkor észlelésről beszélünk. „A jelentés egyben nyelvtani struktúrákba való beépülést is jelent, és a fogalomalkotásnak képezi alapját. A fogalmak és a szemantikai struktúrák segítségével az ismeretfeldolgozás további szintjei jönnek létre (gondolkodás, emóciók, fantázia)” (Tringer, 2010, old.: 93.). Az észlelés révén vagyunk képesek eldönteni, hogy autót vagy kerékpárt látunk, hogy éneklést vagy kiabálást hallunk. Az észlelés eredménye például az, hogy a szavak jelentenek nekünk valamit, nem pedig csupán hangsorként észleljük őket.

9. ábra: Az információfeldolgozás (észlelés) folyamata

Forrás: a szerző saját szerkesztése

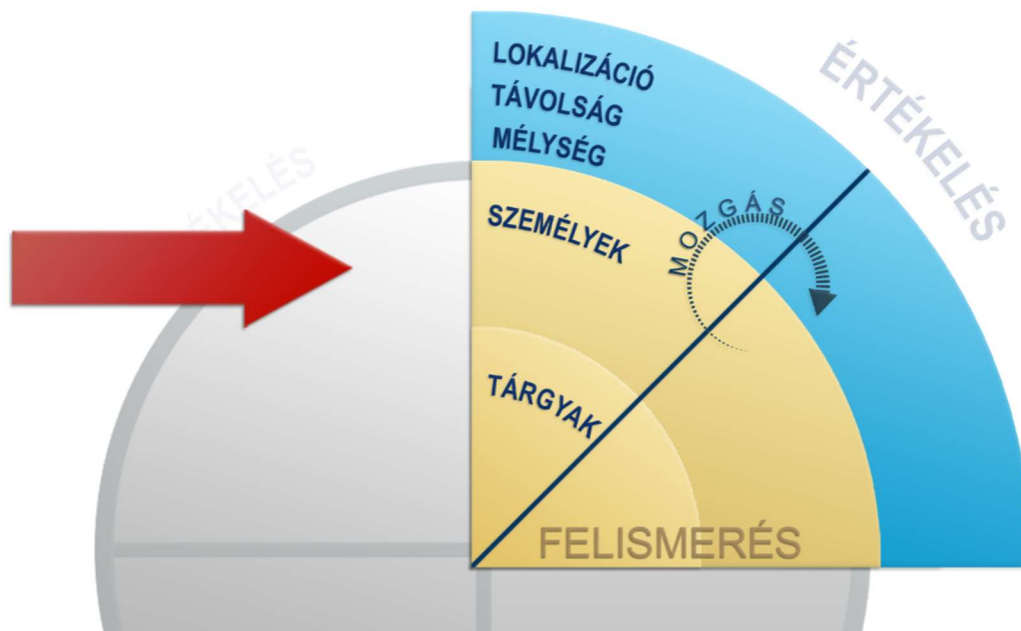
Felismerés

„A felismerés kifejezést általában az észlelt tárgy, esemény azonosításának értelmében használjuk. A szakkifejezéssé vált felismerés fogalmat az angol recognition származtatjuk.

Az angol szó őse latin, a re előtagból és a cognoscere igéből származtatjuk. A re azt jelenti, 'ismét', a cognoscere pedig azt, hogy 'tudni, ismerni'. A felismerés (recognition) tehát olyasmint jelent, mint az ismét(elt) tudás” (Csépe, Győri, & Rágó, 2007, old.: 29.).

A fizikai észlelés lényege, hogy a tárgy, személy kizárólag külső tulajdonságait észleljük (szín, méret, súly, alkat stb.), tehát a felszíni tulajdonságokra figyelünk.

Szociális észlelésről akkor beszélünk, amikor az emberek különböző jellemzőit figyeljük meg, és tapasztalatot szerzünk jellemükről, attitűdjükről. Tehát lehetőségünk van arra, hogy benyomást szerezzünk a másikról, amit kiegészítünk addigi emberismeretünkkel, tapasztalatainkkal.

10. ábra: Az észlelés mint az értékelés egy része

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A tárgyak felismerése általában annyira automatikus, hogy szinte erőfeszítésmentes, teljesen természetesnek vesszük, hogy a tárgyakat egyből azonosítani tudjuk. A tárgyak azonosításában a formájuk játssza a döntő szerepet. Egy poharat például attól függetlenül felismerünk, hogy nagy vagy kicsi, fekete vagy fehér színű, üveg vagy műanyag.

A sikeres kapcsolatteremtés első lépése, hogy képesek legyünk mások helyes észlelésére. A hétköznapi életben majdnem minden kapcsolat a másik észlelésével, a személypercepcióval kezdődik. Észlelésünkben az emberek kitüntetett szerepet játszanak. Ha belépünk egy szobába, figyelmünk nem az ott lévő tárgyra, hanem a személyekre fog irányulni. A megfigyelt személyről azonnal benyomásunk alakul ki, amely alapján rokonszenvesnek vagy ellenszenvesnek tartjuk. „A személyek észlelése sokkal szubjektívabb, mint a világ egyéb dolgai” (Keményné, 1989, old.: 51.).

Lokalizáció

A lokalizáció észlelése azt jelenti, hogy egy személy képes pontosan meghatározni, hogy egy érzékelhető inger hol helyezkedik el a térben.

Ez magában foglalja azt a képességet, hogy az egyén meghatározza az inger forrásának helyzetét, irányát és távolságát önmagához képest.

A lokalizáció fontos része az érzékelési folyamatnak, mivel segít az egyénnek navigálni a környezetében és megfelelően reagálni a különböző ingerekre. A pontos távolság felmérése, a biztonságos távolság felismerése és megtartása taktikai szempontból kiemelt fontosságú az intézkedések során, mert ennek tudatában hozhatunk megfelelő döntést, hogy milyen eszköz alkalmazására van lehetőségünk. A távolságot két szempontból kell értékelni. Egyrészt, hogy a rendésznek legyen ideje reagálni és szükség szerint kényszerítő eszközt elővenni és alkalmazni. Másrészt minden kényszerítő eszköznek megvan az ideális alkalmazási távolsága, amelyből ki tudja váltani a kívánt hatást (pl. rendőrbot).

Időészlelés

Az időmúlás észlelésének, valamint az intézkedések dinamikájának megértése fontos szerepet játszik a helyzetértékelésben. Az idő érzékelése az az egyéni képesség, hogy az ember érzékelje és értelmezze az idő múlását és elteltének mértékét. Az idő érzékelése egy szubjektív élmény, és eltérő lehet az egyes emberek között. Az idő előrehaladtával az észlelt helyzet dinamikája azt diktálja, hogy a helyzetfelismerésnek is folyamatosan alkalmazkodnia kell, különben „elavulna”, és pontatlanná válna (Richard C. & Hilgard, 2005).

Az intézkedés helyszínén található tereptárgyak, az intézkedés környezetében tartózkodó emberek elhelyezkedése, valamint az intézkedést végző személy(ek) és az érintett személy(ek) közötti távolság nagymértékben befolyásolja, hogy mennyi idő áll rendelkezésre a helyes taktikai döntés meghozatalához. Az események dinamikája – azaz, hogy milyen gyorsan változik a helyzet, és hogyan mozognak a személyek – szintén meghatározó tényező ebben a folyamatban. A helyes pozíció kiválasztása és a megfelelő távolság megtartása kulcsfontosságú a hatékony és biztonságos döntéshozatal szempontjából.

2. HELYZETKEZELÉS

A Dinamikus Döntési Spirál modellben a döntés és cselekvés fázisait együttesen helyzetkezelésnek nevezzük. A döntési fázisban az egyén eldönti a követendő cselekvési irányt, amit a cselekvési fázis követ, ahol a meghozott döntés alapján tényleges lépéseket tesz. Ez a két fázis szorosan összefügg egymással: a döntés minősége közvetlenül befolyásolja a cselekvés hatékonyságát. Hatékony helyzetkezelés esetén a döntés gyors és célirányos, míg a cselekvés pontos és időben jól időzített.

11. ábra: A felismert helyzetre adott válasz, a helyzetkezelés

Forrás: a szerző saját szerkesztése

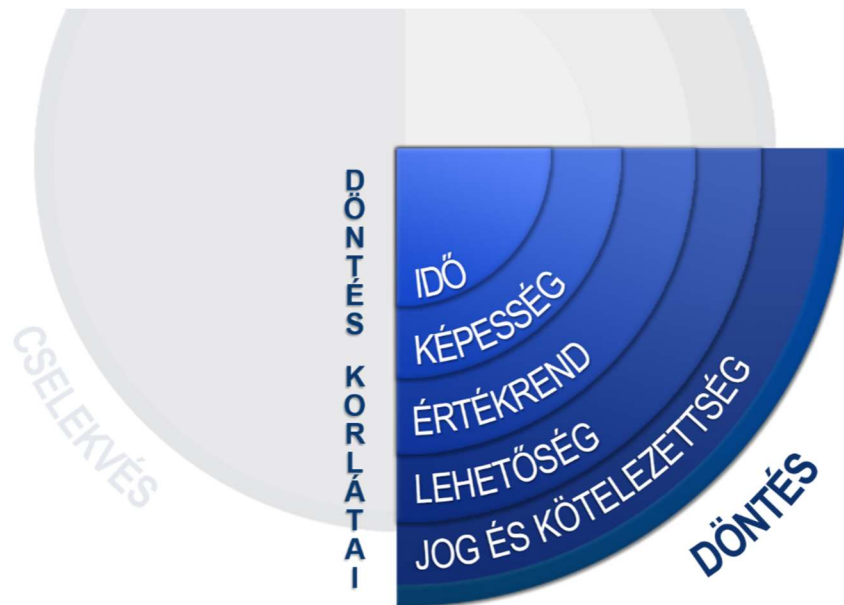
2.1. Döntés

A döntés választást jelent az alternatívák közül, amelynek előzménye a probléma. A probléma forrása pedig a célok és adottságok között fennálló különbség. A döntés legfontosabb ismérve a választás. A választást mindig az adott külső és belső környezeti körülmények, valamint objektív és szubjektív feltételek befolyásolják. A döntés mindig jövőorientáltságot fejez ki a jelenben. A döntéshozatal tartalmának lényege annak meghatározása, hogy kell-e valamit tenni, és ha igen, mit kell tenni, mikor és milyen sorrendben.

A döntéshozatal „elköteleződés egy cselekvés mellett, ha léteznek elfogadható alternatívák, még akkor is, ha a személy nem azonosítja vagy hasonlítja össze ezeket az alternatívákat” (G. Klein, 2008; idézve Hine, Porter, Westera J, & Alpert, 2018, old.: 3.).

Korlátok

„Kényszerítő eszköz alkalmazása majd minden esetben egyéni helyzetértékelés és elgondolás alapján történik” (Hautzinger, 2002, old.: 74.). Ezért tisztában kell lennünk lehetőségeink korlátaival.

12. ábra: A döntés korlátai

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Jog

A rendész döntéseinek alapvető kereteit a társadalom által meghatározott, jogszabályokban determinált szabályok kell, hogy alkossák. Ezek a szabályok a kontextus egyes elemeinek minőségétől függenek. Például alapvetés, hogy nem üthetjük meg embertársunkat, azonban két bokszó – a kölcsönös beleegyezés alapján – akár addig verekedhet egymással, amíg az egyik ki nem üti a másikat.

A különböző rendészeti szervek különböző jogosultságokkal rendelkeznek a legitim erőszak alkalmazása terén, mind eszközökben, mind pedig az alkalmazási helyszínt tekintve. A könyv szűkebb keretei miatt a következőben kizárólag a rendőrség példáján keresztül mutatjuk be a feladatellátás jogszabályi kötöttségét.

Jogosultság

A hatósági kényszer az államigazgatási hatósági eljárás a része. A rendőrségnek legitim fizikai erőszak alkalmazásában monopóliuma van. A közrend, közbiztonság védelme és további kiemelt társadalmi érték érdekében, annak helyreállítása során a jogellenes magatartás tanúsítójával szemben a viselkedésével arányos legitim erőszak alkalmazható.

A rendőrség legitim erőszak alkalmazásának lehetősége Magyarország Alaptörvényéből (2011. április 25.) vezethető le, de annak részletes szabályait a 1994. évi XXXIV. tv. a Rendőrségről és a 30/2011. ORFK Utasítás a rendőrség szolgálati szabályzatáról és még további normák szabályozzák.

Kötelezettség

A rendőr köteles a szolgálati beosztásában meghatározott feladatait a törvényes előírásoknak megfelelően teljesíteni, (...) a közbiztonságot és a közrendet, ha kell, élete kockáztatásával is megvédeni, illetve jogkörében eljárva köteles intézkedni vagy intézkedést kezdeményezni, ha (...) olyan tény, körülmény vagy cselekményt észlel, illetve ilyet a tudomására hoznak. A rendészek kényszerítő eszközt csak a törvényben meghatározott feltételek fennállása esetén, az arányosság elvének figyelembe tartásával alkalmazhat úgy, hogy az nem okozhat aránytalan sérelmet az intézkedés alá vont személynek. Intézkedés során a kényszerítő eszköz alkalmazása esetén lehetőleg kerülni kell a sérülés okozását, az emberi élet kioltását.¹

Lehetőség

Döntésünk „lehetőség” korlátai az intézkedési környezet fizikai korlátait foglalja magában.

Rendelkezésre állás

Ez a feltétel a gyakorlatiasabb elvek közé tartozik. A rendésznek számos olyan helyzetre kell felkészülnie, amivel korábbi szolgálatai során még nem találkozott. Ez nemcsak a mentális felkészülést jelenti, hanem azt is, hogy rendelkezik olyan eszközökkel, amelyekkel tudja kezelni az aktuális helyzetet. Vannak alapfelszerelések, amelyek kötelezőek a rendészeti munkában, azonban az emberi feledékenység miatt előfordul, hogy nincsenek kéznél. Segítséget akkor tudunk kérni a központtól, ha a rádiónk nálunk van, és nem hagytuk valahol máshol. Taserrel akkor tudjuk kezelni a késsel fenyegetőző személyt, ha felvesszük a szolgálat kezdetekor, és ki is vesszük magunkkal. Vannak olyan eszközök, amelyek nem rendszeresítettek, de hasznosak lehetnek a veszély elhárításában. Ilyen eszköz például a kés, amellyel, ha kell, autóüveget is be lehet törni, de ha kell, akkor egy biztonsági övet is el lehet vágni.

A rendészeti feladatok és a munkakör jellege is meghatározza, hogy a rendészek milyen felszereléssel rendelkeznek. Például a bűnügyi szolgálati ágban dolgozó rendőrök esetében a polgári ruházat és a konspirált feladatok korlátozzák, hogy milyen kényszerítő eszközöket és egyéb felszereléseket viselhetnek.

¹ vö.: 1994.évi XXXIV. törvény a Rendőrségről

Fizikai korlátok

A helyzetértékelés folyamán a környezetünkben lévő emberek és tárgyak besorolása révén olyan információkat szerezhetünk, amelyek bizonyos megoldási alternatívákat eleve kizárnak. Például, nem alkalmazható vegyi eszköz egy szűk és zárt térben, vagy nem használható lőfegyver, ha azzal véletlen személyek biztonsága kerül veszélybe.

Értékrend

A legsúlyosabb kényszerítő eszköz alkalmazásánál, a lőfegyverhasználat esetében felmerül a kérdés, hogy a rendész a jogellenes támadó magatartást tanúsító személy megállítására érdekében képes-e fegyverét embertársával szemben alkalmazni. Az emberek természetükből adódóan ellenállnak az emberi élet kioltásának (ölési gát). Ez a gát nem csupán erkölcsi vagy etikai megfontolásokon alapszik, hanem mélyen gyökerezik az emberi pszichológiában és ösztönökben (Grossman & Siddle, *Psychological Effects Of Combat*, 2008). A közérthetőbb szemléltetés miatt volt az első példa a fegyverhasználat. Azonban alacsonyabb ellenszegülési szinten is képesnek kell lenni – a törvényességi kereteken belül – fájdalmat, ha kell sérülést okozni. Az ellenállással arányosan, addig alkalmazhatók a kényszerítő eszközök, amíg az ellenállás meg nem törik. Az értékrend azt jelenti, hogy az elérni kívánt törvényes cél érdekében használható eszközök alkalmazását nem zárja ki az intézkedő rendész értékrendje. *„Kétségtelen, hogy a kényszerítő eszköz alkalmazása nem irányulhat direkt sérülés vagy halál okozására, ugyanakkor kriminalizálódó világunkban egyre több azoknak az elkövetőknek a száma, akiknek támadása nem hagy időt a mérlegelés »lehetőségére«”* (Hautzinger, 2002, old.: 72.).

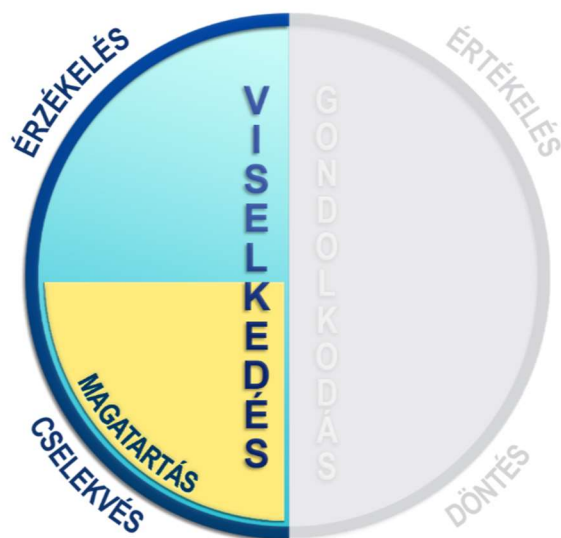
Képesség

A képesség a rendész intézkedések lefolytatására és kényszerítő eszközök alkalmazására való alkalmasságát jelenti. Ez magában foglalhatja az ismereteket, készségeket, tapasztalatokat, amelyek lehetővé teszik a hatékony cselekvést egy intézkedési helyzetben. Ez szakmaspecifikus ismereteket és készségeket jelent, amelyeket az intézkedéstaktikai képzések során kell elsajátítani.

Idő

A döntések minősége szorosan összefügg a rendelkezésre álló idővel, ami alapvetően befolyásolja azt, hogy mennyire tudunk átgondolt és optimális döntéseket hozni. Amikor elegendő idő áll rendelkezésre, alaposabban megvizsgálhatjuk a döntési lehetőségeket, mérlegelhetjük az előnyöket és hátrányokat, ezáltal a döntések átgondoltabbak lehetnek. Ugyanakkor, ha korlátozott az idő, gyorsabban kell döntenünk, ami növeli a hibázás kockázatát, hiszen kevésbé tudjuk figyelembe venni az összes releváns tényezőt. A kényszerhelyzeti döntések és a reakcióidő összefüggéseit későbbi fejezetben részletesen tárgyaljuk.

2.2. „Cselekvés”

13. ábra: Cselekvés – Magatartás – Viselkedés

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A „viselkedés” és a „magatartás” fogalmakat gyakran felcserélve használják, azonban jelentésükben van némi különbség. A „viselkedés” általában egy szélesebb kategória, amely magában foglal minden látható vagy mérhető cselekedetet, reakciót vagy tevékenységet, amit egy élőlény végrehajt: az önkéntes és öntudatlan mozgásokat, valamint kommunikációt. A viselkedés tehát objektív megfigyelhető és gyakran a külső ingerekre adott válaszként értelmezhető. A „magatartás” viszont általában szűkebb értelemben használt fogalom, ami többet jelent, mint csupán a viselkedés. A magatartás magában foglalja az egyén belső attitűdjét, hozzáállását és normákkal, értékekkel kapcsolatos viszonyulását. A magatartás a személyes jellemzők és társadalmi elvárások tükrében értelmezhető. Ez a fogalom gyakran tartalmazza az etikai és morális normákkal való összhangot is. „A magatartást úgy fogjuk fel, mint az organizmus legmagasabb szinten szervezett alkalmazkodási rendszerét, amely embernél döntően a társadalmi környezethez való illeszkedést szolgálja” (Tringer, 2010, old.: 78.). Az esetek többségében a társadalmi normáknak való megfelelés aktív és cselekvő magatartást igényel a rendész részéről. Bizonyos esetekben azonban a külső hatásokkal szembeni fokozott ellenállást és komoly önkontrollt vár el.

III. FEJEZET – A GONDOLKODÁS ALAPJAI

„A gondolkodás az a kognitív folyamat, aminek során az agy az érzékszervektől, az érzelmektől és az emlékezetből származó információt felhasználva mentális reprezentációkat, fogalmakat, képeket, sémákat és forgatókönyveket hoz létre és kezel” (Zimbardo, Robert, & Vivian, Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság, 2017, old.: 120.).

A következőkben a memóriatárak jelentőségét tárgyaljuk, amely nélkülözhetetlen az összetett gondolkodási stratégiák kidolgozásához. A fejezet olyan fogalmakat magyaráz meg, mint a mentális reprezentációk és sémák, amelyek döntően befolyásolják, miként dolgozzuk fel és használjuk az elraktározott ismereteket. A memóriatárak mellett figyelmet fordítunk a tudás mértékének bemutatására. A tudás minősége alapvetően meghatározza, hogyan dolgozunk fel információkat. A tudás nem csupán az információk gyűjtését jelenti, hanem azok mélyebb, összefüggő rendszerbe való integrálását, amely lehetővé teszi a hatékony gyakorlati alkalmazást. A megfelelő mennyiségű és minőségű sémák ismerete kiemelten fontos a rendészeti szakemberek számára, hogy gyorsan és hatékonyan értelmezzék az intézkedési helyzeteket, képesek legyenek előre látni az események lefolyását, ezáltal növelve munkájuk hatékonyságát és teljesítményét.

1. MEMÓRIATÁRAK

Az emlékezet bonyolult, sokrendszeres, tehát nem egységes entitás. Ennek a sok rendszernek közös jellemzője, hogy információkat „tárol”. A „tárolás” időtartamát illetően a különböző rendszerek egy másodperctől egész élethosszig terjedhetnek, amelyek kapacitását tekintve az egész kis kapacitású „puffer”-től a hosszú távú emlékezetig terjednek.

„Háromszakaszos modell”²

14. ábra: A memória tárok háromszakaszos modellje

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Ez a három szakasz úgy működik együtt, mint egy futószalag, ami a beáramló ingereket jelentéssel rendelkező mintázatokká alakítja át, melyeket aztán elraktározhatunk, később pedig rekonstruálhatunk.

1.1. Szenzoros memória

A környezet jellemzően sokkal több információt kínál egyszerre, mint amennyit az érzékszerveink fel tudnak használni és kódolni. Az, hogy az észlelők mit kódolnak, attól függ, hogy mire figyelnek. Ezért sok minden, ami az érzékelő rendszerünkbe kerül, nem eredményez maradandó „feljegyzést”. Az érzékszervi memória az információk ideiglenes tárolásán alapuló memória. Ha az érzékszervi információ nem kódolódik a bomlás előtti rövid idő alatt, akkor elveszik. Miközben ezt a könyvet olvassuk, felfogjuk a lapokon sorakozó szavakat, halljuk a környezetünk zajait, érezzük a ruha érintését a bőrünkön, a levegő hőmérsékletét. Mivel az új információk befelé tartó áradata szüntelen, a régieknek gyorsan el kell tűnniük, különben a rendszer túlterhelődik. A szenzoros emlékeink ezért éppen annyi ideig maradnak meg, amennyire feltétlenül szükség van ahhoz, hogy az információáramlat ne okozzon torlódást, és fennmaradjon számunkra a folyamatos tapasztalás érzése. Minden egyes érzékelési típusnak megvan a maga szenzoros tára, melyek meghatározott tulajdonságú szenzoros információt raktároznak (modalitás-specifikus).

² Richard Atkinson és Richard Shiffrin (1968) nevéhez fűződő modell

A szenzoros memória jellemzően képeket, hangokat, szagokat, textúrákat és egyéb, az érzékszerveink által felfogható benyomásokat tart meg legfeljebb néhány másodpercig. Az agy állandóan válogat a beérkező információk között, s a lényegteleneket nem tárolja el.

A szenzoros memóriatár tulajdonságainak taktikai jelentősége fontos szerepet játszik a saját mozgásunk sebességének meghatározásában. A gyorsabb mozgás során az észlelőnek nehezebb pontosan észlelni a környezeti tényezőket. Figyelme könnyebben beszűkül, és inkább csak a mozgás irányával szemben lévő területre koncentrál. Ez csökkentheti a perifériás látás hatékonyságát. A gyors mozgás a környezet elemeinek gyors értékelését teszi szükségessé, ami könnyebben vezet tévedéshez. Ilyen helyzetben a rendész az érzéklet tudatosulása nélkül mozoghat tovább olyan területre, amelynek a veszélyt jelentő tényezőit érzékelté, de annak milyenségét még nem fogta fel.

1.2. Munkamemória

A munkamemória és a rövid távú memória két különböző fogalom. Azonban könyvünkben a mentális folyamatok egyszerűbb ábrázolhatósága érdekében a Philip Zimbardo által használt háromrészes modellt használjuk, amelyben kizárólag a munkamemória kifejezést használja a „középső” memóriatárra.

15. ábra: Két irányból történő információfogadás

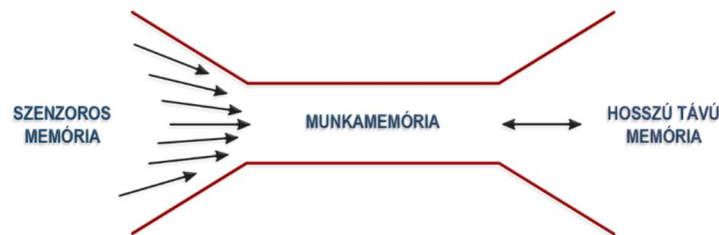
Forrás: a szerző saját szerkesztése

A munkamemória az információfeldolgozás második szakasza. Itt, a hosszú távú memóriában már eltárolt információ felhasználása jelentéssel ruházza fel a tapasztalatot.

A munkamemória mentális „munkaterületként” szolgál, ahol az agy átválogatja és kódolja az információt, mielőtt az hosszabb távú tárolásra kerülne. A munkamemória a hosszú távú és az érzékszervi memóriából származó információkat is használja; ez az a kognitív struktúra, ahol a tudatos feldolgozás történik. A munkamemória egy összetettebb kognitív rendszer, amely nemcsak az információk ideiglenes tárolásával foglalkozik, hanem aktívan részt vesz azok feldolgozásában és manipulációjában is. Ez magában foglalja a figyelmet, az észlelést, az emlékezést és a problémamegoldást.

A munkamemória felelős a gyors észlelési és nyelvi feldolgozásért. A munkamemória feladata, hogy az érzékszervek által felfogott halványuló szenzoros jeleket „elolvassa”, és döntsön, melyikre irányuljon figyelem, és melyek azok, amelyek eltűnhetnek. Ideiglenes tárhelyként szolgál az imént hallott név vagy az éppen olvasott mondat első fele emlékének, amely jellemzően 20-30 másodpercig tárolódik. A megtartott információegységeket pedig hozzákapcsolja a már hosszú távú emlékezetben tárolt elemekhez.

A három memóriaszakasz közül a munkamemória kapacitása a legkisebb.

16. ábra: A munkamemória korlátozott kapacitásának szemléltetése a többi memóriatárhoz viszonyítva

Forrás: a szerző saját szerkesztése

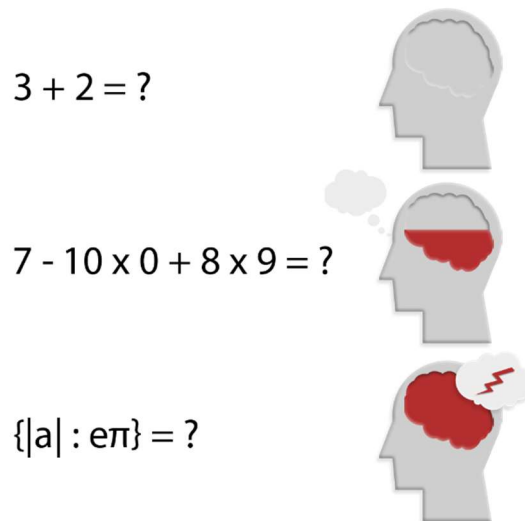
A munkamemória kapacitása George Miller (1956) pszichológus nevéhez fűződik. A munkamemória befogadóképessége körülbelül 7 információegység. Kísérletek során ez a szám legtöbbször 7-nek plusz/mínusz 2, bizonyult. A bonyolultabb sémák esetében inkább mínusz 2, egyszerűbb sémákból inkább plusz 2. Ez hét memóriahelyet jelent, amelyet feltölthetünk, és ha kell, kiolvashatunk. A munkamemória tárolókapacitása bizonyos mértékben egyénenként változik. Ha a munkamemória kapacitása elérte a határait, a régebben eltárolt információk kezdenek kihullani, hogy jusson hely az újonnan érkezőknek. Ez a tulajdonsága kombinálva a szintén meglehetősen korlátos tárolási idővel teszi a munkamemóriát az emlékezet „útszűkületévé”.

Kognitív túlterhelés

A kognitív terhelés elméletét eredetileg John Sweller pszichológus dolgozta ki. Az elmélet szerint a munkamemória korlátozza, hogy mennyi információt képes tárolni, mielőtt az információk elkezdenek kiürülni. Ezt nevezik kognitív túlterhelésnek. A kognitívterhelés-elmélet kifejti, hogy a munkamemória túlterhelése csökkenti a kognitív teljesítményt.

A kognitív terhelésnek 3 típusa van:

- Intrinsic (mennyire összetett a feladat),
- Extraneous (zavaró tényezők, amelyek növelik a terhelést),
- Germane (új információk összekapcsolása a hosszú távú memóriában tároltakkal).

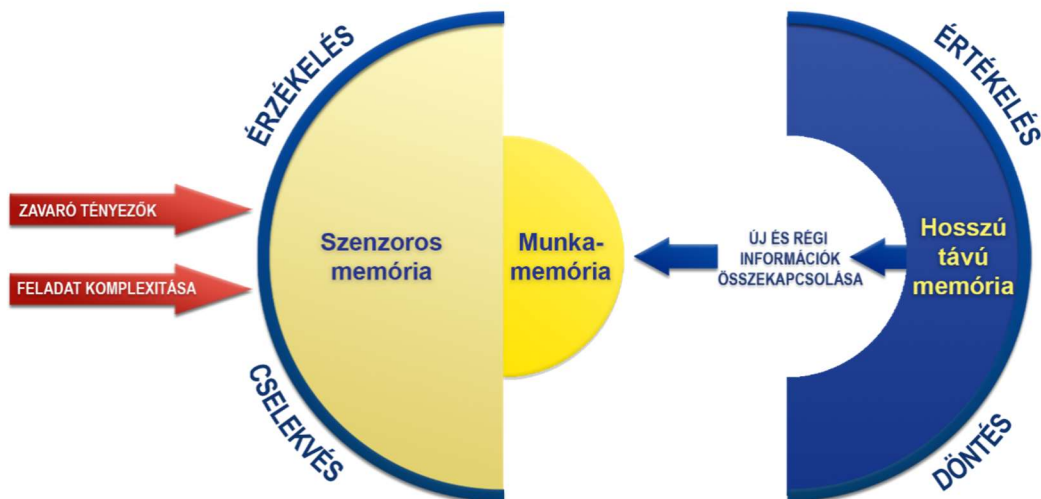

17. ábra: A feladat komplexitása és a munkamemória terhelése

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A munkamemória jellemzőinek figyelembevételével az alábbi taktikák javasoltak:

- Az intézkedés alatt a zavaró elemeket ki kell szűrni (pl. intézkedés alá vont mással foglalkozik, telefonál).
- A zavaró személyeket el kell távolítani az intézkedés helyszínéről.
- Olyan taktikákat kell alkalmazni, amelyek a dinamikus helyzetet statikussá alakítják azért, hogy a rendésznek a lehető legkevesebb dologra kelljen egyszerre figyelnie.

18. ábra: A munkamemória háromtípusú kognitív terhelése

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Például ruházatátvizsgálás eredményes és biztonságos elvégzéséhez a munkamemória és a figyelem teljes mértékű bevonása szükséges. A zavaró személyek eltávolítása vagy az átvizsgálás helyszínének megváltoztatása – ahol már nincsenek zavaró tényezők – elősegíthetik ezt a folyamatot. Az átvizsgálást végző ne bocsátkozzon párbeszédbe, ne válaszoljon kérdésekre, kizárólag az átvizsgálással kapcsolatos utasításokat adjon. Ezáltal a vizsgáló személy figyelme nem terelődik el. Minél egyszerűbb és statikusabb az intézkedési helyzet, annál könnyebben tudunk gondolkodni és észrevenni dolgokat. Lényeges, hogy a ruházat átvizsgálását biztosító társ kommunikáljon az átvizsgált személlyel, akár aktív beszélgetést kezdeményezve. Ennek célja, hogy az intézkedés alá vont mentális kapacitását lekösse.

1.3. Hosszú távú memória

Amikor egy információ fontossá válik, akkor kerül át a munkamemóriába. Innen vezet az út a tartós, hosszú távú memória felé, amely gyermekkori emlékeket, bevésett ismereteket, nagyon sokszor ismétlődő élményeket tárol.

Az emlékezés működése több szempont alapján kategorizálható. Az emlékezet kutatásában széles körben elfogadott nézet, hogy az emlékezet nem egységes, hanem különböző funkcióval és működéssel jellemezhető rendszerekre bontható. Azok az emlékek, amelyek a tudat számára elérhetőek, a deklaratív emlékek (explicit emlékek); míg azok az emlékek, amelyeknél a hozzáférés nem tudatos, a nem deklaratív emlékek (implicit emlékek) (Pléh, 2021).

19. ábra: A memóriatárak háromszakaszos modellje a Dinamikus Döntési Spirálba integrálva

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Deklaratív (Explicit) memória:

A deklaratív memória a „Mi?” kérdésre tudja a választ. Azokat a dolgokat gyűjti össze, amelyeket le tudunk írni. *„Az explicit tudás tehát szavakkal és számokkal kifejezhető, könnyen közölhető, kommunikálható, továbbá adatok, tudományos képletek, kódolt eljárások vagy egyetemes alapelvek formájában másokkal megosztható”* (Blahó, Czakó, & Poór, 2021). Használata tudatos mentális erőfeszítést igényel. Ez az a memóriatípus, amelyet tudatosan és szándékosan hívunk elő. Ebben a rendszerben elkülöníthető a szemantikus emlékezet és az epizodikus emlékezet.

Szemantikus memória: Általános tudás, mint például a világról alkotott tudásunk, nyelvi ismeretek. Például, amikor tudjuk, hogy Párizs Franciaország fővárosa, vagy ismerjük az abcét. Ez a memóriatípus tárolja a szavak és fogalmak elsődleges jelentését.

Epizodikus memória: Emlékek, amelyek személyes tapasztalatokhoz kötődnek. Például, amikor emlékszünk az első iskolai napunkra vagy egy születésnapi bulira. Ez az emlékezet egyfajta belső naplóként vagy önéletrajzi emlékezetként is felfogható.

Nem deklaratív (Implicit) memória:

A nem deklaratív memória a „Hogyan?” kérdésre tudja a választ. A nem deklaratív emlékezet a szóval nehezen megragadható készségeket (pl. biciklizés), szokásokat (pl. fogmosás), emocionális tapasztalatokat (pl. különféle helyekhez kapcsolódó érzeteket), egyszerű asszociációs és perceptuális tanulási tapasztalatokat foglalja magában. Ezeknek az emlékeknek a kialakulásához sok idő kell, ha például egy új hobbit próbálunk ki (pl. varrás, tánc), sokat kell gyakorolnunk, mire készségszinten űzhetjük az adott tevékenységet.

Procedurális memória: Olyan készségek és szokások, amelyeket automatikusan végzünk, mint például biciklizés vagy gépelés. Ezek gyakorlás révén fejlődnek.

Priming: A priming vagy előfeszítés fogalma arra a jelenségre vonatkozik, hogy a korábban feldolgozott információ – akár tudatos visszaemlékezés nélkül is – befolyásolja a most zajló ingerfeldolgozást.

Kondicionált reflexek: Ezek olyan tanult reakciók, mint például a pavlovi kondicionálás, ahol egy feltételes inger választ vált ki.

Reflex pályák:

Habituáció: folyton ismétlődő, nem káros ingereket az idő múlásával egyre kevésbé veszünk észre, vagy reagálunk rájuk. Például a lakókörnyezetünkben rendszeresen jelenlévő zajokat megszokjuk: aki vasútvonal mellett lakik, az megszokja és szinte észre sem veszi a vonatok zaját.

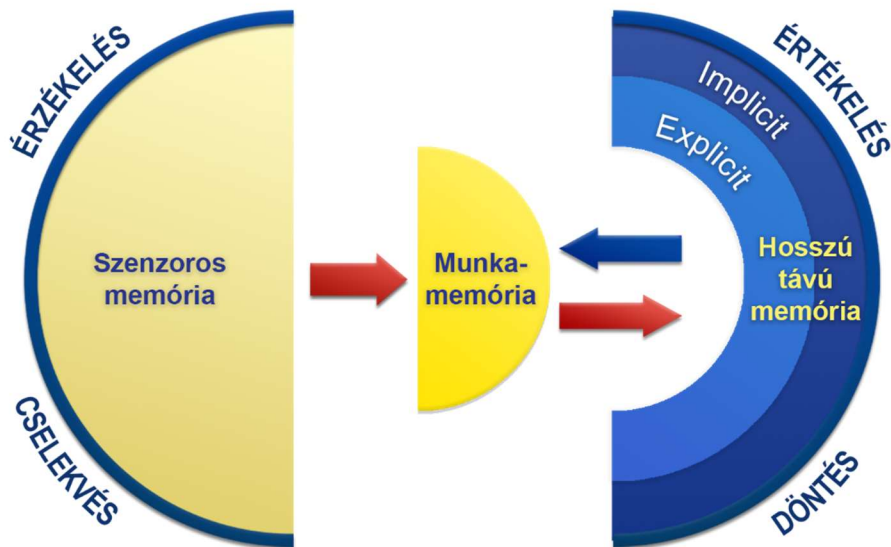
Szenzitiváció: A szenzitiváció során az idegrendszer egyre erősebben reagál egy adott ingerre, különösen, ha az inger erős, meglepő, vagy valamilyen módon jelentős. Például, ha valaki egy erős zajra reagálva megijed, a következő hasonló zaj esetén erősebb lehet a válaszreakció. Ez a jelenség segít a szervezetnek gyorsabban és hatékonyabban reagálni a potenciálisan veszélyes vagy fontos helyzetekre.

A nem deklaratív emlékezetünk többnyire a tudatunkon kívül tevékenykedik, egyedül a cselekvés begyakorlása során kap szerepet a tudatos koncentráció, amikor minden egyes mozdulatunkra oda kell figyelnünk. Tehát a deklaratív emlékezet lehetővé teszi az emlékezetünkben tárolt elemek összehasonlítását és egymáshoz történő viszonyítását, míg a nem deklaratív emlékezet ezt nem teszi lehetővé, mindössze egyszerű rutinok elvégzését segíti. Másrészt *„a deklaratív emlékeinket új helyzetekben újszerűen tudjuk hasznosítani, például emlékeinkből következtetve tudunk megoldani problémákat, míg a procedurális emlékeink legfeljebb egyre jobb teljesítményt tesznek lehetővé a rutinjaink finomítása révén”* (Eichenbaum, 1992; idézve Pléh, 2021). A tudás nem tartozik szigorúan explicit vagy hallgatólagos kategóriába. A deklaratív (explicit) és a nem deklaratív (implicit) memóriánk nem egymás ellenében léteznek, hanem optimális esetben inkább kiegészítik egymást. Az elménk által birtokolt minden egyes tudást egy kontinuumon kell tekintenünk (Baddeley, 2005).

Explicit-implicit szaktudás

A rendészeti intézkedések során elengedhetetlen, hogy a rendészek rendelkezzenek megfelelő gyakorlati ismeretekkel, mind explicit, mind implicit formában. Ez a tudás alapvetően szükséges ahhoz, hogy helyesen fel tudják mérni a veszélyforrásokat, és szükség esetén több, egyszerre felmerülő tényező esetében hatékonyan rangsorolják azok fontosságát. Például a deklaratív (explicit) tudás részét képezi, ha tudjuk a jármű vagy az autópálya fogalmát, és ismerjük a közlekedéshez szükséges KRESZ-szabályokat. Az is, ha el tudjuk mondani, mire való a kormány, és mire való a kézifék.

Mindennek a tudásnak birtokában azonban még nem fogunk tudni vezetni. Nem deklaratív (implicit) tudás szükséges ahhoz, hogy az autópályán 130 km/h sebességgel vezetve, a környezeti tényezőket értékelve képesek legyünk lenyomni a fékpedált, ha előttünk egy féklámpa felgyullad. Míg egy kézikönyv megtanít a fékek használatára (deklaratív tudás), a hatékony használat képessége a gyakorlásból, a tapasztalat megszerzéséből fakad.

20. ábra: A memóriatárak „együtműködése”

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az 1994. évi XXXIV. tv. a Rendőrségről, 54. § (1) leírja, hogy a rendőr milyen esetekben használhat fegyvert. A jogszabály ezen részét bárki megtanulhatja szóról szóra. Azonban ahhoz, hogy a jogalkotó akarata teljes mértékben érvényesüljön, ezeket a helyzeteket képesnek kell lenni a valós életben felismerni. Ha a jogszabályi szövegismerethez nem társul implicit tudás a fegyverhasználatot indokló távolságról vagy az intézkedés alá vont erőszakos támadó magatartásáról, akkor a jogszabály ismerete önmagában haszontalan.

A 30/2011. BM rendelet a rendőrség szolgálati szabályzatáról 47. § (1) leírja, hogy lehetőség szerint végtagra kell célozni lőfegyverhasználat során. Ezzel együtt azonban tudni kell más feladatot is végrehajtani. A lőfegyverhasználatra való felkészülés nemcsak a fegyverkezelési ismereteket igényli, hanem azt is, hogy képesek legyünk gyorsan és biztonságosan mozogni, miközben kommunikálunk. Felmérni annak lehetőségét, hogy megelőző intézkedésként van-e még időnk figyelmeztető lövést leadni. Ilyen és ehhez hasonló helyzetek kezeléséhez elengedhetetlen a gyakorlatias (implicit) tudás magas szintű elsajátítása is.

2. TUDÁSUNK SZERVEZŐDÉSE

„A beszéd és a fogalomalkotás szerves egységet alkot a gondolkodási folyamatban. Az emberi gondolkodásban többnyire a nyelv játszik döntő szerepet. A nyelv alapegysége a szó, a gondolkodás alapegysége a fogalom, melyek elkülöníthetetlenek egymástól. A nyelvhasználat teszi lehetővé a fogalmi gondolkodást, vagyis azt, hogy a tárgyak és események kapcsolatának szimbólumaival tevékenykedjünk” (Csomós & Fodor, 2001, old.: 11.).

A fogalmak reprezentálják az „objektumok” csoportjait, mint „kalapács” vagy „kés”, de az élőlényeket is, mint például „kutya”. Az eseményeknek szintén megvannak a maguk fogalmi (például „lövészet” vagy „eligazítás”), akárcsak a tulajdonságoknak (például „kék” vagy „erős testalkatú”), az elvont fogalmaknak (például „csőlátás” vagy „erőszak”) vagy a cselekvéseknek (például „távolságtartás” vagy „csőre töltés”).

A fogalmak segítségével vagyunk képesek megszerezni a tudásunkat. A fogalmak olyanok, mint egy mappa a memóriában. Ahogy az iratszekrény kategorizálja az információkat, az elménk úgy rendezi tudásunkat. Ez a csoportosítás kognitív parancsiként működik, és sokkal gyorsabbá és hatékonyabbá teszi az információk tárolását és visszakeresését.

21. ábra: Tudásunk szerveződése a fogalmak segítségével

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A kategorizáció révén a fogalmak alkalmazásával az emberek képesek nagy mennyiségű környezeti információt hatékonyan feldolgozni. Így például, amikor meghalljuk a kalapács kifejezést, akkor nem kell energiát fektetnünk abba, hogy végiggondoljuk, hogy miből készülhet, és mire használhatják. A fenti képet (iratszekrény) tekintve nem kell minden fiókot kinyitni, hanem csak azt, amelyiken a kalapács felirat van.

A fogalomalkotás és a kategorizáció segítenek abban, hogy az emberi agy szűrje és kizárja a nem releváns vagy kevésbé fontos információkat. Ez lehetővé teszi, hogy koncentráljunk az adott helyzet vagy probléma szempontjából legfontosabb elemekre. Illetve, hogy a nagy hasonlóságot mutató elemeket el tudjuk különíteni egymástól. Például, ha valaki „kalapács” kategóriát alkot, akkor ez magában foglal bizonyos jellemzőket (markolat, fémfej, ütésre alkalmasság), és kizár más, nem jelentős tényezőket.

„A gondolkodás legáltalánosabb formában fogalmak mozgósításával a szó, a beszéd kifejező eszközével valósul meg. A fogalom a dolgok lényege, a megértés eredménye, amivel gondolkodási műveleteket lehet végezni. Más megfogalmazásban a gondolkodás sajátos képződménye, a tárgyáról, jelenségekről alkotott, általánosított ismeret” (Hadházy, 2003, old.: 71.). Amikor egy fogalom aktiválódik, a fogalom jellemzői spontán módon előhívódnak. Például, ha elhangzik a kifejezés, hogy kalapács, azonnal megjelenik annak mentális képe. A kalapács fogalma: olyan ütőszerszám, amely egyik végén rendszerint sima vagy legömbölyített, másik végén ék alakú, hasábszerű vasfejből és ennek közepébe merőlegesen beillesztett, a fejnél hosszabb nyélből áll.

Alapvetően két „fogalom típust” lehet megkülönböztetni: természetes és mesterséges. A természetes fogalom olyan pontatlan mentális kategória, amit a világról szerzett mindennapos tapasztalataink alapján hozunk létre. A „kalapács” fogalma például a kalapáccsal kapcsolatos korábbi munkavégzéseink alapján jelenik meg, ezek a tapasztalatok megteremtene egy általános mentális képet, ami a szerintünk tipikus kalapácsot ábrázolja.

22. ábra: A kategorizáció korlátainak szemléltetése a „kalapács” fogalmon keresztül

Forrás: <https://engineerine.com/types-of-hammers/> (letölve: 2023. június 22.)

Ahhoz, hogy egy objektumról eldönthessük, kalapács vagy sem, össze kell vetnünk a fejünkben a kalapácsprototípussal – minél nagyobb az egyezés, annál gyorsabban meghozzuk a döntést. A prototípus a fogalom legtipikusabb, legjobb példányainak leírását jelenti (Zimbardo, Robert, & Vivian, Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság, 2017).

Amikor egy tárgyat vagy jelenséget egy adott kategóriába sorolunk, automatikusan alkalmazzuk rá az előzetes tudásunkat és elvárásainkat. A szocializációnk és személyes tapasztalataink áthatják az összes természetes fogalmunkat. Ha valaki ácsként dolgozik, akkor a kalapács szó hallatán automatikusan az ácskalapácsra asszociál, ellenben, ha valakinek a falmászás vagy a barlangászat a hobbija, akkor feltehető, egy más formájú kalapács jut az eszébe, mint az ácsnak.

23. ábra: A hallott információkra a tudásunkra építve asszociálunk

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Mivel az emberek ugyanarról a dologról alkotott fogalmai eltérhetnek egymástól, ez különböző félreértésekre adhat okot a személyes kapcsolatainkban. A saját természetes fogalmaink különbözőségéből számos probléma, konfliktus adódhat.

A mesterséges fogalmak létrehozásának fő célja a félreértések és ezen keresztül a konfliktusok elkerülése. A mesterséges fogalmakat alkalmazva pontosan és részletesen definiáljuk azokat az elemeket, amelyeket gyakran a tudományos, technológiai vagy jogi területeken használunk fel. Így a rendészeti munkában használt jogi nyelv célja a lehető legnagyobb pontosság és egyértelműség biztosítása. A jogszabályoknak világosan és pontosan kell kifejezniük szabályokat és eljárásokat, hogy elkerüljük a félreértéseket és lehetséges jogi vitákat.

Egy adott fogalomhoz kapcsolódó jellemzők két fő kategóriába sorolhatók. Az első kategória a fogalom leginkább jellemző vagy "ideális" példait foglalja magában, amelyeket a fogalom prototípusainak nevezünk. Ezek azok a tulajdonságok, amelyek általában elsőként jutnak eszünkbe, amikor a fogalomra gondolunk. Például a kalapács esetében a prototipikus tulajdonságok azok, amelyek a legtöbb kalapácsra jellemzőek, de nem feltétlenül igazak minden egyes darabra.

Ezért fontos, hogy tisztázódjanak a fogalom alapvető és döntő jellemzői. Ezek a „mag”-tulajdonságok, mint például a kalapács esetében: nyeles szerszám, ami ütésre használható, létfontosságúak a fogalom pontos meghatározásához (Richard C. & Hilgard, 2005).

24. ábra: A kalapácsfogalom prototípusa

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Amikor a fogalmak kategorizációjában meghatározzuk a fogalom magját az egyértelműség jegyében, bizonyos hátrányok is felmerülhetnek. Ha egy fogalom magját szűken határozzuk meg – pl. nagyon pontos jogi formában – az kizárhat bizonyos példányokat vagy eseteket, amelyek valójában – hétköznapi értelemben – illeszkednek a fogalom szélesebb értelmezéséhez. Ez félrevezető lehet, különösen olyan helyzetekben, ahol a fogalmak sokfélesége és változatossága fontos.

A fogalomalkotás nem más, mint a kategorizáció megtanulása, vagyis képesek vagyunk a dolgokat valamilyen módon csoportosítani a közöttük meglévő vagy feltételezett kapcsolatok alapján. Így vagyunk képesek kialakítani kategóriákat, fogalmakat, amelyek segítségével a tudásunk szerveződik. A fogalmak kialakulása a konkrétól halad az elvont felé. A konkrét fogalmakat könnyebben sajátítjuk el (pl. karóra) és használjuk, mint az absztrakt (pl. alázat) fogalmakat (Tóth, 2001).

25. ábra: A fogalomalkotás szintjei

Forrás: a szerző saját szerkesztése

„Akinek jobb mentális modelljei vannak az éppen vizsgált dolgokról, az jobb következtetéseket tud levonni, gyakran olyanokat is, amelyeket kevésbé árnyalt, egyszerűbb mentális modellek alapján nem lehetne” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 99.).

2.2. Sémaelmélet

„Azt is láttuk, hogy sémáink nagy része szavakkal nemigen fejezhető ki. (...) Egy bizonyos szint után a legjobb tankönyvek is csak azt tudják elősegíteni, hogy a tanulók ráérezzenek a példákban rejlő általános eszmékre és a közöttük érzékelhető összefüggésekre” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 152–153.).

A tudást sémák formájában tároljuk a hosszú távú memóriában. A sémák az emlékezet építőelemei, információkategóriák. Meghatározott keretrendszerek, amelyek tudásunkat szervezik, segítik az információ megszerezését, de egyben korlátozzák is emlékeink szervezését. A „fogalom” és a „kognitív séma” két különböző pszichológiai koncepció. A kognitív séma – a hasonlóság ellenére – egy bonyolultabb mentális szerkezet, mint a fogalom.

A kognitív sémák változatos és bonyolult mentális struktúrákat jelentenek. Például egy „éttermi étkezés” sémában benne van az elegáns ruha viselése, az étteremhez való megérkezés, az étlap átolvasása, rendelés leadása, saját étkezéssel kapcsolatos szokásaink, a fizetés és távozás folyamata.

Egy séma nemcsak objektumokat vagy koncepciókat foglal magába, hanem az azokkal kapcsolatos elvárásokat, szociális szabályokat, sztereotípiákat és viselkedési mintákat is. A fogalmak gyakran a kognitív sémák részét képezik, segítve a sémák által szervezett információk csoportosítását és azonosítását.

2.3. Sémák típusai

„Nem csupán a tárgyakra és az eseményekre, de a személyekre, szerepekre és önmagunkra vonatkozóan is rendelkezünk sémákkal. Ezek a sémák segítenek eldönteni, mire számítsunk, vagy hogy az embereknek egy adott helyzetben miként kellene viselkedni” (Zimbardo, Robert, & Vivian, Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság, 2017).

Íme néhány jellemző – intézkedéstaktikai szempontból kiemelt – sémátípus:

Tárgy séma: Ezek azok a mentális reprezentációk, amelyek konkrét tárgyról, eszközökről vagy elemekről szólnak. Például egy szék, autó vagy számítógép séma, amely magában foglalja az adott tárgy jellemzőit, használatát és funkcióját.

Társadalmi séma (szerep): Ezek azok a sémák, amelyek különböző társadalmi vagy szakmai szerepekkel kapcsolatos elvárásokat és normákat tartalmaznak.

Például egy orvos, tanár vagy vezető séma, amely meghatározza, hogy milyen viselkedést és tevékenységeket várnak el ezektől a szereplőktől, ahogy a rendszertől is.

Esemény séma: Olyan sztereotip eseményláncokat nevezünk esemény sémáknak, amelyek az adott szituáció tipikus történéseit képviselik. Segítenek eldönteni, mire számítsunk egy adott helyzetben, illetve hogy az embereknek miként kellene viselkedni. Az aktivált forgatókönyv az, ami alapján megjósoljuk a történet kimenetelét. *„A sémák és a forgatókönyvek közötti kapcsolatok nagymértékben megkönnyíthetik a kognitív folyamatot, mivel az egyénnek nem kell minden alkalommal aktívan döntenie a megfelelő cselekvésekről, hanem a hozzá tartozó forgatókönyv alapján automatikusan tudni fogja, hogy egy adott helyzetben milyen cselekvéseket kell végrehajtania”* (Endsley M. , 1995, old.: 36.). Például az igazoltatás forgatókönyv sémája – nem teljes, csak példálózó – a következő: megállítás, taktikai alakzat kialakítása, igazoltatás szolgálati fellépés szerinti megkezdése, okmány elkérése, ellenőrzés, okmány visszaadása, személy útjára bocsátása.

Viselkedés séma: Ezek azok a sémák, amelyek egy adott folyamat vagy tevékenység lépéseit és szabályait tartalmazzák. Például egy recept séma, amely leírja, hogyan kell elkészíteni egy ételt, vagy egy vezetési séma, amely a járművezetés szabályait tartalmazza.

Ezek a sémák segítik az egyéneket abban, hogy gyorsan és hatékonyan értelmezzék a világukat, előrejelzéseket tegyenek, döntéseket hozzanak, és alkalmazkodjanak a változó környezetükhöz.

2.4. Sémahierarchia

„A kognitív sémáknak bonyolult belső szerkezetük van, sokféle információ szerveződik össze bennük különféle relációk szerint” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 100.). A sémák hierarchikus felépítésűek, a magasabb szintű sémák több szinten elhelyezkedő, alacsonyabb szintű sémákat foglalnak magukba, de minden szinten megfigyelhetők mellérendelt, azonos szintű kapcsolódások is. A sémák minden szinten képviselhetik a tudást – az ideológiai sémáktól és a kulturális igazságoktól az adott szó jelentésére vonatkozó ismeretekig. Sémáink vannak tapasztalataink minden szintjének ábrázolására, az absztrakció minden szintjén. Végül a sémáink a tudásunk. Minden általános tudásunk sémákba van ágyazva.

A sémahierarchia különböző szinteket tartalmaz, ahol az alacsonyabb szintű sémák konkrétabb és specifikusabb információkat kezelnek, míg a magasabb szintű sémák általánosabbak és komplexebbek. Például egy „jármű” séma magában foglalhat alacsonyabb szintű sémákat, mint a „motorkerékpár” vagy a „villamos”.

A különböző szintű sémák kölcsönhatásban állnak egymással, ahol az alacsonyabb szintű sémák információi befolyásolják a magasabb szintű sémák működését, és fordítva.

Jármű	Gépi meghajtású jármű	Gépjármű	Gépkocsi	Személygépkocsi
				Autóbusz
				Trolibusz
				Vontató
				Tehergépkocsi
		Motorkerékpár	Kétkerekű	
			Oldalkocsi	
			Motoros tricikli	
			Segédmotoros kerékpár	
			Mezőgazdasági vontató	
	Gépjárműnek nem minősíthető egyéb jármű	Lassú jármű		
		Villamos		
		Kerékpár		
		Kézikocsi		
Beépített erőforrás nélküli jármű	Állati erővel vont jármű			
	Pótkocsi			

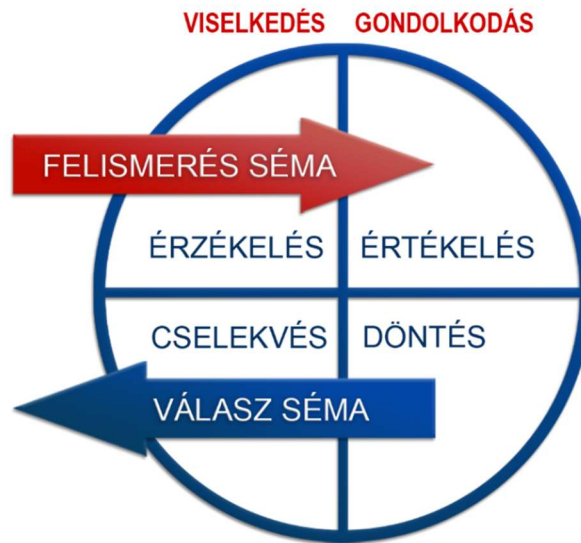
27. ábra: A „jármű” fogalom (séma) további részfogalmakra (alsémákra) bontása

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Amikor mesterséges fogalmakat hozunk létre, különösen a jogi nyelv precíz használatával, többszintű „sémapiramidok” jöhetnek létre a pontos definíció megfogalmazása érdekében.

Ugyanakkor, minél részletesebben van jogilag strukturálva egy fogalom, minél jobban le van szűkítve a fogalom magja, annál inkább eltér a mindennapi nyelvhasználatban alkalmazott természetes fogalomtól és annak prototípusától. A mesterséges fogalmak használata olyan környezetben, ahol a természetes fogalmak az elfogadottak, a részletes szabályozás ellenére – félreértések miatt – konfliktusok forrásává válhat.

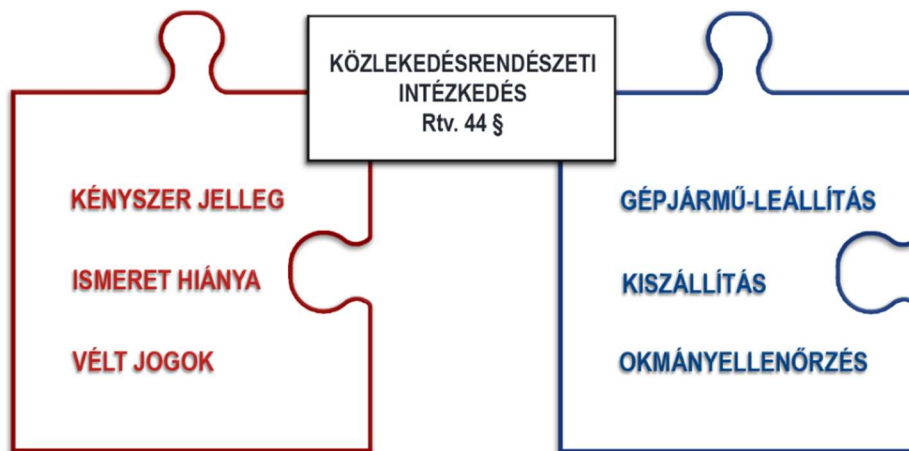
2.5. Sémák jelentősége

28. ábra: A felismerés és válasz sémák szerepe a viselkedésben

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az intézkedéshez szükséges sémák elsajátítása azáltal segíti a rendész teljesítményét, hogy amennyiben az események az ismert sémák mentén zajlanak, a rendésznek nem szükséges extra mentális erőfeszítést tennie a helyzet elemzésére. Amikor egy esemény az emberi viselkedés általános szabályainak megfelelően vagy a jogszabályok határain belül történik, a rendésznek nem kell minden lépés után gondolkodnia a következőn, hanem reflexszerűen cselekedhet. Ugyanakkor, ha új információ érkezik, ezt a rendésznek a korlátozott kapacitású munkamemóriájában kell feldolgoznia. A jól megalapozott sémák segíthetnek ebben, csökkentve a munkamemória terhelését.

29. ábra: A jogszabályban meghatározott közlekedésrendészeti intézkedés fogalomhoz kapcsolódó civil és rendészeti sémák közötti különbségek

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Annak érdekében, hogy hatékonyan kommunikáljunk embertársainkkal, fontosak a megfelelően elsajátított sémák. A félreértések és téves előzetes ismeretek gyakran konfliktusokhoz vezetnek. Különösen intézkedések során merülhetnek fel problémák a civil személy és a rendész normatív sémáinak eltérése miatt. Például egy közlekedésrendészeti ellenőrzés során előfordulhat, hogy a civil személy nem tudja, milyen viselkedést várnak el tőle. A taktikai ajánlások lehetőséget adhatnak az autó motorjának leállítására, a kulcs eltávolítására az indítóból vagy az illető kiszólítására a járműből. Ha a civil személy nem ismeri ezeket a jogilag meghatározott eljárásokat, úgy érezheti, hogy az intézkedés túlzó vagy aránytalan. Ilyenkor törekedni kell az illető téves sémáinak helyesbítésére és magyarázattal szolgálni (tájékoztatni) az intézkedés – jog által előírt – menetéről.

Két személy között a meglévő ismereteik alapján az egyszerűbb tárgyra vonatkozó sémákban is lehetnek különbözőségek, ahogy a kalapács példája is mutatja. Minél komplexebb (pl. közvetlen támadás) vagy absztraktabb (pl. arányos fellépés) egy séma, annál nagyobb a különbség kialakulásának valószínűsége.

3. TUDÁS MINŐSÉGE

„Értelemnek (intellektus, intelligencia) nevezzük az ismeretfeldolgozás teljesítményspektusát. Tágabb megfogalmazásban a személyiség egészének teljesítményvonatkozásait nevezzük intellektusnak. Amikor az értelemre kérdezzük, a kérdőszó nem »milyen?«, hanem »mennyi?«. Az értelem szintjét becsléssel állapítjuk meg olyan módon, hogy feladatokat konstruálunk, amelyek az értelem egy-egy részaspektusára kérdeznek rá. Ilyen pl. az ismeretek elsajátításának képessége, a fogalmak pontos meghatározása, az elvont gondolkodásra való képesség, a logikus gondolkodás, a manipulatív készségek, a vizuális-téri tájékozódás stb.” (Tringer, 2010, old.: 117.).

A szakértelemmel kapcsolatos szakirodalom áttekintésével azonosítható egy sor olyan kulcsfontosságú kognitív elem, amelyek megkülönböztetik a szakértőket a kezdőktől.

Mentális modellek (sémák): A szakértők gazdagabb mentális modellekkel rendelkeznek, mint a kezdők vagy akár a gyakorlott előadók – a dolgok működését meghatározó oksági összefüggések szélesebb körét értik, és az események változásakor képesek ezeket folyékonyan és rugalmasan alkalmazni.

Deklaratív tudás: A szakértők nagy méretű deklaratív tudással rendelkeznek – rengeteg tényszerű információval, szabállyal és eljárással, amelyekre támaszkodhatnak.

Észlelési képességek: A szakértők fejlett érzékelési készségekkel rendelkeznek, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy észrevegyék az apró jeleket és mintákat, és olyan finom megkülönböztetéseket tegyenek, amelyek mások számára láthatatlanok lehetnek.

A tipikusság érzékelése: A szakértők mintákat és tapasztalatokat halmoztak fel prototípusokká, így meg tudják ítélni, hogy mikor van dolguk tipikus eseménnyel, és mikor olyasmivel, ami nem egészen megfelelő, és figyelmet igényel.

Rutinok: A szakértők minden esetben a rutinok széles repertoárját használhatják a problémákhoz való alkalmazkodáshoz.

Ebben a fejezetben már alaposan elemeztük, hogyan járul hozzá a deklaratív tudás és a sémák az észlelési és helyzetértékelési folyamatokhoz. A helyzetértékelés fejezetében fogunk részletesen foglalkozni az észlelési képességekkel, különös tekintettel a tipikus jelek felismerésével. A rutinok, vagyis a készségszintű ismeretek bemutatásával a felismerésen alapuló döntéshozatal fejezetnél fogunk kitérni részletesebben (Phillips, Klein, & Sieck, 2004).

3.1. Ismerethierarchia

30. ábra: Az ismerethierarchia szintjei

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Russell Ackoff modellje a tudás fejlődését mutatja be az alapvető adatoktól a bölcsességig, hangsúlyozva, hogy a tudás nem statikus, hanem dinamikus és kontextusfüggő.

Adatok: A klasszikus tudáspiramis szerint a tudás legalapvetőbb forrása az adat, vagyis azok a független tények, amelyeket valamilyen jelek (szám, hang, szöveg, kép stb.) formájában tárolunk.

Információ: A következő szinten az adatokból előálló információ található, amely viszont már függ a befogadó személytől. Információt ugyanis csak az olyan adatokból nyerhetünk, amelyek számunkra ismert fogalmakról jelzik a tényeket. Az adatból akkor lesz információ, ha valamilyen hozzáadott értéket kapnak. Amennyiben egy pénzügyi mérleg vagy eredménykimutatásban szereplő számokról a befogadó nem tudja, hogy melyik mit takar, mert nem rendelkezik pénzügyi ismeretekkel, akkor számára semmiféle hasznos információval nem bír ezen számok sokasága.

Tudás: Az információk alkalmazása és megértése révén alakul ki a tudás, amely lehetővé teszi a hatékony cselekvést vagy döntéshozatalt.

Értelmezés: Ezen a szinten az egyén értelmezi és összekapcsolja a tudást saját tapasztalataival és kontextusával.

Bölcsesség: A legmagasabb szint, ahol az egyén bölcsen használja fel a tudást, megfontolt döntéseket hozva, figyelembe véve ismereteinek korlátait és az etikai szempontokat (Ackoff, 1989).

3.2. A tudás fejlődési szintjei

31. ábra: A tudás fejlődési szintjei

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A Bloom-féle taxonómia a tudás fejlődési szintjeit kategorizálta, az ismeretek hierarchikus rendszerét, a személyiségfejlesztés kognitív-értelmi, affektív-érzelmi-akarati, valamint a pszichomotoros-mozgásos területekre definiálva. Az eredeti taxonómiát 1956-ban felülvizsgálták, és jelenleg a hat kognitív dimenziót a következőképpen azonosítja (Krahtwohl, 2002).

Tudás: Információk felismerése és emlékezete.

Értelmezés: Információk értelmezése, magyarázata és összefüggések felismerése.

Alkalmazás: Már megtanult ismeretek alkalmazása új helyzetekben.

Elemzés: Információk, gondolatok szétválasztása és azok kapcsolatainak vizsgálata.

Értékelés: Információk, gondolatok kritikai vizsgálata, érvek mérlegelése.

Teremtés: Új ötletek, termékek vagy szempontok létrehozása, összekapcsolása.

Ezeket a szinteket gyakran hierarchikusan ábrázolják, ahol minden új szint magasabb rendű gondolkodást igényel az előzőekhez képest.

3.3. Szakmai fejlődés

„A sémák mennyiségében és minőségében meglévő különbségek mélyebb magyarázatot adnak az olyan jól ismert aranyigazságokra, mint »a nagymester többet tud a sakkról«” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 152.).

A szakmaspecifikus tudás, a szakmai ismeretek elsajátítása lehetővé teszi, hogy az egyének hatékonyan és eredményesen végezzék el a rájuk bízott feladatokat. E tudás nem kizárólag a munkavégzés technikai aspektusaira korlátozódik, hanem magában foglalja az adott területen belüli kritikus gondolkodást, problémamegoldást és kreativitást is.

Hubert Dreyfus a megszerzett tudással összefüggésben a készségek elsajátításának ötlépcsős modelljét írja le, amely a kezdőtől a haladóig, majd a kompetensig, a szakértőig és végül a mester szintig tart (Henriksen & Kruke, 2020).

32. ábra: A szakmai fejlődés szintjei

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Kezdő szint

A kezdő kevés konkrét ismerettel rendelkezik, ezért itt is általános, hétköznapi sémáit igyekszik használni. A kezdő szakaszban az egyének gyakran „vakon” követik a megadott szabályokat, kontextus nélkül, a szabályok pontos betartásán túl nincs felelősségérzetük.

Haladó szint

A haladó ismer néhány száz szakmai sémát, de ez kevés ahhoz, hogy csupán ezek segítségével ki tudja magát fejezni, és szakember módjára, szakértői hozzáállással tudjon megoldani feladatokat. A haladó szakmai sémák állandóan keverednek az általános, hétköznapi sémákkal. Ha a haladó egy szakemberrel egyeztet, azonnal észrevehető, hogy még nem érti eléggé a szakmát.

Ha kívülállóval beszél, azzal sem ért könnyen szót, mert már túl gyakran próbál a kívülálló számára ismeretlen fogalmakkal dolgozni, és még nem tudja ezeket a fogalmakat a hétköznapi szintre egyszerűsíteni.

Kompetens szint

A kompetens már képes felismerni mintákat és prioritásokat, valamint összetettebb döntéseket hozni. A jártasság stádiumát akkor érjük el, amikor az egyénben kialakul az intuíció, hogy irányítsák döntéseiket, és saját szabályokat dolgozzanak ki a tervek megfogalmazásához.

Szakértő szint

Néhány ezer szakmai sémával rendelkezik, szakmai és hétköznapi sémái különváltak egymástól. Beszéli a szakmai zsargont, képes kifejezni magát a szakma sémáival, és ez nem keveredik a hétköznapi sémákkal. Ebben a szakaszban a döntéshozatal már az intuícióra és a helyzet mélyebb megértésére épül.

Mester szint

Több tízezer sémát ismer, amelyek nagy részét nem tudja kifejezni érvelésszerűen szavakkal. *„A nagymester nemcsak mennyiségileg ismer több sémát, mint az amatőr játékos, hanem sémái sokkal komplexebbek, és egymás közötti szerveződésük is sokkal összetettebb”* (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 131.). *„A szakértők gazdag mintákkal rendelkeznek, képesek olyan finom megkülönböztetésre, amelyek a kezdők számára láthatatlanok, kifinomult mentális modellekkel rendelkeznek a dolgok működésére vonatkozóan, és rugalmasak az összetett és dinamikus helyzetekhez való alkalmazkodásra”* (Klein, A naturalistic decision making perspective on studying intuitive, 2015, old.: 2.). A szakértő intuitívan, gyorsan és hatékonyan hoz döntéseket, és gyakran új megközelítéseket alkalmaz.

„A kezdő számára az újonnan tanult szakmai tények még szinte kizárólag a hétköznapi sémákba szerveződnek. Ezért veszi olyan nehezen észre az összefüggéseket. (...) lassan old meg feladatokat (...). Minden egyes szabályt, tulajdonságot, amelyet tanult, máshonnan, külön-külön kell összeszednie. Nem látja a dolgokat összefüggéseiben, de nem is viselkedik logikátlanul: hétköznapi logikáját alkalmazza” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 161.). A logikátlanság a haladók tünete, akik már megkísérlik használni a szakmai sémákat, olyan esetekben is, amikor azok még nem kielégítőek a probléma megoldásához. A szakértői szint elérésével ezután elmúlik a logikátlanság, helyébe a szakszerűség lép. Összeállnak a sémák. A szakértő a gondolatait képes ahhoz hasonló rendszer szerint megfogalmazni, mint amelyben a szakmát tanulta. Más szakmákra is érvényes, hogy a nagymesterré éréshez legalább tízéves intenzív tanulás szükséges (Mérő, Észjárások-remix, 2008).

2. táblázat: Az irányított készségszerzéssel kapcsolatos mentális tevékenységek

HOZZÁÉRTÉSI SZINT	KEZDŐ	HALADÓ	KOMPETENS	SZAKÉRTŐ	MESTER
MENTÁLIS FUNKCIÓ					
EMLÉKEZÉS	Helyzetfüggetelen →	Helyzettudatos	Helyzettudatos	Helyzettudatos	Helyzettudatos
FELISMERÉS	Reduktív	Reduktív →	Holisztikus	Holisztikus	Holisztikus
DÖNTÉS	Analitikus	Analitikus	Analitikus →	Intuitív	Intuitív
TUDATOSSÁG	Megfigyelő	Megfigyelő	Megfigyelő	Megfigyelő →	Elmélyült

Forrás: a szerző szerkesztése Dreyfus (1980) modellje alapján

A gyakorlással, a kompetencia fejlődésével a tudás végül implicit, automatizált lesz, amely az igazi mester jele. Az általános fejlődés tehát a szabályokhoz való merev ragaszkodástól – kezdő tudás – a hallgatólagos tudáson alapuló, egyre intuitívabb – mester tudás – felé halad. Így például az orvostanhallgató egyes tüneteket képes látni. A végzett orvos szindrómákat, teljes – pontosan leírható – tünetegyütteseket. A mesteri szint felé közeledő orvos egyre komplexebb sémák szerint látja a betegséget, és egyre kevésbé képes szavakkal kifejezni azt, hogy hogyan is állította fel a diagnózist. *„...a könyvek tartalmazhatják a tényeket, az adatokat, de a gondolkodási sémáknak a fejünkben is együtt kell lenniük, hogy gondolkodni tudjunk”* (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 182).

3.4. Tacit tudás

„Többet tudunk, mint amennyiről képesek vagyunk beszélni” (Héder & Paksi, A személyes tudásról, 2020).

Polányi Mihály (1958) a tudás mértékével kapcsolatban bevezetett egy fogalmat, amely „tacit knowledge”, vagyis rejtett, hallgatólagos tudás néven vonult be a pszichológia fogalmi rendszerébe.

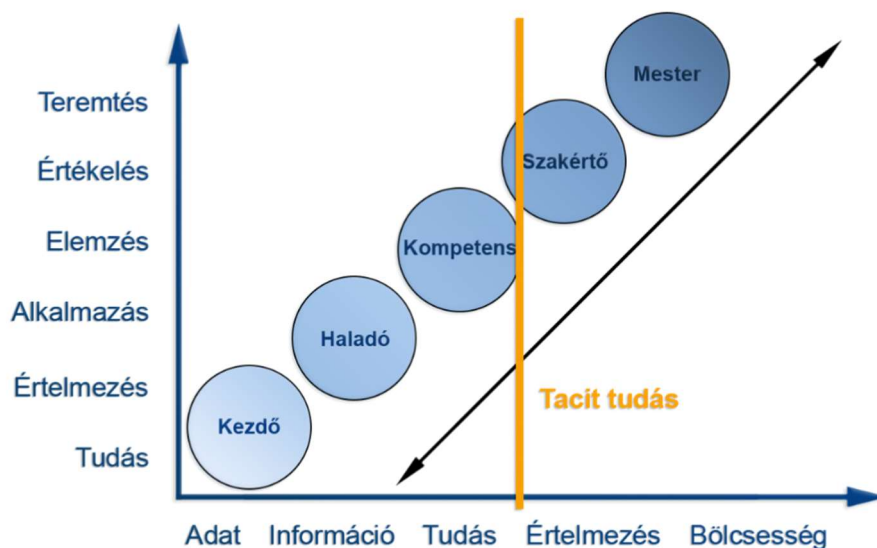
„A hallgatólagos/tacit tudás elsősorban közösségekben szerezhető meg, tapasztalati úton. Kontextuális és szociális elemekből áll, s ezek kölcsönhatása során alakul ki az egyénben. A gyakorlatban történő megosztása a munkafolyamatokba beépítve közös munkavégzés, együttműködés során történhet, de tervezett és célirányos oktatások révén is átadható. Ezek alapján (implicit/tacit, bennünk rejlő) tudásként definiáljuk az egyénben a valóságról vagy egy adott tárgyra vonatkozó, szerzett ismeretek összességét, az egyén képességeivel, készségeivel, fizikai és pszichikai adottságaival, tapasztalataival, értékrendjével, hitével együttesen” (Daventry-Prusak, 2001; idézve Blahó, Czákó & Poór, 2021).

Arthur Koestler szerint a tacit knowledge birtokában az ember bizonyos helyzetekben szinte „alvajáróként” tesz meg valamit.

Koestler szerint ugyanis az ember korábbi ismereteihez különféle tudattalan visszacsatolások is hozzákapcsolódtak: a lakatos, aki komplikált zárat nyit fel egy meghajlított drótdarabbal, nem logikus eszét és tárgyi ismereteit alkalmazza a műveletnél, hanem számtalan korábbi tapasztalat tudattalan üledékét, s ebből olyan bölcsességet, készséget nyer, amellyel tudatosan nem rendelkezett. Munkája során ösztönösen érzi a szükséges erőt, amit alkalmaznia kell, és intuitívan érzékeli az anyag tulajdonságait (Mihály, 2009). Ez a tudás az évek során fejlődött ki, és nem feltétlenül közvetíthető szavakkal. A tapasztalati tudás elemeit csak a gyakorlat során lehet elsajátítani, hiszen ezt a folyamatot a helyzetfüggő tanulás egyik formájaként és eredményeként is tekinthetjük. Ezzel együtt azt is jelenti, hogy ezt a fajta tudást nem lehet kizárólag könyvekből megszerezni. Az implicit tudást gyakran összekapcsolják a szakmai tudással, mivel gyakori tapasztalat, hogy a munkáját jól végző szakemberek nem mindig tudják megmagyarázni, miért cselekszenek egy bizonyos módon (Héder & Paksi, A személyes tudásról, 2020).

Hasonló a helyzet olyan készségekkel is, mint az úszás vagy a kerékpározás; aki egyszer megtanulta ezeket, általában nem tudatosítja, milyen szabályokat alkalmaz ezek során. Hasonló példa, amikor egy határrendész megtanulja az útlevelellenőrzés szabályait, elsajátítja a különféle okmányok biztonsági technológiáit, megismeri a különböző utazási dokumentumok jellemzőit, és megtanulja ezek ellenőrzési technikáit. Azonban idővel előfordulhat, amikor már szakértővé válik, hogy egy útlevelet kezében tartva és átlapozva azt mondja: „Ez az útlevelel nem megfelelő.” Ezt anélkül állítja, hogy pontosan meg tudná fogalmazni, miért gondolja így. Egyszerűen csak „érzi” azt.

Az áttekintés során számos kutató munkáját elemeztük, és megvizsgáltuk, hogy hogyan határozzák meg a tudás különböző szintjeit és fogalmait. Voltak rendszerek, amelyek kifejezetten az ismeretek megszerzésére összpontosítottak, míg mások az ismeretek alkalmazására fókuszáltak. Az alábbi ábrán ezeket az ismereteket rendszerezve mutatjuk be, ahol a tudás különböző szintjei láthatóak.

33. ábra: A tudás szintjei

Forrás: a szerző saját szerkesztése

„A szakemberek egy jelentős csoportja közvetlen kapcsolatot lát a tacit knowledge és a Gestalt-(alak)lélektan látásmódja között. Az alaklélektani irányzat ugyanis valóban alkalmasnak látszik arra, hogy »egészleges« szemlélete segítségével bizonyítani lehessen: az emberi pszichikum komplex működése tényleg több az egyes részek összességének működésénél, és csakis ezzel az »egészleges« szemlélettel érthető meg” (Mihály, 2009).

3.5. Szakmaspecifikus tudás

34. ábra: A szakmaspecifikus tudás jelentősége egymás megértésében

Forrás: a szerző saját szerkesztése

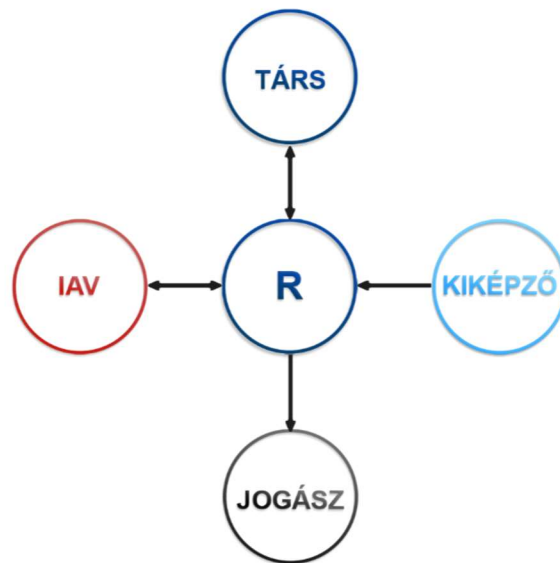
A szakértői státusz attól függ, hogy milyen kontextusban kell döntést hoznunk. Például, ha a döntés meghozatala egy autóval kapcsolatos, ahol egy autószerelő, egy közlekedési rendőr és egy igazságügyi szakértő mindegyike szakembernek számít a szakmájában, akkor az, hogy ki számít szakértőnek, az autóval kapcsolatos probléma jellegétől függ. Mindhárman rendelkeznek általános ismeretekkel az autóról, de más-más területeken számítanak szakértőnek: az autószerelő, ha az autó meghibásodik; a közlekedési rendőr, ha az autóvezető szabályszegést követ el; az igazságügyi szakértő, ha az autóval baleset történik. De még azonos terület szakértői sem értenek mindig mindenben egyet. Például a pszichológiatudomány területén is előfordulhatnak egymásnak ellentmondó szakértői vélemények egy fogalom meghatározásában, annak függvényében, hogy az adott fogalmat a biológiai vagy pszichés determináltság irányából közelíti meg. Az információfeldolgozás folyamatával kapcsolatban is uralkodnak eltérő nézetek. Egyesek a kognitív³ folyamatok, azaz az érzékelés és figyelem dominanciáját emelik ki, míg mások az affektív⁴ elemek, vagyis az érzelmek és benyomások jelentőségét helyezik előtérbe.

Ebben a könyvben nem kívánunk állást foglalni semmilyen álláspont mellett, csupán a figyelmet szeretnénk felhívni arra, hogy a tudásunk – az erőszakról szerzett ismereteink – milyen mértékben alakítják a világról alkotott képünket. Könyvünket azért kezdtük a memória és a tudás struktúrájának vizsgálatával, mert fontos megérteni, hogy nem egyformán látjuk a világot. Az ezt a könyvet olvasók is közös érdeklődést mutatnak az intézkedéstaktika elmélete iránt, de még így is feltételezhető, hogy a különböző előzetes szintű szakmai – intézkedéstaktikai, pszichológiai, jogi – tudásuk miatt különbözőképpen értelmezik az itt olvasottakat.

Absztrakt fogalmak értékelése esetén ez a különbség még markánsabb. Vannak olyan fogalmak, amelyeket ismerethiány vagy személyes érintettség miatt nem tudunk objektíven definiálni. Ilyen például az erőszak kérdése. Könnyű kijelenteni, hogy az erőszak az egyének között nem helyes, de jóval nehezebb kérdés meghatározni, hogy milyen mértékű erőszakot alkalmazhatunk jogszerű kényszerintézkedések során. Bár a bevezetőben már említésre került, de a fejezet elméleti részének megértése után ismételten hangsúlyozni szeretnénk, hogy a könyv célja a szolgálatot teljesítő rendészek célspecifikus gondolkodásmódjának megértése azokkal, akik még nem szembesültek „utcai” erőszakkal. A kognitív folyamatok és az alkalmazott rendészeti eszközök pszichológiai hatásmechanizmusának megértése nemcsak azok számára lehet fontos, akik a jövőben ilyen helyzetbe kerülhetnek, hanem azoknak is, akik a rendészeket felkészítik ezekre a feladatokra, valamint azoknak, akik külső megfigyelőként értékelik a rendészeti munkát.

³ például: Richard C. Lazarus pszichológus

⁴ például: Robert Zajonc pszichológus

35. ábra: A szakmaspecifikus tudás eltéréseinek jelentősége az interakciókban

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A fent ábrázolt nyilak különböző típusú kapcsolatokat szemléltetnek. Ezek hatékonyságát fokozhatja az egyenlő tudásszint és a közös nyelv használata. Azonban, ha nem vesszük figyelembe a tudásszint különbségeit, azok könnyen konfliktust okozhatnak. Fontos, hogy a kölcsönös megértés érdekében kommunikációnkat az adott helyzetben résztvevőkhöz igazítsuk.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a hatékony taktikai gondolkodáshoz nem elég csupán az explicit tudás megszerzése, hanem implicit képességek (ismerete) elsajátítása is szükséges. Ezzel együtt elengedhetetlen a rendészeti intézkedések hatékonyságához szükséges intézkedéstaktikai alapfogalmak meghatározása.

„A szaktudás az általánostól eltérő ismereteket, a mindennapoktól elütő gondolkodásmódot és végül a speciális felkészültséget igénylő problémát megoldani képes cselekvést jelent. Minden szaktudás egyszerre szeparál és integrál. Elkülönít a laikusoktól, akikhez képest természetesen egy más szakma tekintetében mi vagyunk a laikusok, és az azonos szakmát gyakorlókat közösségbe integrálja” (Finszter, 2018, old.: 197.).

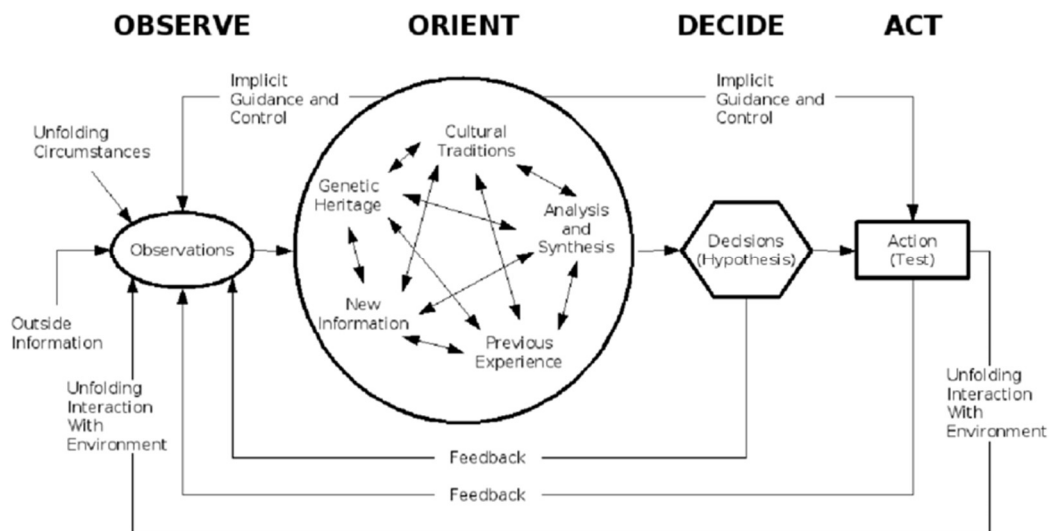
Az intézkedéstaktikai könyvünk célja bemutatni, hogy az intézkedési helyzetek megfelelő felismerése és a szükséges helyzetkezelési döntések meghozatala a pszichológia elméleti alapjaira támaszkodva szakmaspecifikus jogelméleti (explicit) és gyakorlati (implicit) tudást igényel.

IV. FEJEZET – HELYZETÉRTÉKELÉS

„A megismerés, a körülöttünk élő, mozgó zajló világ feltárása az a feltétel, amely egész lelki életünket, gondolkodásunkat, viselkedésünket megszabja.”

(Ádám, A megismerés csapdái, 1987, old.: 5.)

Az a jelenleg ismert O.O.D.A Loop, amelyet Boyd idővel egyre részletesebben fejlesztett ki, már nem egy egyszerű „lineáris” ciklust idéz fel. Inkább egy folyamatos, interaktív elemzési folyamatként írható le, amely számos beépített visszacsatolási mechanizmust tartalmaz.

36. ábra: Bővített O.O.D.A Loop

Forrás: https://www.researchgate.net/figure/John-Boyd's-OODA-Loop-Diagram-8_fig1_266557385/download?tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6Ii9kaXJlY3QjLCJwYWd-IjoiX2RpcmVjdCJ9fQ (Letöltve: 2023. 12. 13.)

A tájékozódási fázisban már öt tényezőt azonosított, amelyek módosítják a feldolgozott információk megítélését, és így befolyásolják a további döntéshozatalt. Ilyen tényezők a genetikai adottságok, a szocializáció (kulturális hagyományok), az előzetes tapasztalatok. Idetartozik az egyén elemzési, megértési képessége, amely arra vonatkozik, hogy mennyire képes összegyűjteni, értelmezni és integrálni az információkat a döntéshozatal során. Továbbá az új információk mennyisége is meghatározó. E tényezők befolyásoló hatással vannak az általunk szemlélt események megértésére és ezáltal a reakcióidőnkre is. Minél összetettebb helyzettel állunk szemben, annál komolyabb energiabefektetést igényel az előttünk álló helyzet kiértékelése, ami ezzel együtt több időt is vesz igénybe.

1. ÉSZLELÉS

„Mert mint emberi lények óhatatlanul egy önmagunkban lévő centrumból nézzük a világegyetemet, s egy olyan nyelven beszélünk róla, amelyet az emberi érintkezés véletlenjei alakítottak ki. Minden rigorózus igyekezet arra, hogy iktassuk ki világképünkől emberi nézőpontunkat, csak képtelenséghez vezethet” (Héder & Paksi, A személyes tudásról, 2020).

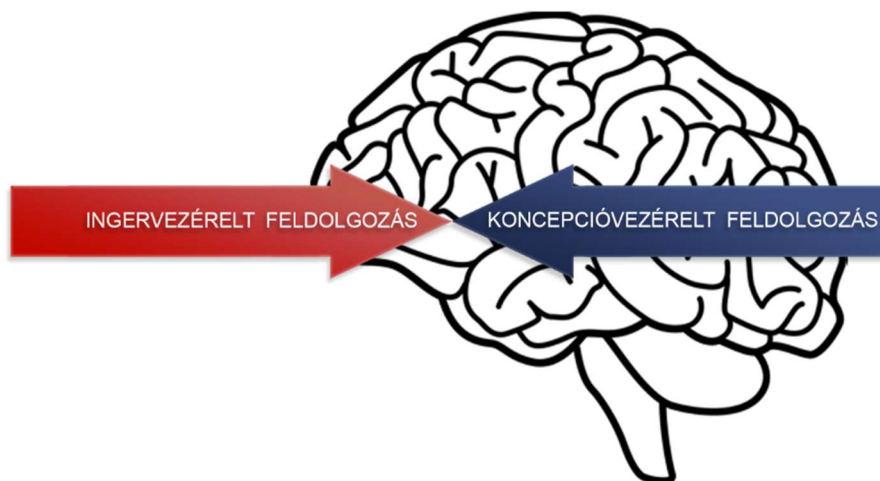
1.1. Az észlelés kettős természete

Az észlelési folyamatok az agykéreg magasabb területéhez tartoznak, ahol a jelentés kialakítása történik. Az észlelés tehát magának az emberi elmének a működéséhez kötött olyan pszichológiai folyamat, amelynek biológiai alapja az érzékelés. *„Általános értelemben két fő forrása van annak az információnak melyet a külvilág pontos észlelésében alkalmazhatunk. Az egyik forrás a rendelkezésre álló érzékelhető bemeneti inger, a másik pedig az agyban tárolt releváns múltbeli tudás és élmények” (Michael W. & Mark T., 2003, old.: 94.). „Maguknak az ingereknek nem lehet jelentésük, mivel ezek pusztán a fény vagy a hang vagy a nyomás mintái. A jelentést az észlelőnek kell hozzátenni, miután az ingereket felfogta” (Neisser, 1984, old.: 76.).*

1.2. Ingervezérelt információfeldolgozás

Az „inger-” vagy „adat”-vezérelt információfeldolgozásra az a jellemző, hogy a nyers szenzoros jelek irányítják az észlelést, és nem a fejünkben élő koncepciók. Ebben az esetben az inger tulajdonságai vannak erősebb hatással a percepcióinkra (azaz észlelésünkre). Éppen ezért az alulról felfelé irányuló feldolgozásnak része a receptorok szenzoros adatainak felvétele – azaz „felküldésük” az agykérgi területekhez, ahol megtörténik az alapvető elemzésük az inger tulajdonságainak meghatározása céljából.

Az első lépés a vizuális szenzoros információk (színek, formák, mozgások) feldolgozása, amelyeket aztán az agy összeállít egy értelmes képpé. Ilyenkor az agy nem előre meghatározott elvárásokkal vagy tudattartalommal kezdi a feldolgozást, hanem az érzékelőszervek által szolgáltatott nyers – szenzoros – adatokra támaszkodik. Az alulról felfelé irányuló feldolgozáshoz folyamodunk olyankor, amikor például megpillantunk egy boltból kirohanó embert, vagy hirtelen kiabálást hallunk az éjszaka közepén.

37. ábra: Ingervezérelt és koncepcióvezérelt információfeldolgozás

Forrás: a szerző saját szerkesztése

1.3. Koncepcióvezérelt észlelés

*„Jóformán csak azt vagyunk képesek észlelni a környezetünkből,
amire van kialakult sémánk.”*

(Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 101.)

Az ingeralapú információfeldolgozás alapjainak megértése után felvetődik a kérdés: hogyan lehetséges, hogy különböző személyek ugyanazon valós helyzet eltérő részleteire figyelnek fel? Ezt a jelenséget a koncepcióvezérelt észlelés elmélete kívánja magyarázni.

A koncepcióvezérelt (top-down) észlelés elméletei szerint a környezeti ingerek csak pontatlan és szegényes adatokat nyújtanak a világ tárgyairól és eseményeiről, így az észlelés lényegét magasabb szintű kognitív műveletekkel érthetjük meg. A felülről lefelé irányuló feldolgozás során az észlelet alakulását valamilyen, az agykéregben már jelen lévő koncepció irányítja, *„a valóság információkínálatának rendezése eleve létező struktúrák alapján történik”* (Tringer, 2010, old.: 93.). Ilyenkor az észlelet megalkotása magában foglalja valamilyen mintázat *„ráaggatását”* az érzékletre. Mivel ez a fajta gondolkodás nagymértékben függ az észlelő személy saját elképzeléseitől, nevezik koncepcióvezérelt feldolgozásnak. *„A felülről lefelé irányuló feldolgozás során a céljaink, a tapasztalataink, a tudásunk, az elvárásaink, az emlékeink, a motivációink vagy a kulturális háttérünk vezérli az adott dologról vagy eseményről kialakuló percepcióinkat”* (Zimbardo, Robert, & McCann Vivian, Pszichológia mindenkinek – Agyműködés, öröklés, észlelés, fejlődés, 2017, old.: 156.).

Amennyiben a perceptuális bemenet hiányos és az input (vagyis a környezetből származó inger) szegényes, akkor a felülről lefelé irányuló hatások fognak jobban érvényesülni. A korábban megszerzett specifikus háttértudás segítségével alakítunk ki valamilyen elvárást, amit a bemeneti információval egybevetünk.

Például, felülről lefelé irányuló feldolgozást igényel, amikor megpróbáljuk megkeresni a slusszkulcsot egy rendetlen szobában. Ha a saját kulcsomról van szó, akkor pontosan tudom, hogy hogy néz ki, és ennek megfelelően keresem, és valószínűleg meg is találom. Azonban, ha a barátom kulcsát kell megkeresni, aminek nincs – számomra ismert – kiugró ismertetőjele, előfordulhat, hogy átsiklik rajta a figyelmem, mert a forma, amilyennek vélem a keresett kulcsot, nem egyezik a keresett tárgy tényleges jellemzőivel, még úgy sem, hogy egyébként a látómezőmben (szemem előtt) van.

1.4. Konstruktív elmélet

Az észlelés kizárólag ingervezérelt vagy koncepcióvezérelt elmélete között gyökeres ellentmondások vannak. Azonban történtek kísérletek ezen ellentétek feloldására. A kognitív pszichológia úttörője, Ulric Neisser (1976/1984) szerint az állandóan zajló észlelési ciklusban ténylegesen kombinálva használjuk a rendezett szenzoros információt és az ezt értelmező múltbeli információinkat (sémáinkat).

„A különböző konstruktív elméletek megegyeznek az alábbiakban:

- *Az észlelés (percepció) aktív és alkotó folyamat.*
- *A percepció nem közvetlenül a bemeneti ingerből származik, hanem az inger és bizonyos belső hipotézisek, elvárások és tudás interaktív hatásainak végterméke. Másképpen fogalmazva, a szenzoros információt arra használjuk, hogy annak alapján következtetéseket alkossunk az ingerrel kapcsolatban.*
- *Mivel hipotéziseink és elvárásaink, melyek gyakran helytelenek, hatással vannak rá, a percepció hajlamos a tévedésre” (Michael W. & Mark T., 2003, old.: 95.).*

„A percepciók olyan konstrukciók, melyek az érzékszervek által jelzett adatok töredékes darabjaiból származnak, s amelyeket az agy adattáiraiból veszünk elő, amik viszont maguk is a múlt foszlányaiból előbukkanó konstrukciók” (Michael W. & Mark T., 2003, old.: 95.). Tudásunk segítségével az aktuálisan észlelt tárgyakat és eseményeket korábbi tapasztalatainknak feleltetjük meg, és ezek sajátosságai, tulajdonságai alapján kategorizáljuk. Ezek az elvont kategóriák (sémák) a felismerés meghatározó elemét alkotják. „Az észlelés a séma és a rendelkezésre álló információk interakciójának eredménye” (Neisser, 1984, old.: 63.).

Lényegében az emberi információfeldolgozás során, a komplex rendszerek működtetése miatt, a figyelem váltakozik az adatvezérelt (alulról felfelé irányuló) és koncepcióvezérelt (felülről lefelé irányuló) feldolgozás között.

Tegyük fel, hogy egy olyan szöveget olvasunk, amely egy ismeretlen témáról szól.

Az olvasás során elsőként észrevesszük az oldalon lévő szavakat, a színeket és a különböző méretű betűket. Ezek a vizuális elemek az alulról felfelé irányuló információfeldolgozás részét képezik, ahol a konkrét, érzékelhető adatok felismerése és összekapcsolása történik, anélkül, hogy előzetes tudásunk lenne a témáról. Képesek vagyunk elolvasni a szavakat és megérteni a mondatok alapstruktúráját, még ha a téma teljesen új is számunkra. Ugyanakkor, ha a szöveg egy ismerős témáról szólna, akkor a felülről lefelé irányuló információfeldolgozás lépne érvénybe. Ebben az esetben már a meglévő tudásunk, mentális sémáink segítenék a szöveg mélyebb értelmezését. Az olvasás során nemcsak a szöveg konkrét tartalmát vesszük figyelembe, hanem azt is, hogy ez hogyan kapcsolódik korábbi ismereteinkhez, tapasztalatainkhoz és hiedelmeinkhez. Ez lehetővé teszi, hogy összetettebb következtetéseket vonjunk le, értelmezzük a rejtett jelentéseket, és kapcsolatokat fedezzünk fel a szöveg és a szélesebb tudási területek között.

Képzeld el, hogy hirtelen megszerezünk a helikopter irányításhoz szükséges teljes tudást. Viszont találkozunk egy helikopter-kézikönyvvel, ami egy olyan nyelven íródott, amellyel még nem találkoztunk; a betűk, a szavak és a mondat szerkezet teljesen ismeretlen számunkra. Ezért annak ellenére, hogy kiváló pilótaként rendelkezünk a szükséges tudással, a kézikönyvvel nem tudunk mit kezdeni.

1.5. A koncepcióvezérelt észlelést befolyásoló tényezők

Tudás

„Régi mondás, hogy csak azt hiszem el, amit látok. Fordítva azonban még inkább igaz: csak azt látjuk, amit hiszünk. Azt vagyunk képesek észlelni, aminek észlelését sémáink lehetővé teszik” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 102.). „Minden észlelő szervezetnek rendelkeznie kell meghatározott struktúrákkal, amelyek képessé teszik arra, hogy a környezet bizonyos aspektusait inkább észrevegye, mint másokat, sőt arra, hogy egyáltalában bármit is észrevegyen” (Neisser, 1984, old.: 21.).

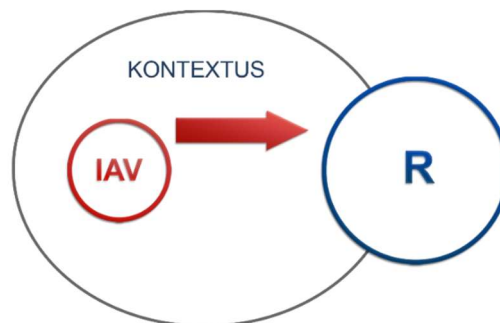
Az előző fejezetben tárgyalt sémaelmélet szerint a világról szerzett tudásunk szervezett és kategorizált, ami befolyásolja megismerésünket és viselkedésünket is. A sémák befolyásolják, hogy a megfigyelők hogyan dolgozzák fel az információt, észrevesznek-e bizonyos információkat, valamint azt, hogy milyen következtetéseket vonnak le az információról, hogyan kategorizálnak egy helyzetet, esetleg egy személyt. Olyan dolgot, amit nem ismerünk, nem is tudunk felismerni.

Ha nincs villanszerelői képzettségünk, akkor egy villanszekrényre nézve nem is tudjuk megmondani, hogy helyesen lett-e felszerelve, esetleg valami miatt veszélyes-e. A képzetlen tudás esetében a villanszekrény séma annyit foglal magába, hogy központilag le és fel lehet vele kapcsolni az áramellátást.

A „fekete hattyú”-példa az észlelés és a tudás kapcsolatát szemlélteti. A fekete hattyú használata metaforaként arra utal, hogy a tudásunk gyakran korlátozott és ez meglepetést is okozhat. Történelmi kontextusban az európai emberek hosszú időn keresztül úgy gondolták, hogy minden hattyú fehér, mivel csak fehér hattyúkat láttak a saját környezetükben. Ez a meggyőződés addig élt, amíg fel nem fedezték, hogy Ausztráliában élnek fekete hattyúk is. Ez a felfedezés megváltoztatta az emberek felfogását a hattyú sémájáról, és egyben metaforaként szolgál tudásunk korlátozott mivoltáról.

Kontextus

A felülről lefelé irányuló folyamatok – tudásunk – egy értelmezési kontextus biztosításával egészítheti ki a szenzoros bemenetet. Az értelmezés ilyenkor a kontextustól függ. *„A sémák kontextust és előfeltételezéseket nyújtanak mindarról, ami valószínűleg vár ránk, amikor ismerős emberekkel, helyzetekkel, képekkel vagy ideákkal találkozunk”* (Baldwin, 1992; idézve Zimbardo, Robert & Vivian, Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság, 2017, old.: 126.).

38. ábra: A kontextus jelentősége az ingerfeldolgozás folyamatában

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Egy zenésznek például a „dob” szó valószínűleg egy olyan sémát idéz fel, amelyben a zene, együttes és koncert is szerepelhetnek. Egy atléta számára a „dob” sémája viszont egy fizikai igénybevételt jelentő mozgást jelent. Azonban, ha egy sportrendezvényen kapjuk fel a fejünket a dobszóra, akkor feltehetőleg nem a hangszer fog először eszünkbe jutni, hanem egy versenyzői tevékenység.

A kontextus hatása különösen többértelmű, vagyis többféleképpen is észlelhető ingereknél nagyon erős. Gyakran előfordul az is, hogy a percepció beállítódásunk hatására egy kétértelmű ingert elvárásainknak megfelelően értelmezzünk.

Ennek bizonyítására olvassuk el gyorsan az alábbi két sor szavait:

TÁNYÉR, KANÁL, POHÁR, VILLA, CSÉSZE, T?L

TAVASZ, NYÁR, ŐSZ, T?L

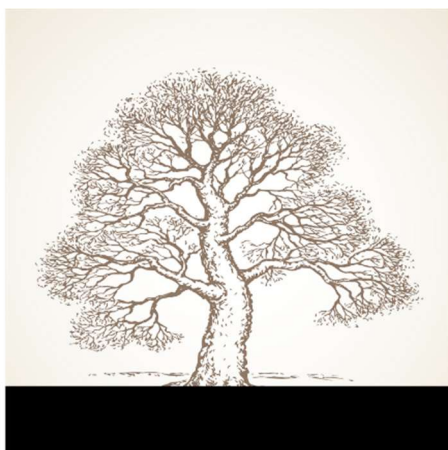
Az első sorban feltételezhetően először a tál szó jut előbb eszünkbe a kontextus miatt, ellentétben a második sorral, ahol az évszakok felsorolása miatt ugyanazt a kérdőjeles szót már inkább télnek gondoljuk.

A címéből is következik, hogy ez a könyv a rendészeti intézkedések elméletével foglalkozik. Az intézkedések normatív módon szabályozottak, ami egy állandó keretet szab a rendész és az intézkedés alá vont személy magatartásnak. Azonban ezek mögött az intézkedések mögött különböző élethelyzetek vannak, amelyekben más és más viselkedési szabályok az elfogadottak. Ha egy, a közbiztonság védelme céljából végrehajtott igazoltatás során az intézkedés alá vont személy elkezd kiabálni az intézkedővel, akkor ezt „jelnek” kell tekinteni, ami meghatározza az intézkedés további menetét. Ugyanez a hangerejű és testbeszédű kiabálás egy Fradi-Újpest focimeccs biztosítása során jóval elfogadottabb.

Előfeltevések

„A percepciók értelmezéseink tulajdonképpen az észleléseinkre vonatkozó hipotézisek” (Zimbardo, Robert, & Vivian, Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság, 2017, old.: 167.).

Az emberi információfeldolgozás jellemzője, hogy a helyzetértékelés minősége az inger természetéről alkotott előzetes elképzelésektől, előfeltevésektől, elvárásoktól is függ. Általában persze a tudásunk alá van rendelve a szenzoros információnak, mégis számos esetben a tudásunk veszi át a vezető szerepet, mintegy „felülírja” az érzékelésből származó információt. Ez leginkább akkor történik, ha a szenzoros információ gyenge, nem egyértelmű, nehezen megkülönböztethető, sőt, esetleg nincs is szenzoros információ. A korábban megszerzett ismeret, séma beágyazókönyezetként szolgál az új ismeretek számára. A sémák előrevetítik az esetek hiányzó összetevőit, folyamatok folytatását. Az új információ – ami gyakorta hiányos vagy kétértelmű – több értelmet nyer, ha a sémáinkban tárolt, már meglévő tudásunkhoz tudjuk kapcsolni. A sémák tehát képessé tesznek minket arra, hogy következtetéseket vonjunk le a hiányzó információkra vonatkozóan.

39 ábra: A sémák szerepe információhiányos környezetben⁵

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A fent látható fa esetében nem látjuk, hogy mi van a fekete takarás alatt, azonban korábban szerzett ismereteink alapján sejthetjük, hogy a fa gyökereinek kell a törzs alatt lennie.

Esemény séma esetén például, hogy ha meglátunk egy lobogó gyertyával tele-tűzdelt tortát, azt gondoljuk, születésnap parti zajlik, mert megtanultuk, hogy a tortáról és a gyertyákról a születésnapra asszociáljunk.

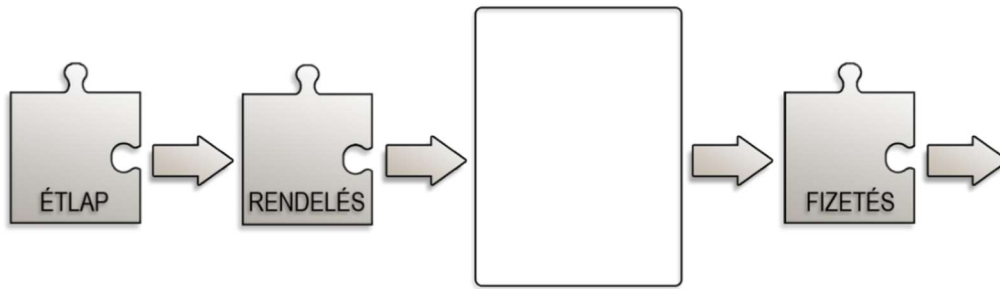
Olvassuk el ezt a mondatot – ami sajnálatos módon visszafelé lett nyomtatva, így a végéről kell kezdeni az olvasást:

.rét a sagát ttellem záh A

Elsőre a legtöbb ember ezt olvassa: A ház mellett tágas a rét. Pedig ha mindent visszafelé kell olvasni, az utolsó szó nem rét, hanem tér. A nehézséget az okozza, hogy az elvárásaink igen erőteljesen formálják az ingerek interpretációját. Ez a példa is azt illusztrálja, hogy a világot nem a maga valójában érzékeljük, hanem észleljük. A percepció beállítódás felkészültség arra, hogy egy adott kontextusban egy konkrét inger fog érni minket – például egy eleve ijedt ember egy ismeretlen hangot fenyegetésként fog észlelni (Zimbardo, Robert, & Vivian, *Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság*, 2017).

Folyamatsémák esetében, ismerve az egyes alsémák sorrendiségét, következtést tudunk levonni a jövőbeni történésekre. Például étterembe belépve köszönünk egymásnak, a pincér étlapot hoz, visszajön a rendelésért, és így tovább. Abban az esetben, ha köszönés után már azonnal hozná a számlát, biztosan meglepődnénk.

⁵ Magyarázat: a fa séma ismerete képessé tesz arra, hogy következtessünk arra, hogy mi lehet a fekete takarás alatt. Az általános fa séma szerint a törzs alatt a fa gyökerei találhatóak.

40 ábra: Az előzetes ismeretek jelentősége az események menetének (forgatókönyvséma) megértésében

Forrás: a szerző saját szerkesztése

„A megismerés legfontosabb összetevői közé kell sorolni a várakozási emlékképeket, azokat az anticipációs sémákat, amelyek előkészítik az érzékelő egyént arra, hogy bizonyos ingereket inkább figyelembe vegyen, mint más információkat. Csak azt vagyunk képesek érzékelni, amiről előre sejtjük, hogy mit várhatunk. Ezért a sémáink vezérlik megismerésünket. Az érzékelés pillanatról pillanatra végbemenő egybevetési folyamat az éppen beérkező információ és a már régebben tárolt, várakozást meghatározó értesülések között: az agyvelői múlt szabja meg a jövőt!” (Neisser, 1984; idézve Ádám, A megismerés csapdái, 1987, old.: 71.).

„Az egyén előfeltevései vagy az információval kapcsolatos elvárásai befolyásolják az információ észlelésének sebességét és pontosságát. (...) Helyes feltevés esetében segíti, javítja. Azonban az is előfordulhat, hogy a személy a szituációs jelek egy részhalmaza alapján helytelenül választja ki a memóriából a rossz modellt, és ezt a modellt használja az összes észlelt adat értelmezésére” (Endsley M. , 1995, old.: 32.). „A sémák úgy fejtik ki hatásukat, hogy bizonyos fajta adatokat kiválogatnak, nem pedig úgy, hogy hamis észleleteket hoznak létre. Abból a megállapításból, hogy az optimista a rózsát látja, míg a pesszimista a tövist, nem következik, hogy bármelyik is tévedne” (Neisser, 1984, old.: 52.).

Motiváció (célok-szükségletek)

Az aktív céljaink határozzák meg, melyik mentális modelleket választjuk. Amikor éhesek vagyunk, egy asztalon lévő piros gömb alakú díszet könnyen almának nézhetünk. Az éhség hatására, mivel gondolataink az étkezés körül forognak, a piros gömbölyű tárgy megítélése hajlamos az étellel kapcsolatos elvárásainkhoz igazodni. A perceptuális készenlét alapvető szerepet játszik abban, hogyan érzékeljük és értelmezzük a világot magunk körül. Ez a koncepció azt hangsúlyozza, hogy az észlelés nem pusztán passzív folyamat, hanem aktív, értelmező tevékenység, amelyet a személy előzetes tudása, feltevései és céljai is befolyásolnak. A perceptuális készenlétre példa, amikor valaki vásárolni megy. Ilyenkor az előzetes vásárlási szokásai és a kívánt termékek iránti preferenciái határozzák meg, hogy mire figyel. Például, ha valaki gluténmentes termékeket keres, figyelme automatikusan a megfelelő címkékre és termékek felé irányul.

Perceptuális elhárítás

A „perceptuális elhárítás” fogalma a pszichológiában egy elkerülő vagy védekező magatartást ír le. A perceptuális elhárítás fogalma az eredeti jelentése szerint arra az észlelési eltérésre utal, amely érzelmileg telített, negatív eseménnyel, jelentéssel társuló ingerek esetében figyelhető meg, és abban ragadható meg, hogy ezeket a terhelt környezeti ingereket nehezen, kevésbé vagy egyáltalán nem észleljük, egyszerűen fogalmazva „nem vesszük észre”. Az elhárító mechanizmusok már a percepció szintjén is működnek, azaz az elhárítás magát az ént védi azáltal, hogy tudattalanul elkerüli vagy megváltoztatja azoknak az ingereknek az észlelését, amelyek szorongást vagy fenyegetést jelentenek számára. Az egyik leggyakoribb megjelenési forma a szelektív figyelem, ahol az egyén csak bizonyos ingerekre koncentrálnak, míg másokat figyelmen kívül hagy vagy elnyom. Egyes esetekben az észlelés torzítását is megfigyelhetjük.

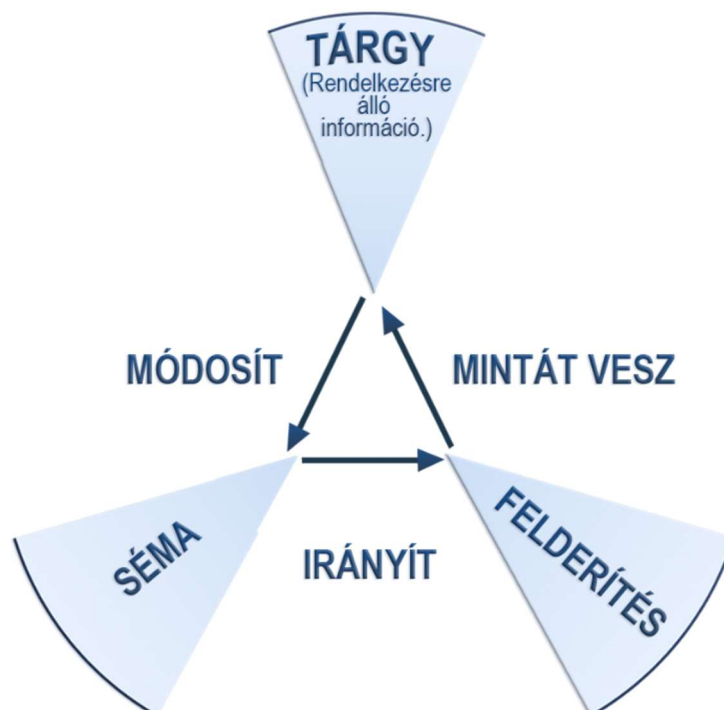
Ez azt jelenti, hogy az egyén észlel egy ingert, de annak tartalmát vagy jelentését tudattalanul megváltoztatja, hogy kevésbé legyen zavaró vagy fenyegető számára. Ha konfliktusos helyzetekről beszélünk, azt láthatjuk, hogy vannak bizonyos helyzetek vagy események, amelyeket senki sem szeretne megtapasztalni. Az agyunk néha úgy reagál ezekre, hogy egyszerűen nem vesz tudomást róluk, vagy nem foglalkozik a helyzetek negatív aspektusaival.

2. SÉMA MINŐSÉGE

„A percepció elsődleges célja, hogy pontos helyzetjelentést adjon a világról – hogy megbízhatóan felismerjük a barátainkat, az ellenségeinket, a lehetőségeket és a veszélyeket” (Zimbardo, Robert, & McCann Vivian, Pszichológia mindenkinek – Agyműködés, öröklés, észlelés, fejlődés, 2017, old.: 158).

2.1. Észlelési ciklus

A sémák „aktívan irányítják az észlelést és a gondolkodást, miközben a felderített információk alapján maguk is folyamatosan módosulnak. (...) A különféle sémák bonyolult szerveződésben rendeződnek el agyunkban, működésük során egymásnak is adnak információt, és egymást is folyamatosan módosítják” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 100.). Ulric Neisser észlelési ciklusa azt hangsúlyozza, hogy az észlelés dinamikus kölcsönhatás a belső tudás (sémák), a külső világ érzékelése és a cselekvés között. Elmélete szerint az észlelés nem egyszerűen passzív információfelvétel, hanem aktív keresési és feldolgozási folyamat.

41. ábra: Észlelési ciklus Ulric Neisser modellje alapján

Forrás: Ulric Neisser modellje alapján átszerkesztette a szerző

Az észlelési ciklus a következő lépésekből áll:

Sémák: *„A séma a teljes észlelési ciklusnak az a része, amely az észlelőhöz képest belső, a tapasztalat által módosítható, és az észlelt dologra nézve valamiképpen specifikus”* (Neisser, 1984, old.: 60.).

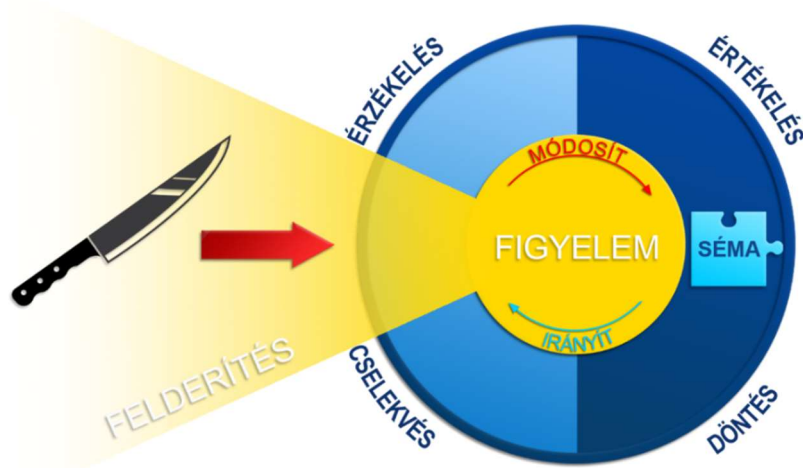
Felderítés: A sémák felkészítik az észlelőt arra, hogy bizonyos fajta információt inkább figyelembe vegyen, mint másokat, és így vezérlik a nézés tevékenységét. Mivel csak azt vagyunk képesek látni, amiről tudjuk, hogy hogyan nézzük, ezért a séma határozza meg azt, hogy mit észlelünk. *„Odafigyelni egy eseményre annyit jelent, mint modalitástól függetlenül keresni és felvenni minden vele kapcsolatos információt, és integrálni valamennyit, mihelyt azok rendelkezésre állnak”* (Neisser, 1984, old.: 39.).

Cselekvés: Az észlelési ciklus nem csak az információfeldolgozásról szól, hanem magában foglalja a cselekvést is. Az észlelt információk alapján az egyén cselekvéseket hajthat végre, amelyek viszont újra befolyásolhatják az észlelést és a sémákat. *„Az észlelő aktív. Jelentős mértékben ő választja meg, hogy mit néz, egyes tárgyakat kiválasztva a figyelme számára, míg másokat figyelmen kívül hagy, és ezeknek a tárgyaknak egyes tulajdonságait inkább észleli, mint másokat”* (Neisser, 1984, old.: 63.).

Visszacsatolás és módosítás: *„Jóllehet az észlelés nem változtatja meg a világot, megváltoztatja az észlelőt. Az észlelő a múltban észlelt (és megtett) dolgok által vált azzá, ami, és tovább alakítja és változtatja önmagát azáltal, amit észlel és cselekszik a jelenben”* (Neisser, 1984, old.: 60.). Az újonnan észlelt információk befolyásolják és módosíthatják a meglévő sémákat.

Ha a valóság nem egyezik meg a várttal, a sémák adaptálódnak, hogy jobban megfeleljenek a valóságnak. Ez a visszacsatolási folyamat lehetővé teszi, hogy az észlelésünk pontosabbá és alkalmazkodóbbá váljon.

„A megismerés mindig aktív folyamat. Az agy aktív mozgási tevékenységgel (fejmozgás, tapintás...) »letapogatja« – információtöbblet szerzése érdekében – a tárgyat, amiből újból mintát vesz az újabb agyi képmás módosításához. A külső információforrás – agyi minta – aktív felderítés – külső forrás – ...hároms egységét állandóan keringő folyamatként kell elképzelni” (Ádám, A megismerés csapdái, 1987, old.: 64.).

42. ábra: Az észlelési ciklus a dinamikus döntési modellbe ágyazva

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Például az igazoltatási távolság – normatív szabályok szerint – legalább az egymással szemben álló felek kinyújtott kezeinek a távolsága. Ez egy olyan gyakorlatias tudás, amelyet a rendészeti képzés során úgy kell elsajátítani, hogy odafigyelés nélküli, automatikusan alkalmazott „technikává” váljon. A szituációs gyakorlatok során – a tényleges veszélyérzet hiánya miatt – ez a távolság sok esetben nem valósul meg, mondván, hogy a gyakorló helyzet veszélytelen, és ezáltal a helytelen távolság alkalmazása kerül bevésésre. Ahhoz, hogy egy ilyen helytelen „biztonsági távolság” séma megváltozzon, olyan ingernek kell érnie az észlelőt, amely módosítja a helytelen gyakorlatot. Szembesíteni kell a kis távolság veszélyeivel oly módon, hogy az maradandó élményt jelentsen. Akit ilyen távolságból egyszer megütnek, és ilyen módon szembesül a helytelen technika következményével, a továbbiakban érteni fogja a távolság taktikai jelentőségét, és módosítani fogja a korábban helytelenül elsajátított sémáját.

A megfelelő helyzetértékeléssel összefüggésben az emberi viselkedés modelljét azért hasznos megismerni, mert ez a tudás képes biztosítani, hogy figyelmünket a helyzet releváns aspektusaira irányítsuk, az észlelt információkat gyorsabban megértsük, illetve helyes következtetéseket tudjunk levonni jövőbeni alakulására és dinamikájára.

Fontos megjegyezni, hogy a sémák egyszerre hatnak a lényeges elemek kiemelésére, de ezzel együtt a részletek elhanyagolására is. Ez gyakran azzal jár, hogy az egyén nem veszi figyelembe az adott intézkedési helyzet vagy személy pecifikus jellemzőit. A sémákra való túlzott hagyatkozás arra vezethet, hogy a megfigyelők figyelmen kívül hagyják a kritikus információkat. Egy folyamatséma segíthet megérteni, hogy az események hogyan követik egymást, de fontos a rugalmasság is. Ha valaki mereven ragaszkodik ahhoz a feltételezéshez, hogy a dolgok csak egyféleképpen történhetnek, akkor éppen ez az elvárása okozhatja a legnagyobb meglepetést.

2.2. Séma forrása

*"Az embereket nem a dolgok zavarják meg,
hanem azok a nézetek, amelyeket ezekről alkotnak."*⁶

A sémák és mentális modellek, amelyek segítenek nekünk a világ megértésében és annak felfedezésében, szorosan kapcsolódnak a szocializációhoz és a tanuláshoz. Ezek a mentális keretrendszerek a kulturális környezetünk és személyes tapasztalataink alapján alakulnak ki és fejlődnek. A sémákat képzsünk és a környezetünkben szerzett tapasztalatok formálják, mintegy egyéni „festékekkel” színezve azt a „festményt”, amit elménkben alkotunk meg. Például, amikor hallunk egy kifejezést, mint a „tájkép”, elménk automatikusan létrehoz egy képet, amelyet a saját környezetünkkel kapcsolatos tapasztalataink befolyásolnak. Ha valaki síkságon vagy sivatagban él, a tájkép elképzelése eltérhet a hegyvidéki vagy erdős területeken élőkétől. Ugyanígy, képességeink is meghatározzák, hogy milyen részletességgel és pontossággal vagyunk képesek ezt a képet „megfesteni” elménkben. Egy gyermek, aki még csak most tanulja a világot, egyszerűbb, kevésbé részletes rajzokat készíthet, míg egy felnőtt képes lehet bonyolultabb, absztrakt vagy hűen ábrázolt képeket létrehozni. Mindez azt mutatja, hogy a sémák nem statikus struktúrák, hanem folyamatosan fejlődnek és változnak a tanulás, tapasztalat és környezet hatására. A különleges helyzetek megfelelő felismeréséhez és kezeléséhez elengedhetetlen a specifikus sémák ismerete. Ezek a sémák különleges mentális modellek, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy az adott helyzetet gyorsan és hatékonyan értelmezzük. Az ilyen típusú sémák általában speciális környezetre vagy helyzetre vonatkoznak, és olyan konkrét ismereteket, készségeket, valamint megértést igényelnek, amelyeket csak az adott területen szerzett tapasztalatok és specializált képzések révén lehet elsajátítani.

2.3. Szaktudás

Az észlelés minőségének és a szakmai ismeretek kapcsolatának szerepét a következő orvos és páciens találkozóval szemléltethetjük.

Például az első adminisztratív lépéseket követően az orvos ellenőrzi a beteg vitális paramétereit, például a vérnyomását. Majd megvizsgálják a páciens, ahol képesnek kell lenniük arra, hogy észrevegyék azokat a finom jeleket, amelyek segítenek azonosítani bizonyos egészségügyi állapotokat, például a páciens beszédét, testbeszédét – sőt még az illatokat is figyelembe veszik. Az orvosnak szükséges kiszűrnie a lényegtelen információkat, majd össze kell állítania az összes begyűjtött adatot, mielőtt elkezdené a beteg kezelését.

Ebben az esetben a szakmai figyelemnek nem személyek között kell szelektálódnia, úgy, mint a rendészeti munkában, hanem a betegség tünetei között.

⁶ Epiktétosz, görög filozófus, Kr. u. 50.

A helyzetfelismerés hivatásonként és munkakörönként mást és mást jelent. Például, amikor egy pilóta a helyzetfelismerésről beszél, általában a műszereire, a repülőgép repülésére és a közelben lévő többi repülőgépre utal. A tűzoltók ezzel szemben helyzetfelismerést alkalmaznak, hogy megértsék, hol van a tűz gócpontja, hol, milyen irányba terjedhet tovább a tűz, illetve hol vannak a veszélyben lévő személyek. Fontos, hogy tisztában legyünk a helyzetfelismerés különböző típusaival és azzal, hogy ezeket hogyan lehet különböző helyzetekben alkalmazni.

Ahhoz, hogy az intézkedések megfeleljenek a társadalmi elvárásoknak, és a rendészek magatartása helyénvaló legyen, fontos, hogy megfelelő döntéseket hozzanak az intézkedéseik során. Ennek alapfeltétele, hogy a rendészek helyesen értékeljék az adott helyzetet és annak lehetséges veszélyeit. Az intézkedést végző rendészeknek tudniuk kell azonosítani a törvény által meghatározott ellenszegülő magatartások fizikai és kognitív jeleit. Ehhez viszont az szükséges, hogy az erőszakos emberi viselkedés – rendészettaktikai szempontból releváns – jeleit ismerjék, képésük során előzetesen már megtapasztalják azokat.

A világ mentális reprezentációja nem adott számunkra születésünktől fogva, hanem a tapasztalataink alakítják ki és gazdagítják azt. Így például az erőszakos emberi viselkedés jellemző vonásai nem mindenki számára egyformán ismertek, ezért nem is képesek egyformán felismerni őket.

„Neisser szerint az észlelés, beleértve a figyelmet is, készség típusú, dinamikus aktivitás” (Csépe, Győri, & Rágó, 2007, old.: 20.). Ezek összefüggésében elmondható, hogy a tanulás fontos szerepet tölt be az észlelés (helyzetértékelés) minőségében. A „tanulásalapú következtetés”-elmélet szerint az ember az új szenzoros információ értelmezésekor a korábban megtanultakat használja fel. „A perceptuális tanulás folyamata azt jelenti, hogy a tapasztalatok nyomán az észlelés és a jelzőinger között fokozódik az együtt járás – ily módon az észlelés valóság-hűsége növekszik” (Olah, 2006, old.: 198.).

A rendészeti helyzetértékelés sajátosságát bemutató tárgyi példák:

1. kép: Speciális ismereteket igénylő tárgyak bemutatása

Forrás: a szerző saját felvétele

1. Stecskin pisztoly – a pisztoly sémának nem megfelelően sorozatlövésre is alkalmas.
2. Francia kés – az általános kés funkción kívül nemcsak vágásra alkalmas, hanem a kés pengéje gombnyomásra kilőhető.
3. Cipőfűző – a lábbeli lábfejhez rögzítésére szolgál, azonban személyi szabadságában korlátozott személy esetében olyan tárgy, amelyet a rendőrségi fogdán el kell venni, mert önkárosításra alkalmas.

3. HELYZETÉRTÉKELÉS

„A jártas, gyakorlott érzékelő személy mást és másként fog fel, mint az adott környezetben járatlan naiv személy.”

(Ádám, A megismerés csapdái, 1987, old.: 67.)

A viselkedésünket a döntéseink határozzák meg, azonban a döntéseinket a helyzetértékelésünk jelentősen befolyásolja. Ebben a fejezetben azt mutatjuk be, hogy az észlelés helyett – rendészs szakmai szempontokat figyelembe véve – miért célszerűbb helyzetértékelésről beszélni az információfeldolgozás során.

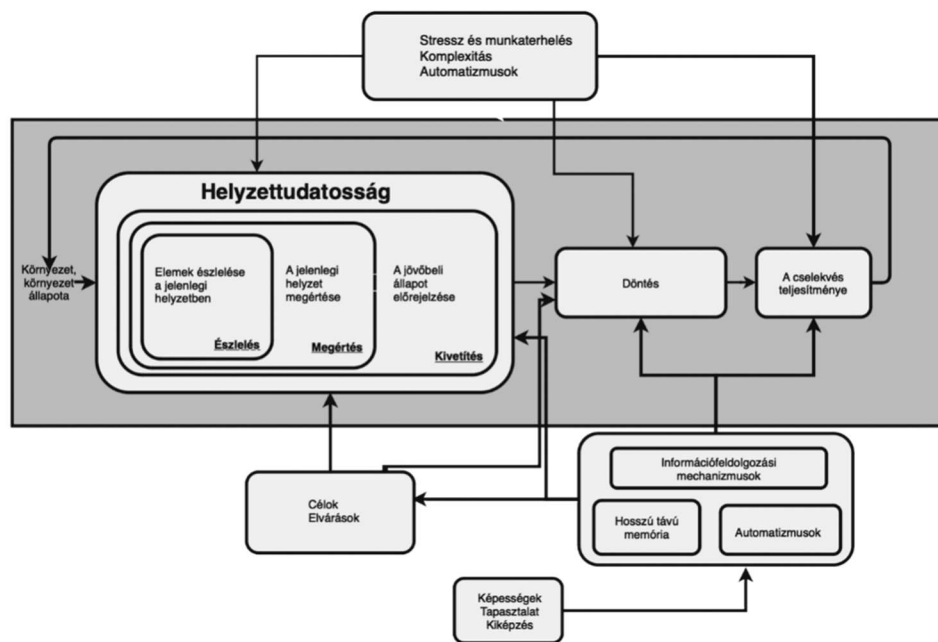
„A folyamat – aminek során az ingerből érzéklet, majd végül percepció lesz – célja az, hogy jelentést tudjunk társítani a tapasztalásainkhoz. De nem szabad elfeledni, hogy az érzékszerveink révén felfogott érzékletekhez a jelentéseket mi magunk »gyártjuk«. A tapasztalataink értelmezési módjában rejlő különbségek jelentik a magyarázatot arra, hogy két ember miért képes annyira másként látni ugyanazt a naplementét, ugyanazt az elnökjelöltet vagy ugyanazt a vallást. A percepció különbségeink tesznek minket egyedivé. Minden attól függ, milyen szemüvegen keresztül szemléljük a világot. (...) Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy alapvetően mindannyian ugyanúgy érzékeljük a környezetünket, de mivel az érzékleteinkhez különböző jelentéseket társítunk, egyértelmű, hogy az egyes emberek sokféle módon észlelik a világot – talán olyan sokféle módon, ahányféle az ember” (Zimbardo, Robert, & McCann Vivian, Pszichológia mindenkinek – Agyműködés, öröklés, észlelés, fejlődés, 2017, old.: 174.).

Az embernek mindig szüksége volt a helyzetfelismerés képességére a feladatai hatékony elvégzéséhez. Még az ősembernek is tisztában kellett lennie a vadászat alkalmával, hogy a vadászok mekkora létszámban vannak, milyen állatra, milyen környezetben vadászik, és annak milyen veszélyei vannak. Korunkban a munkavégzőnek, legyen az repülőgép-vezető, orvos, rendész, először is észlelni és megérteni kell az adott helyzetet, amiben van, és csak azután dönthet felelősségteljesen arról, hogy hogyan kezelje azt. A korok változása átalakította, hogy a hétköznapok során mire vagyunk figyelmesek. A helyzetek komplexebbek lettek, a napi szintű túlélési helyzetek háttérbe szorultak, és más információk váltak relevánssá. A könyvben, amikor helyzetértékelésről beszélünk, nem arra gondolunk, hogy egy ember a tengerparton fekszik, pihen (meditál), és a tenger morajlását hallgatja, hanem olyan személyekre, akiknek egy konkrét helyzetben feladatot kell ellátniuk, meghatározott célok elérése érdekében és mindezt időkorlátok között.

A rossz emberi teljesítmény hibáinak egy része ténylegesen a helytelen döntéshozatalból származik, azonban nagyobb részben tudható be a helyzet helytelen értékelésének. Azaz az észlelő helyes döntést hozott, a helyzetről alkotott képének megfelelően, de a kialakított mentális képe már eleve hibás volt.

A helyes felismerési sémák jelentősége abban van, hogy ha a rendész képes felismerni a szituáció (környezet) fontosabb jellemzőit (kulcsingereket), akkor gyorsabban és pontosabban tudja kiértékelni a helyzetet. Egy komplex, összetett környezetben, ahol több, egymással versengő ingerforrás is található, alapvető fontosságú annak meghatározása, hogy a helyzet mely aspektusaira fordítjuk figyelmünket. Még a legjobban képzett döntéshozók is képesek rossz döntéseket hozni, ha pontatlan vagy hiányos helyzetértékeléssel rendelkeznek.

Az általánosan elfogadott meghatározás szerint a helyzetértékelés „a környezet elemeinek érzékelése egy tér- és időbeli térfogaton belül, jelentésük megértése és állapotuk kivetítése a közeljövőre” (Endsley M. , 1995, old.: 14.).

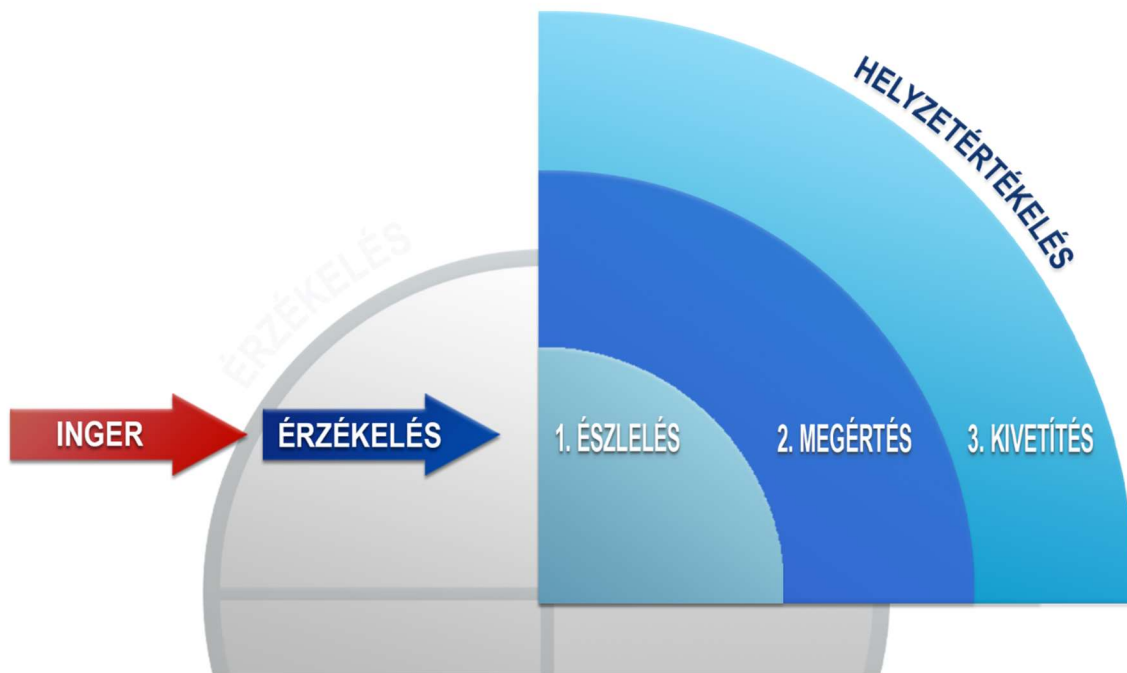

43. ábra: Mica R. Endsley helyzet tudatosság-modellje (1995.)

Forrás: Mica R. Endsley helyzet tudatosság-modellje alapján átszerkesztette a szerző

A Dinamikus Döntési Spirál modellben a helyzetfelismerés második fázisát a helyzetértékelésnek – rövidítve értékelés – nevezzük. Az angol terminológiában a Situational Awareness kifejezést használják, ami szituációs tudatosságként fordítható. A következőkben kifejtésre kerül, hogy a helyzetértékelés miben több, mint az észlelés. A helyzetértékelést további részekre bonthatjuk az észleléshez szükséges tudás függvényében, valamint az észlelt események időbeliségét figyelembe véve.

A helyzetértékelés további három részre bontható:

44. ábra: A helyzetértékelés részei a Dinamikus Döntési Spirálban

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A helyzetértékelés olyan szintű feladatbéli fókuszáltságot jelent, amely túlmutat a hagyományos információfeldolgozási megközelítéseken. „Klein (1989b) konkrétan azt állította, hogy a helyzetértékelés elméletének meg kell magyaráznia a dinamikus célválasztást, a megfelelő kritikus jelzésekre való figyelmet, a helyzet jövőbeli állapotaira vonatkozó várakozásokat, valamint a szituációs tudatosság és a tipikus cselekvések közötti kapcsolatot” (Endsley M. , 1995, old.: 9.).

3.1. Megértés

A helyzettudatosság nem kizárólag a körülöttünk zajló események tudomásulvételét jelenti, túlmutat a jelen lévő elemek egyszerű ismeretén. Megköveteli az információ magasabb szintű feldolgozását, magában foglalja az észlelés során megszerzett elemek jelentőségének megértését a helyzetre vonatkozó rendszeti célok fényében. „Azt is magában foglalja, hogy az emberek hogyan kombinálják, értelmezik, tárolják és őrzik meg az információkat. Így az többet jelent, mint az információ észlelése: az információk integrálása és azok jelentőségének meghatározása a személy céljainak szempontjából” (Endsley M. R., 2000, old.: 2.).

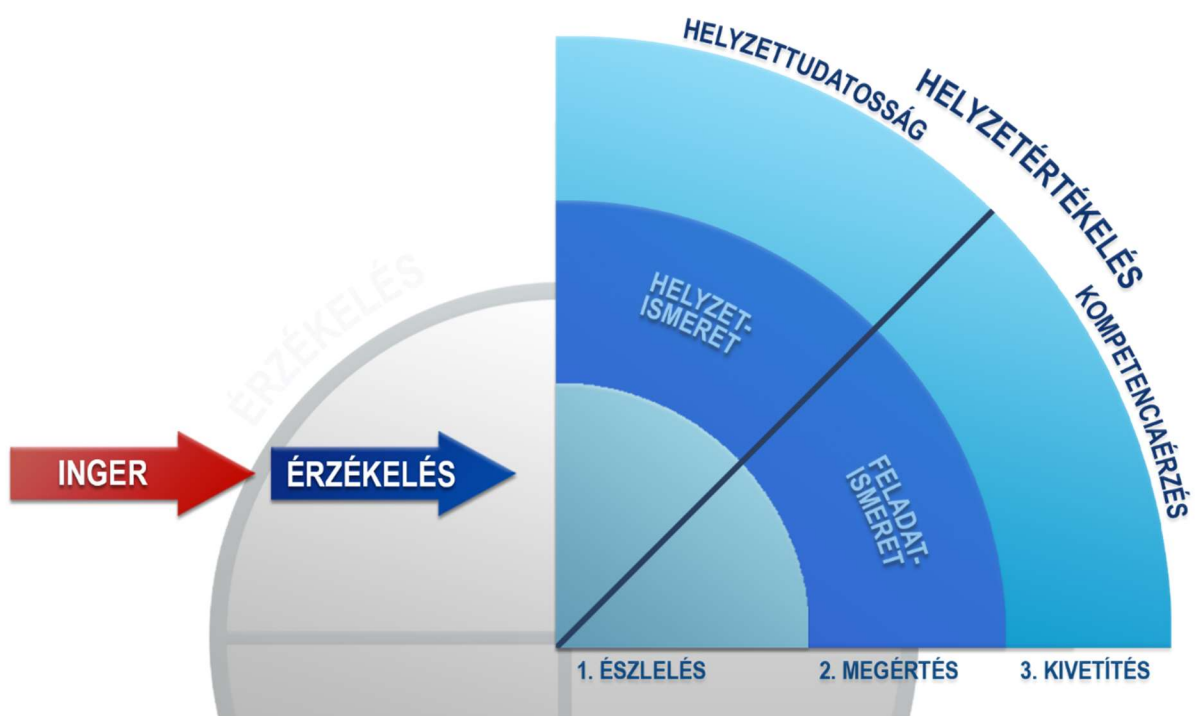
„A rendőr számára a veszélyhelyzet felismerése szakmai feladat, ami azt jelenti, hogy bizonyos tanulás és tapasztalatszerzés után ez a felismerés lényegesen könnyebb és biztosabb, mint a kívülálló laikusnak.

A szakmai felelősség elvállalása jogi kötelesség, ami azt a látszatot keltheti, mintha nem is lenne mérlegelési lehetőség. Ez azonban nem teljesen van így. A jog arról is rendelkezik, hogy kinek van hatásköre a beavatkozásra, és milyen szakmai kompetencia kell a fellépéshez” (Finszter, 2018, old.: 214.). A megfelelő megértés tulajdonképpen az, hogy tudjuk, mi történik körülöttünk. Ez egyfajta mentális térkép megrajzolását jelenti, amely segít megérteni, hol vagyunk, kikkel állunk szemben, és milyen kihívások várnak ránk.

„Az észlelés maga függ az észlelő jártasságától és tapasztalataitól – mindattól, amit az észlelő már előzőleg megtapasztalt, megtanult” (Endsley M., 1995, old.: 24.). Az új – addig még nem tapasztalt helyzetek – információk egyfajta zavarodott állapotba juttathatja az észlelő rendszert, ha az adott helyzettel kapcsolatos elképzelései (korábban megszerzett sémái) nagyon eltérőek.

A helyzetértékelés nem egy passzív művelet, amely az éppen érzékelt információk feldolgozására irányul, hanem egy olyan folyamat, amely eredményességéhez az érintett aktív részvétele is szükséges. Az észlelő személy döntheti el, hogy figyelmét milyen irányba fókuszálja, illetve hogy bizonyos részletek pontosítása érdekében milyen további cselekedeteket tesz meg.

A megértés két különböző részből áll össze, a helyzetismeret és a feladat ismeret viszonyából.

45. ábra: A helyzetértékelés megértés részének elemei: Helyzetismeret és feladat ismeret

Forrás: a szerző saját szerkesztése

3.1.1 Helyzetismeret

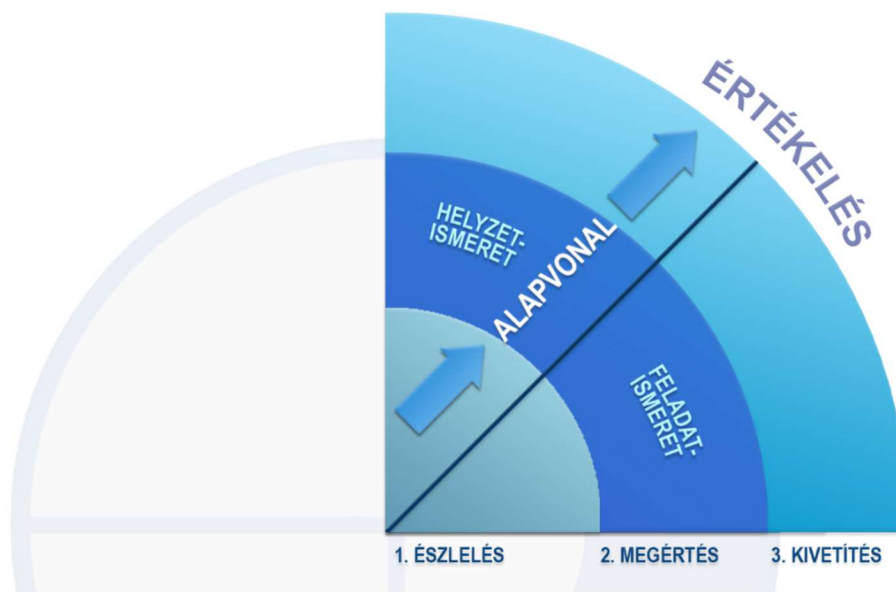
A megfelelő helyzetismereti sémák fontossága abban rejlik, hogy ha a rendész rendelkezik a szükséges ismeretekkel, akkor képes gyorsan azonosítani az adott helyzet kritikus elemeit, ezzel megkönnyítve a munkamemória feladatát. Ezáltal több energiát képes fordítani a gondolkodási folyamatok további szakaszaira.

„A helyzetismeret arról szól, hogy az intézkedő rendelkezik már olyan mentális előképekkel, amelyeket saját élményen keresztül szerzett meg azokról a szituációkról, amelyeket kezelnie kell. A szituációban csak össze kell vetni ezeket a tényleges történéssel, így az könnyen beazonosíthatóvá, értelmezhetővé válik, és a beazonosított szituációra a feladatismeret birtokában a válasz könnyen megadható” (Farkas & Végh, 2003).

Intézkedéstaktikai szempontból szükséges a jogszabályi ismeret, hogy bizonyos nemkívánatos emberi tevékenységeket kategorizálhassunk és szükség esetén szankcionálhassunk. Civil séma alapján, ha valaki közterületen eldob egy sörösüveget, az nevetlenség. Ugyanez rendészszakmai séma szerint köztisztasági szabálysértés. Amennyiben a szemetelő személyt egy rendész megállít és intézkedni kíván vele szemben, de a személy nem hajlandó magát igazolni, ellenáll, és nyilvánvalóan erősen ittas állapotban van, a rendésznek taktikailag figyelembe kell vennie ezeket a jeleket is, hogy hatékonyan – eredményesen, biztonságosan – tudjon eljárni.

Alapvonal-eltérés

Az alapvonal egyszerűen az, ami egy adott időben, helyzetben és kontextusban normális és szokásos. Az alapvonal fogalma azt jelenti, hogy a környezetünknek van egy alapvonala, egy homeosztatis – megszokott – állapota, ahogy a dolgok általában kinéznek, hangzanak és érződnek, amikor nem történik semmi különös. A társadalom által elfogadott és megszokott mintázatok és forgatókönyv-sémák megfelelő minőségét és folyamatát jelenti.

46 ábra: Az alapvonal helye (szerepe) a helyzetértékelésben

Forrás: a szerző saját szerkesztése

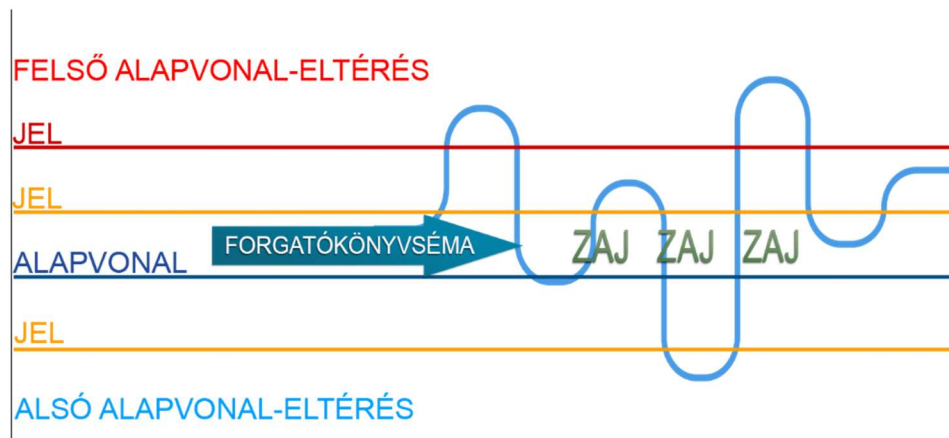
Minden élethelyzetben használjuk az alapvonalakat. Amikor két barát találkozik, akkor „Szia!” köszöntéssel üdvözlük egymást. Amikor a beosztott találkozik előljárójával, akkor „jelentkezem” kifejezéssel üdvözlök. Mind a két helyzetnek megvan a saját alapvonala, hogy az adott helyzetben minek – milyen formában, mikor – kell megtörténnie. A köszönésmódokat a fenti két helyzetben nem lehet felcserélni, mert az eltérne a megszokottól, és zavart keltene a megértésben. Alapvonala (forgatókönyvsémája) van annak, hogy mit kell csinálni akkor, ha étterembe megyünk, annak is, hogy egy temetésen hogyan kell viselkedni. Ha egy temetésen hangoskodunk vagy színes ruhában jelenünk meg, akkor alapvonal-rendelleneséget valósítunk meg.

A társadalmi együttműködés alapelvei mindenki számára világosak. Így köztudomású, hogy a rendőri felszólításnak engedelmességre kell. Amennyiben a rendőr elkéri a személyazonosító igazolványt, akkor azt át is kell adni, az ellenőrzés idejéig a helyszínen kell maradni. Ezek a cselekvések jelentik a Rendőrségről szóló⁷ törvényben meghatározott igazoltatás intézkedés alapvonalát. Ha az intézkedés alá vont nem adja át az igazolványát, az igazolást megtagadja, az alapvonal-eltérésnek számít, és azt jelenti, hogy a rendésznek alkalmazkodni kell az új helyzethez.

Minden élethelyzetnek megvannak a saját szabályai. Az alapállapot az, ami egy adott helyzetben „normális”. A megfelelő alapvonal-ismeret birtokában könnyebben észlelhetővé válnak a jelek (szignálok). Ha tisztában vagyunk a környezetünk szabályaival, és tudjuk, hogy mi a normális egy bizonyos helyzetben, akkor nagyobb valószínűséggel veszünk észre valamit, ami nem megfelelő.

⁷ vö.: 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről 29.§. igazoltatás

Az „alapvonal” a rendészeti szervek által alkalmazott kockázatértékelési módszerek és válaszadási stratégiák kiindulási pontját jelenti. Ez magában foglalja a veszélyhelyzetek felismerésének, értékelésének a standardjait.

47. ábra: Az alapvonal-eltérést szemléltető folyamatábra

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az alapvonalától eltérő kulcsingerek (szignál vagy jel) észlelése esetén beszélhetünk felső vagy alsó alapvonal-eltérésről.

Felső alapvonal-eltérésről van szó, amikor olyan dolgok történnek, amelyeknek nem kellene, vagy normális esetben nem történnek meg. Például: amikor az intézkedés alá vont személy a kezében lévő tárgyat a földhöz vágja. Ez olyan magatartás, amely még nem személy ellen irányul, de jelként kell szolgálgjon a rendésznek, hogy az intézkedés alá vont személyben olyan feszültség van, ami átcsaphat személy elleni erőszakba is. Az intézkedéseknek nem természetes része a tárgyak földhöz vágása, ezért beszélhetünk ebben az esetben az alapvonalától eltérő viselkedésről.

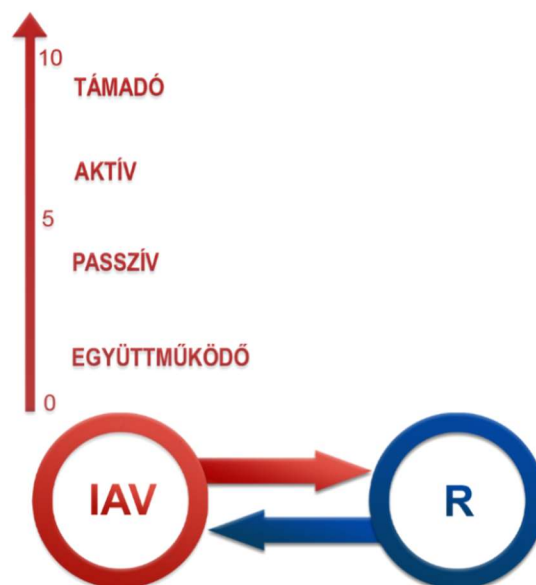
Alsó alapvonal-eltérések azok a jelzések, amelyeknek ott kellene lenniük, de valamiért még sincsenek, vagy egyszerűen nem észlelhetők. Ilyen például a túlságosan visszafogott viselkedés, amikor valaki a rendőri intézkedés ellenére sokkal visszafogottabban viselkedik, mint szokás, és semmilyen érzelmet nem mutat. A testbeszéde erősen kontrollált, a mozgása töredezett, vagy próbálja kezeit valamilyen formában elrejteni.

Egy adott viselkedés esetén kulcsingernek tekinthető az az inger, ami jelentős eltérést jelez az alapvonalhoz képest. Rendészeti helyzetértékelés során megkülönböztethetünk két fajta alapvonal-eltérést. Az egyik segítséget nyújt a bűncselekmények azonosításában, mint például, amikor egy első ránézésre szegényes megjelenésű személy rendkívül értékes kerékpárral rendelkezik, ami alapján felmerül a gyanú, hogy nincs megfelelő anyagi háttere a bicikli megvásárlására. A másik típus az intézkedés alá vont személyek viselkedésében megfigyelhető viselkedési jelek felismerésére vonatkozik.

A rendészeti feladatok közé tartozik az emberi magatartással kapcsolatosan az erőszakos cselekményekre utaló előjelek (kulcsingerek) időbeni észlelése. A helyes helyzetértékeléshez meg kell tanulni felismerni a potenciális veszélyt jelentő viselkedés előjeleit. Amikor meghalljuk az „erőszak jelei” szavakat, azonnal egy kiugróan erőszakos emberi cselekedetre gondolunk, azonban a szignálok nem jelentenek mindig közvetlen veszélyt, hanem néha csak többletinformációt a helyzet megfelelő minősítéséhez. Ilyen viselkedéses alapvonal-eltérések lehetnek a stressz fiziológiás jelei. Például amikor az intézkedés alá vont személy nem tud egy helyben maradni, járkál, öklét szorítja. Ilyen helyzetben bármennyire is együttműködő az intézkedés alá vont személy, taktikai szempontból észre kell venni, hogy idegesen viselkedik.

Személyészlelés

A szakszerű intézkedéshez nem elég felismerni – a jogilag meghatározott – intézkedés alá vont személy magatartását, hanem egyéb tényezőket (kulcsingereket) is figyelembe kell venni.

48. ábra: A személyészlelés jelentősége a helyzetértékelésben

Forrás: a szerző saját szerkesztése

„Az agresszió a szocializáció eredményeképpen elsősorban a kommunikációban mutatkozik meg. Súlyosabb esetben számolnunk kell az agresszió viselkedéses formáival is. Az agresszív viselkedés és a szorongás között tehát szoros kapcsolat van. Mindkét esetben a (valós vagy vélt) veszély észlelése az elsődleges. A szituáció értékelése dönti el, hogy melyik magatartás valósul meg (menekülés vagy támadás)” (Tringer, 2010).

Az erőszak megjelenési formái:

Fiziológiás jelek

- izzadás
- nehézlégzés
- vörös arc
- kitágult orrcimpa
- megfeszített állkapocs
- összeszorított száj

Beszédbeli jelek

- A szóbeli támadások jellegüket tekintve:
 - nyelvi jelzés (megverlek)
 - szexuális jelleg (nemi szervre utalás)
 - deviancia, fogyatékoság pejoratív értelmű használata (vak, idióta)
 - állatnevek használata személyre vonatkozóan (disznó)
 - humor (irónia, gúny)
- Verbális agresszió tartalma:
 - hatósági jellegre vonatkozó
 - káromkodás
 - fenyegetés (a következőkkel kapcsolatban):
 - család
 - kor
 - mentális képesség
 - kompetencia
 - képzettség
 - társadalmi helyzet

Mimikai és pantomimikai jelek

- toporgás
- fej körüli babrálás kézzel
- csípő környéki kotorászás

- domináns testtartás (megfeszülő izmok, ökolbe szorított kéz, súlypontáthelyezés)
- széttárt kezek
- erős oldali láb hátul, erős kéz takarásban
- mutatóujjnak a rendész irányába történő kiszúrása
- tetőtől talpig végignézés
- személyes zónában tartózkodás és körültekintés

Proxemika

A tér és a felségterület az egyik legegységesebb nem verbális jelzés. Ősi, és biológiai eredetű, a gerinces állatok territoriális viselkedésének az alapja. Az emberi térhasználat tudományterülete a proxemika.

A testbeszéd alkotóelemeként ez határozza meg az egyének közötti testtávolságot, amelyet kommunikációjuk során betartanak. Megfigyelések alapján⁸ osztották az egyének által használt távolságokat zónákra. Ezeket az érzékelhető interakciós zónákat láthatatlan buborékként mindig magunk körül hordjuk.

A térköz használata függ a személyek közötti viszonytól (státusz), az aktuális érzelmi állapottól, a helyszíntől, a kultúrától, a neveléstől, a lakóhelytől.

3. táblázat: Térközhasználat

Bizalmas zóna	0-45 cm	Saját tulajdonunknak tekintjük (egyénenként változó – a kinyújtott kar távolsága) azok tartózkodhatnak itt, akik érzelmileg közel állnak hozzánk, rokonok, barátok
Személyes zóna	45-120 cm	Az a távolság, ami elválaszt embertársainktól mindennapi tevékenységek során kényelmesen lépünk interakcióba ismerősökkel: munkahelyünkön, baráti összejövetelekkor
Társalgási zóna	120-360 cm	Az ismeretlenekkel való interakció bevett távolsága kényszerbeszélgetések távolsága
Nyilvános zóna	300 cm fölött -	Amikor, egy embercsoporthoz beszélünk amelyben az egyén a társadalmi interakciókat már személytelennek és anonimnak érzékeli

Forrás: a szerző szerkesztése Keményiné (1989) 63. oldal alapján

⁸ Edward T. Hall, amerikai antropológus

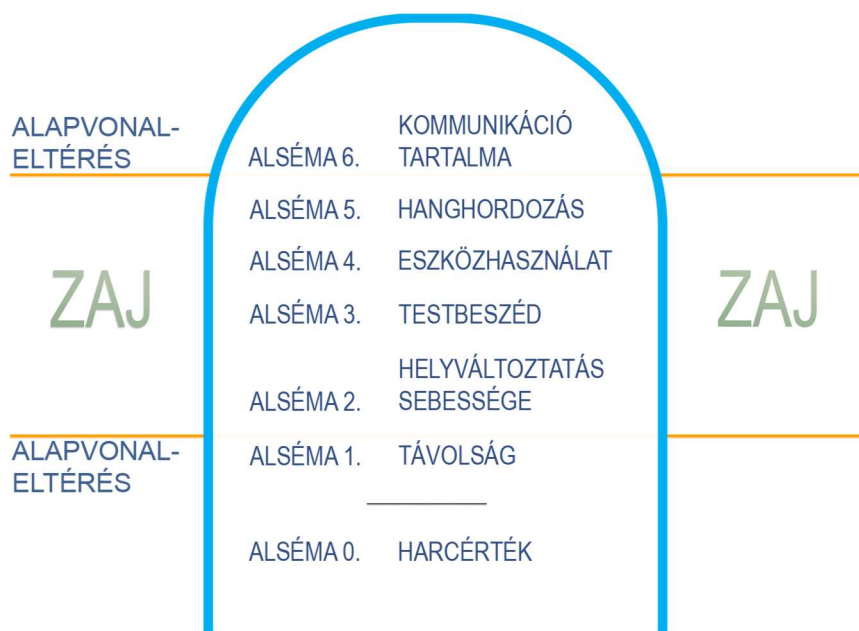
Viselkedésminták csoportosítása

„Mindenki a maga egyéni módján fogja fel a világot,
így a fogalmaink szabják meg, kik is vagyunk mi.”

(Zimbardo, Robert, & Vivian, Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság, 2017, old.: 121.)

A rendészeti munkát végzők számára lényeges, hogy a helyzetek felismeréséhez alkalmazott sémák standardizálva legyenek, így biztosítva, hogy döntéseiket következetesen és egységesen tudják meghozni. A rendőrség szolgálati szabályzata az intézkedés alá vont személy magatartását (azok szakmai sémáit) négy kategóriába sorolja.⁹ Azonban a helyzet pontos értékelése érdekében, intézkedéstaktikai szempontokat figyelembe véve, ezek további részletezése szükséges. Az intézkedés alá vont személy taktikai értékelése, magatartásának minősítése több együttes alséma alapján történik. Az alsémák „összege” határozza meg az észlelt erőszak szintjét, esetleges irányát.

Intézkedés alá vont személy taktikai értékelése:

10

49 ábra: Az alapvonal-eltérést előidéző jel (szignál) részelemei (alsémái)

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Amikor rendszerekkel szembeni jogellenes magatartásról beszélünk, automatikusan annak legerőszakosabb szintjeire gondolhatnánk.

⁹ vö.: 30/2022(IX.22) BM rendelet 39. § (1)

¹⁰ Magyarázat: Az intézkedés alá vont személy harcértéke azoknak az egyéni tényezőknek az összességét jelenti, amelyeket figyelembe kell venni a legitim fizikai erőszak alkalmazását megelőzően, azzal a céllal, hogy felmérjük, milyen mértékű erőszak-alkalmazás vezethet eredményre, amennyiben az szükségessé vált.

Azonban az intézkedő rendész, mint egy jogilag meghatározott szerepben cselekvő személy, már akkor is érezheti úgy, hogy megtámadták a személyét, ha nem hagyják érvényesülni akaratát, számonkérjük intézkedésének jogszerűségét. Ilyenkor még nem beszélhetünk – jogi értelmében vett – támadásról, azonban konfliktusról már igen.

Ebben az esetben az intézkedő „szerepe” lett megtámadva. Az ilyen jellegű „támadás” helyes értékelése is megfelelő ismereteket – tapasztalatot – igényel. Azonban minél nagyobb a konfliktushelyzet erőszakszintje, minél dinamikusabb az intézkedési helyzet, annál nehezebb a megfelelő helyzetértékelést kialakítani. Az alábbi táblázat a jogszabályban meghatározott intézkedés alá vont személy magatartásának intézkedéstaktikai megközelítését részletezi.

Jogszabályi meghatározás	Intézkedéstaktikai besorolás		Kulcsinger
Támadó	Támadó	Támadó	Tűzfegyverrel
			Szűrő-, vágó-, ütőeszközzel
			Testi erővel
Támadó	Önkárosító	Önkárosító	
Aktív	Agresszív	Rendésszel szemben	Eszközzel történő fenyegetés
			Megfogás, dinamikus test érintés (lökés)
		Érintés, testtel tolás	
		3. személlyel szemben	Eszközzel történő fenyegetés
	Megfogás, dinamikus test érintés (lökés)		
	Aktív	Védekező	Érintés, testtel tolás
Tárgy elleni erőszak			
			Távolságnyerés, szökés
			Deffenzív (kényszerítéssel szembeni védekezés)
Passzív	Passzív	Passzív	Szóbeli fenyegetés
			Intézkedő szóbeli lealacsonyítása
			Nem tevés
Együttműködő	Együttműködő	Konfliktusos	Intézkedés jogszerűségét vitató
		Konfliktusmentés	Együttműködő

50. ábra: Az intézkedés alá vont személy magatartásának taktikai értékelése

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A fenti táblázat nem tartalmaz minden elemet, amely a rendészeti helyzetértékelés szempontjából releváns. Célja, hogy szemléltesse az intézkedések során felmerülő helyzetértékelés komplexitását. A rendésznek számba kell venni az intézkedése valamennyi releváns elemét, azokat prioritizálni kell, hogy előzetes döntést tudjon hozni, hogy rendelkezik-e az intézkedés eredményes befejezéséhez szükséges erőforrásokkal.

4. táblázat: Taktikai kiértékelés elemei

HELYSZÍN	TÁRGYAK
<ul style="list-style-type: none"> - Kontextus (pl. focimeccs, állat-védő tüntetés) - Terület jellege (pl. magánterület, diplomáciai terület) - Térlemélet - Biztonsági távolság - Speciális hely (pl. vonatfülke) 	<ul style="list-style-type: none"> - Vesélyes eszköz (környezetben) - Tereptárgyak mennyisége - Tereptárgyak minősége: <ul style="list-style-type: none"> - Takarás - Akadály - Rejtekhely - Fedezék
MAGATARTÁS	SZEMÉLYE(EK) MINŐSÉGE
<ul style="list-style-type: none"> - Együttműködő - Passzív - Aktív - Támadó 	<ul style="list-style-type: none"> - Intézkedés alá vont személy - Ellenérdekű személy - Vétlen személy
HARCÉRTÉK (INTÉZKEDÉS ALÁ VONT SZEMÉLY)	SAJÁT ERŐ
<ul style="list-style-type: none"> - Tömeg - Fizikum - Kor - Betegség - Befolyásoltság - Képzettség - Eszköz: <ul style="list-style-type: none"> - Ütés növelő - Vágó - Tűzfegyver 	<ul style="list-style-type: none"> - Felszerelés - Létszám - Képzettség

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Azért, hogy a rendészeti beavatkozások a szakszerűség, jogszerűség és arányosság szempontjából megfelelően végrehajthatóak legyenek, szükséges a helyzetértékelést támogató, több és részletesebb kulcsinger meghatározására összpontosítani. Például a norvég rendőrség által alkalmazott lőfegyverhasználat jogi megítélésében a norvég ügyészség, más szakértőkkel együtt, a norvég tengerészeti különleges erők álláspontját veszi alapul. Ezek szerint egy késsel végrehajtott támadást 6-8 méteres távolságon belül halálos fenyegetésnek tekintenek. A svéd rendőrség védelmi szolgálata ezt a kritikus távolságot 10 méterre határozza meg (Henriksen & Kruke, 2020).

Ahhoz, hogy értékelni tudjuk az intézkedés alatt álló személy jogellenes viselkedését, még az alacsony szintű erőszakot mutató helyzetekben is, szükség van olyan szabványosított jel-zaj rendszerre, amelyek elősegítik a helyzet gyors és pontos kiértékelését.

3.1.2 Feladatismeret

„A feladatismeret tehát azt jelenti egyrésztől, hogy az intézkedőnek világosan megfogalmazott mentális képe van arról, hogy egy adott feladat határai pontosan hol húzódnak meg, mit kell látnia, hallania, tennie, amikor a feladatot végrehajtja, másrésztől, pedig azt, hogy a végrehajtás során elfoglalt pozíciója (beosztása) alapján mit tehet, és mit nem. Ezt életszerű szituációk során lehet csak elsajátítani, hiszen saját élményt és tudást kell szereznie” (Farkas & Végh, 2003).

Hatáskör – Intézkedési kötelezettség

A „hatáskör” kifejezés arra utal, hogy egy személynek, szervezetnek vagy intézménynek milyen jogai és felelősségei vannak egy adott területen vagy tevékenységben. Ez magában foglalja azokat a döntéseket és cselekedeteket, amelyeket jogosultak elvégezni vagy meghozni. A hatáskör meghatározhatja azt is, hogy egy személy vagy szervezet milyen határok között működhet, és milyen döntéseket hozhat önállóan anélkül, hogy másoktól engedélyt vagy jóváhagyást kellene kérnie. A könyvünkben intézkedéstaktikáról írunk, ami nem kizárólag a Rendőrség sajátja. Azonban a hatáskör jelentőségét a Rendőrség példáján keresztül kívánjuk bemutatni. Az 1994. évi XXXIV. tv. a Rendőrségről 1.§. (2.) szerint, a rendőrség – az Alaptörvényben meghatározott felhatalmazás alapján – jogszabályban meghatározott bűnmegelőzési, bűnüldözési, államigazgatási és rendészeti feladatokat lát el. Ezzel összefüggésben a rendésznek tisztában kell lennie azzal, hogy mikor kötelessége intézkedést kezdeményezni.

Pozícióismeret

Magyarországon az alapvető intézkedéstaktikai ajánlások szerint az intézkedéseket legalább járőrpárban kell végrehajtani. Onnantól kezdve, hogy több rendésznek kell összedolgozni, már feladatmegosztást kell alkalmazni, amit lehetőség szerint előre tisztázni kell. Tisztázni kell, hogy adott pozícióban ki és miért felelős, illetve milyen esetben lehet eltérni az előre megbeszéltektől.

Önismeret

Ahhoz, hogy helyes helyzetértékelést végezhesünk, elengedhetetlen, hogy tisztán és objektíven ismerjük fel és értékeljük saját képességeinket. A helyes önismeret teszi lehetővé számunkra, hogy reálisan felmérjük, rendelkezünk-e a szükséges szakértelemmel és kompetenciával, amely a konkrét probléma megoldásához szükséges.

Azt a képességet jelenti, hogy a környezet elemeinek jövőbeli tevékenységeit a közeljövőre vonatkozóan előre tudjuk vetíteni.

A helyzetértékelés első két szintjén tudomásul vesszük a környezetünkből érkező jeleket, amely során figyelembe vesszük a múltban már megszerzett információkat, a kivetítés során pedig ezeket alapul véve elképzeljük a legvalószínűbb forgatókönyveket a hatékonyabb döntések meghozatalához.

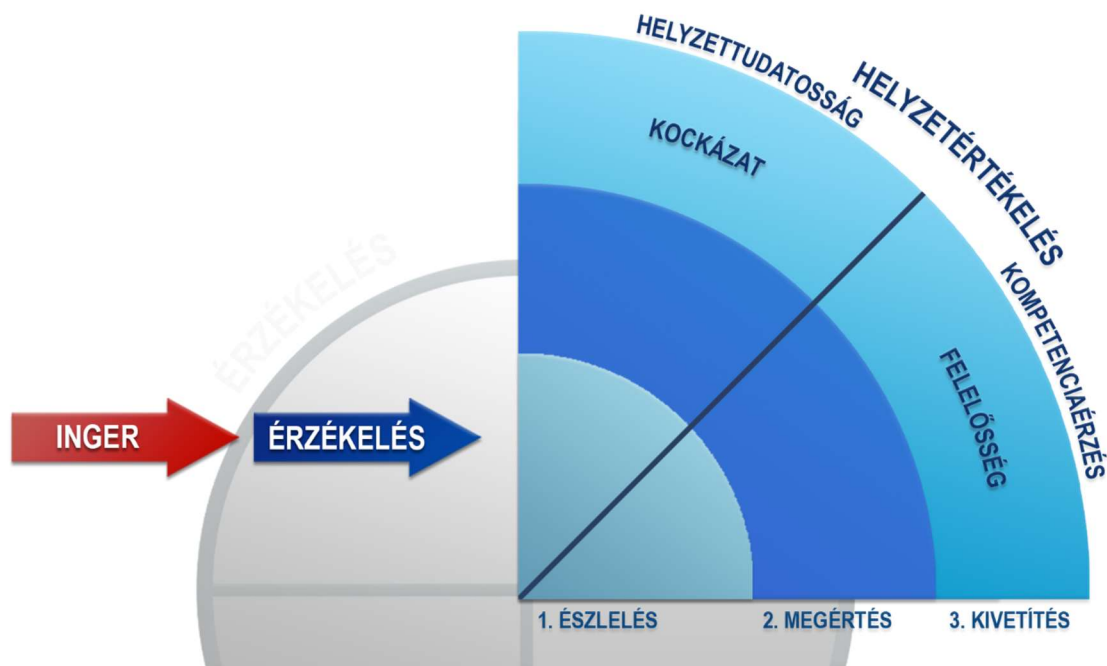
„Egy intellektuális eszköz eredményes használatához bízunk kell benne, hogy alkalmazni tudjuk az adott feladat kivitelezése során, ahogy a kalapács esetében is bízunk benne, hogy képesek leszünk a segítségével beverni a szöveget a falba. Ha úgy vélnénk, hogy egy eszköz vagy fogalom nem alkalmas a tervezett feladat vagy a felmerülő probléma megoldása során a segítségünkre lenni, akkor nem alkalmaznánk” (Héder & Paksi, A személyes tudásról, 2020). A rendész személye az elsődleges eszköz, amely a személyek közötti konfliktusos helyzetek megoldásához vezethet. Ismernünk kell saját képességeinket és korlátjainkat is.

Eszközismeret

„A bizalmi elem elkerülhetetlen, mert a használt eszköz a cselekvés során járulékos pozícióba kerül, és mindössze egyik részeleme lesz az átfogó emberi cselekvésnek, amely egy feladat vagy probléma megoldására irányul. Bizalom nélkül az eszköz nem több, mint egy tárgy” (Héder & Paksi, A személyes tudásról, 2020). A rendészeti eszközkészlet összes elemének működési elvét és hatásmechanizmusát alaposan ismerni kell ahhoz, hogy a helyzet adottságait felbecsülve előzetesen el tudjuk dönteni, hogy mely eszközök lehetnek hatékonyak, és melyek használata eleve kizárt.

3.2. Kivetítés

„Az érzékelés és a helyzetfelismerés közötti figyelemre méltó különbség az, hogy az érzékelés általában visszafelé, míg a helyzetfelismerés előretekint” (Henriksen & Kruke, 2020). A helyzetértékelés legmagasabb szintje a kivetítés.

51. ábra: A helyzetértékelés kivetítés részének elemei: Kockázat és Felelősség

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A rendszereknek többet kell tenni, mint egyszerűen érzékelni a környezet állapotát. Meg kell érteniük az észlelt dolgok integrált jelentését a céljaik fényében. „Ez a képesség, hogy a jelenlegi eseményekből és dinamikából kiindulva előre jelezzük a jövőbeli eseményeket és azok következményeit, lehetővé teszi az időben történő döntéshozatalt. (...) Ez a képzett szakemberek védjegye” (Endsley M. R., 2000, old.: 11.).

A helyzet tudatosság mentális modellje nem csak a környezeti tényezők aktuális, jelen idejű állapotát jelöli. Például lehet egy általános mentális modellünk az autónk menetállapotáról. Ez a specifikus modell magában foglalja például az éppen észlelt fordulatszámot, az üzemanyagszintet, a motor hőmérsékletét. A helyzet tudatosság a „menetállapot” séma részelemeit nem külön-külön kezeli, hanem azt is magában foglalja, hogy ezek a paraméterek hogyan kapcsolódnak egymáshoz a rendszer szerkezete és működése szempontjából, hogyan hatnak egymásra. Ahogy az rendszer elemei együtt egy egész, értelmes képet adnak, az jelenti a rendszer tényleges állapotát. A helyzetmodell nemcsak a motor hőmérsékletének aktuális értékét és annak változását tartalmazza, hanem azt is, hogy ez az állapot hogyan befolyásolja a rendszer teljes működését, és milyen eseményekre lehet számítani a jövőben. Így feltételezhető, ha a jelzés ellenére tovább használjuk autónkat, akkor a hűtőfolyadék felforr, és nem jutunk el a célunkig.

A fizikai kényszer alkalmazásának szigorú szabályait és alapelveit már korábban megvitattuk. Világos, hogy legitim erőszak alkalmazása esetén ezeknek a szempontoknak meg kell felelni. Általában elfogadott, hogy a fizikai erőszak alkalmazásakor az éppen észlelt viselkedést kell figyelembe venni.

Ugyanakkor fontos, hogy a rendészeti beavatkozás mértékét úgy állapítsuk meg, hogy az érintett személy minden korábbi tettét is figyelembe vegyük. Ha valaki a múltban vagy közvetlenül a beavatkozás megkezdése előtt erőszakosabb magatartást tanúsított, azt engedi meg következtetni, hogy ugyanazt az erőszakszintet ismét képes megvalósítani. Ez nem jogosítja fel a rendészt a fizikai kényszer alkalmazására, de jelként szolgálhat a mentális felkészülésre, illetve a megelőzés érdekében proaktív rendészeti technikák alkalmazására adhat okot.

A kivetítés alkalmával, különösen, amikor valós idejű kockázatelemzést végzünk, fontos tudatában lennünk annak, hogy a rendészeti feladatok ellátása során, bizonyos esetekben, a személyközi interakciókban megszokott normákon túlléphetünk, amennyiben a törvény által meghatározott kritériumok teljesülnek. Például a rendőrség a feladatai ellátása során a törvényi kereteken belül a testi épség, a személyi szabadság, a magánlakás, a magántitok és a levéltitok sérthetlenségéhez, a személyes adatokhoz, valamint a tulajdonjogokhoz fűződő¹¹ jogokat korlátozhatja.

Taktikai szemszögből, amikor előre tudjuk, hogy átlépjük ezeket a határokat, akkor fel kell készülnünk arra, hogy ez ellenállást válthat ki azok részéről, akikre az intézkedés irányul. Van olyan személy, aki azt nem tudja elviselni, hogy hozzáérjenek, de van olyan, aki attól válik ellenszegülővé, ha a telefonját akarják lefoglalni. Az, hogy kiben mit vált ki a rendész fellépése, előre nem lehet tudni, egyenként változó.

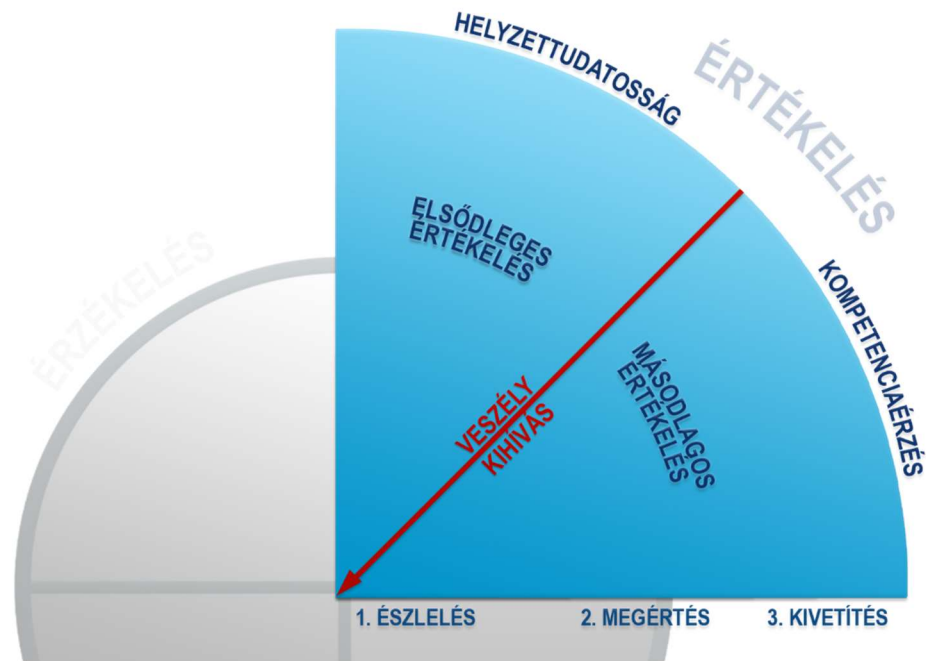
„A jövőbeli állapotok előrejelzése (a jó helyzetértékelés csúcspontja) nagy terhet ró a munkamemóriára, mivel a jelen állapotot, a jövőbeli állapotot, az utóbbiaknak az előbbiekből való előállítására használt szabályokat és a jövőbeli állapotoknak megfelelő cselekvési minták fenntartását igényli” (Wickens, 1984; idézve Endsley M., 1995, old.: 35.). Amennyiben a jelen eseményeinek értékelése teljesen lefoglalja munkamemóriánkat, akkor nem leszünk képesek előrelátóan gondolkodni. A munkamemória leterheltsége a feladat komplexitásától és a rendész képzettségétől függ.

3.3. Kognitív kiértékelés

Richard S. Lazarus kettős értékelési rendszert dolgozott ki, amely megmagyarázza, hogyan reagálunk a problémát jelentő helyzetekben. Lazarus a modellt elsősorban a stresszt jelentő helyzetek értékelésével kapcsolatban dolgozta ki, amelynek része az affektív (érzelmi) kiértékelés is. A modell affektív részével a stressz című fejezetnél fogunk foglalkozni.

¹¹ vö.: 1994. évi XXXIV. tv. a Rendőrségről

A modell két fő fázisból áll:

52. ábra: Elsődleges és másodlagos kiértékelés

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Elsődleges értékelés

Azt mondhatjuk, hogy az elsődleges kiértékelés elsősorban az esemény jellemzőivel és a személyre gyakorolt hatásaival kapcsolatos: „Bajban vagyok, vagy előnyöm származik ebből, most vagy a jövőben, és milyen módon?” Ebben a szakaszban Lazarus a stresszorok kiértékelését három kategóriára osztotta attól függően, hogy a személy hogyan értékeli a stresszorról kapcsolatos helyzetet. Ezek a következők:

A káros kategóriában az egyén úgy értékeli a stresszort, mint ami már kárt okozott. Ez magában foglalhatja a már megtörtént negatív eseményeket, mint például egy sérülés.

A fenyegető kiértékelés akkor történik, amikor az egyén úgy látja, hogy a jövőben negatív következményei lehetnek egy adott helyzetnek. Ez aggodalomhoz és szorongáshoz vezethet, mivel az egyén a jövőbeli veszélyre fókuszál.

A kihívás típusú kiértékelés során az egyén a stresszort lehetőségként látja a növekedésre, fejlődésre vagy a teljesítmény fokozására. „A kihívás abból az érzékenységből áll, hogy bár a nehézségek a nyereség útjában állnak, de lendülettel, kitartással és önbizalommal leküzdhetők” (Lazarus, 1999, old.: 33.). Fontos megjegyezni azonban, hogy a fenyegetés és a kihívás értékelések nem feltétlenül zárják ki egymást.

A fenyegetés és a kihívás értékelések nem egyetlen kontinuum két végpontjai. Dinamikus döntési modellünkben Lazarus elsődleges kiértékelése a helyzet tudatosság részt fedi le, amely magában foglalja az intézkedési tér valamennyi elemét, beleértve a saját külső erőforrásokat is.

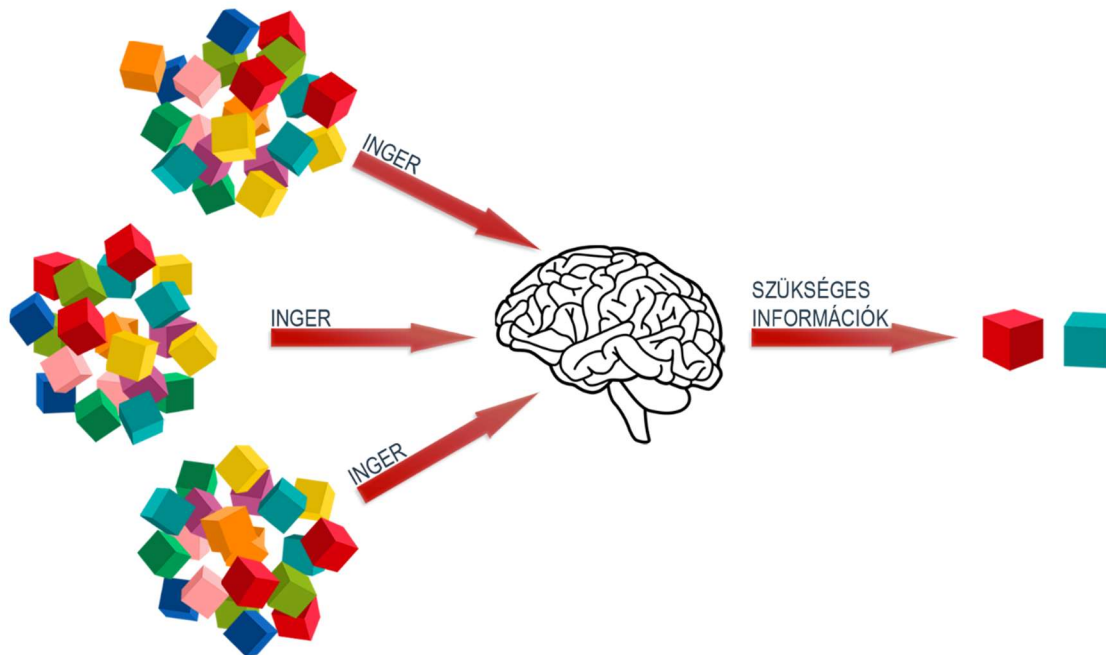
Másodlagos kiértékelés

Amennyiben az elsődleges kiértékelés során a helyzetet fenyegetőnek vagy kihívásnak ítéljük, a másodlagos kiértékelés folyamatában azt mérlegeljük, hogy milyen erőforrások állnak rendelkezésünkre a helyzettel való megküzdéshez. A másodlagos kiértékelés a „Meg tudok birkózni ezzel a helyzettel?” kérdésre ad választ. Ez magában foglalja a személyes képességeket és a korábbi tapasztalatokat. Ez a szakasz arra vonatkozik, hogy hogyan kezeljük a helyzetet, milyen stratégiákat alkalmazzunk a megküzdésre, és mennyire érezzük magunkat képesnek a helyzet kezelésére. A másodlagos kiértékelés eredményei módosítják a kezdeti értékelést, és hajlamosak leszünk megküzdési stratégiák kidolgozására (Lazarus, 1999).

A helyzetértékelés és a teljesítmény közötti kapcsolat nem mindig közvetlen, de általában akkor számíthatunk gyengébb teljesítményre, amikor a helyzetfelismerés hiányos vagy pontatlan. Az intézkedéstaktikai képzések során kiemelt figyelmet kell fordítani olyan aspektusokra, mint a hatékony keresési minták (pl. mikor, hol és mit kell keresni) elsajátítása. Ez a megközelítés jelentősen kiegészíti a hagyományos képzéseket, amelyek főként a helyzetkezelési technikák és stratégiák folyamatára koncentrálnak. A helyzetértékelésünk határozza meg, hogy figyelmünket megfelelő irányba fókuszáljuk-e, illetve azt is, hogy erőforrásainkat készenlétbe helyezzük. Ezek a tényezők mind előfeltételei a szakszerű helyzetkezelésnek.

4. FIGYELEM

A körülöttünk lévő világ folyamatosan ingerekkel bombázza érzékszerveinket. Az idegrendszer képtelen minden, a környezetből származó inger feldolgozására, ezért fontos, hogy a semleges ingerek elkülönüljenek a lényeges, jelentőséggel bíró ingerektől.

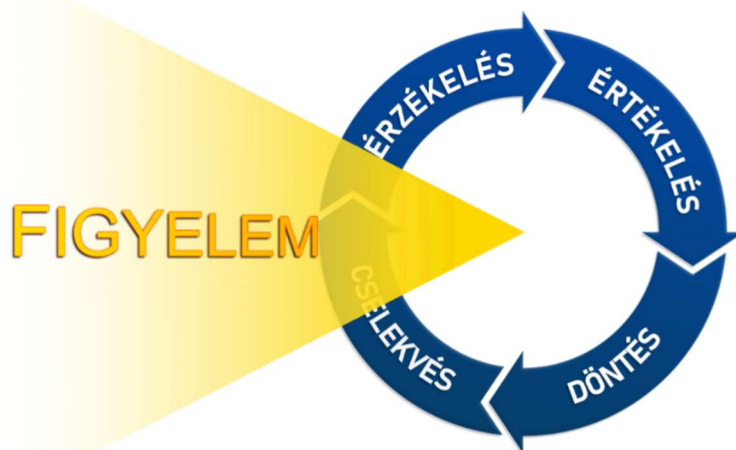

53. ábra: A figyelem szerepe az információfeldolgozásban

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Szellemi kapacitásunk korlátozott, így egy adott időpontban csak bizonyos mennyiségű információt tudunk feldolgozni. Az agy úgy kezeli a korlátozott erőforrásait, hogy szűri a bejövő információkat az alapján, amit adott pillanatban – céljai szerint – relevánsnak tart. A valóság lényeges elemei a megismerés fókuszába kerülnek, míg a jelentéktelen részletek háttérbe szorulva nem zavarják az információfeldolgozás folyamatát.

Figyelemnek nevezzük tudatunknak egy meghatározott tárgyra, jelenségre való irányulását. A figyelemnek két fajtáját különböztetjük meg: az önkéntelen és a szándékos figyelmet.

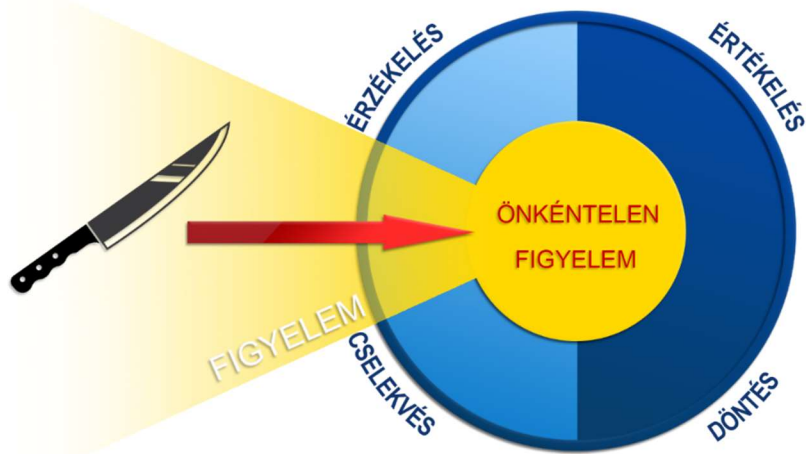
54. ábra: A figyelem az érzékelésből és az aktív felderítő cselekvésből tevődik össze

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az Boyd féle O.O.D.A-hurok első fázisa a megfigyelés (angolul: observe), amely helyett a Dinamikus Döntési Spirál modellünkben az érzékelés kifejezést használjuk. Az eredeti hurokelmélet nem foglalkozik az érzékelés pszichológiájával, hanem a tudat – szakmai tudás – által irányított figyelemre helyezi a hangsúlyt. A Dinamikus Döntési Spirál modellben az érzékelés elsősorban azért került a megfigyelés helyébe, mert így szemléletesebb, hogy a figyelem az érzékelésből és aktív felderítő cselekvésből tevődik össze. Másodszor, mert fontosnak tartjuk a konfliktusos intézkedésekhez kapcsolódó stresszélménnyel összefüggésben az érzékelési torzításokat is bemutatni.

Önkéntelen figyelem

Az önkéntelen (spontán) figyelem egy olyan pszichológiai koncepció, amely azt jelenti, hogy az emberi agy tudatos erőfeszítés nélkül irányítja a figyelmet bizonyos ingerekre. Ez a fajta figyelem akkor aktiválódik, amikor egy inger – például egy hirtelen zaj – elég erős, hogy megszakítsa a jelenlegi tudatos tevékenységet vagy gondolatfolyamatot, és így az agy azonnal és reflexszerűen ráirányítja a figyelmet. Funkciója, hogy segítse az egyént abban, hogy gyorsan reagáljon a potenciálisan fontos vagy veszélyes helyzetekre. Jellemzője, hogy akaratunk ellenére, erős ingerek, szokatlan ingerek, hirtelen megváltozott körülmények, mozgó ingertárgyak, érdeklődési körünkbe tartozó ingerhatások, a szervezet szükségletei váltják ki (Ádám, A megismerés csapdái, 1987).

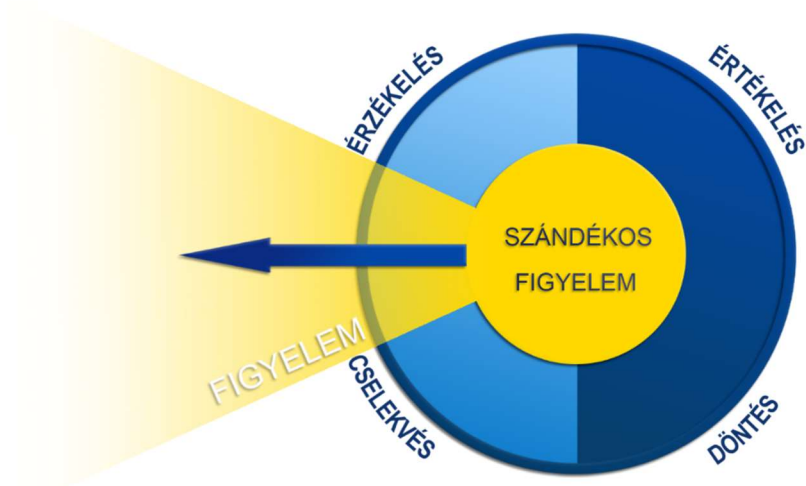
55. ábra: Önkéntelen figyelem

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az önkéntelen figyelmet az intézkedések során általában a felső alapvonal-eltérések aktiválják. Például a tömegben elkezdi valaki kiabálni, a magánlakásból kienednek egy kutyát, ami felénk rohan, és ugat, vagy ha olyan eszközt látunk meg valaki kezében, amely sérülés okozására alkalmas.

Szándékos figyelem

A szándékos (kontrollált) figyelem a belső pszichés irányítás eredményeként áll elő. Kiváltó oka az akarat, a szándék, az elhatározás. A szándékos figyelem eredményessége számtalan pszichés tényező függvénye. A feladattudat, a kötelességtudat, a felelősségérzet fokozza a hatékonyságát (Hadházy, 2003).

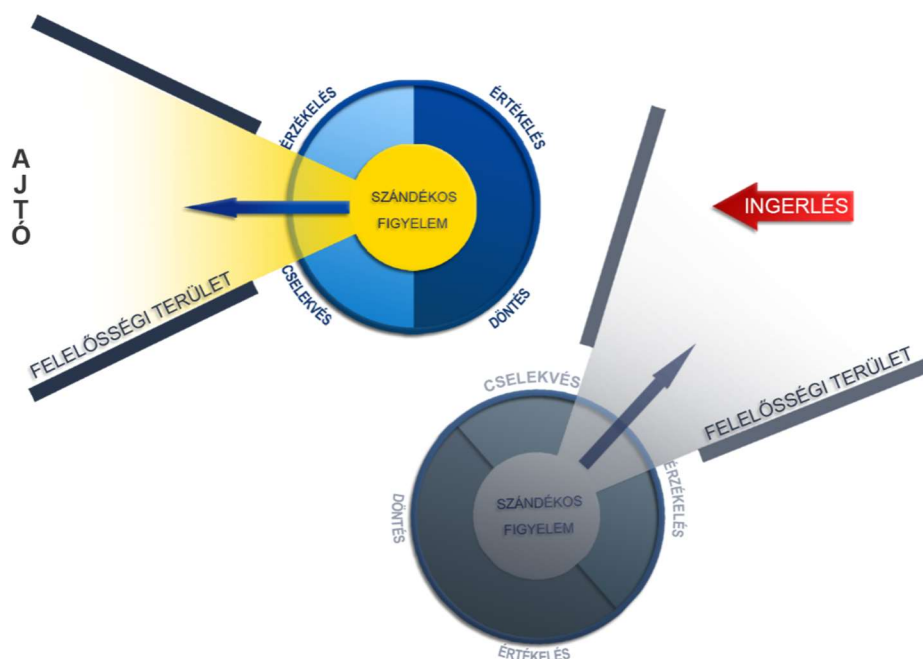

56. ábra: Szándékos figyelem

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Szándékos figyelem esetében a tudásunk, illetve motivációnk (célunk, szükségleteink) egyaránt irányítják a környezet releváns ingereinek felderítését. Ilyen esetben kulcsinger észlelése nélkül a szakma eljárási szabályai szerint irányítjuk a figyelmünket. Például igazoltatás során a járőrtárs feladata, hogy az intézkedés alá vont személyt és a környezetet szemmel tartsa, attól függetlenül, hogy nincs veszélyre utaló jel.

Feladatismerettel – pozícióismeret – kapcsolatban beszélni kell arról a helyzetről is, amikor az intézkedési térben önkéntelen figyelmet aktiváló esemény következik be úgy, hogy ott több rendész végzi egyszerre a feladatát, akik között területi felelősségmegosztás van. Ilyen esetben a váratlanul bekövetkezett ingerlés aktiválja minden rendész önkéntelen figyelmét, de a képen látható rendésznek a figyelmét feladatának megfelelően – szándékos figyelem – az előre meghatározott területre (pl. egy konkrét ajtó) kell irányítania, az ellentétes irányú ingerlés ellenére.

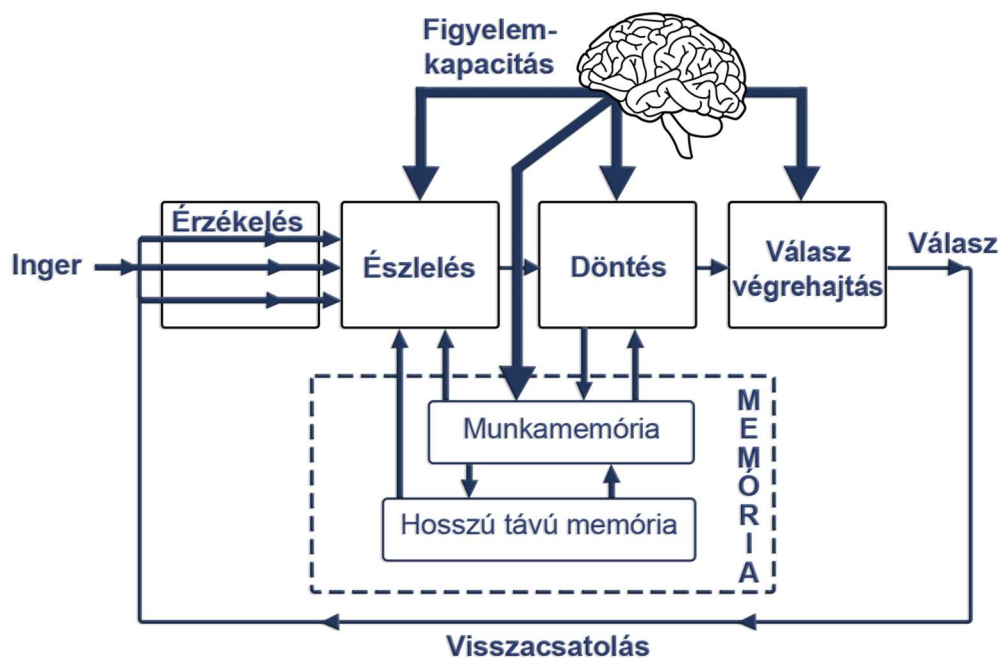
57. ábra: Felelősségi terület szerinti feladatmegosztás és a szándékos figyelem szerepe

Forrás: a szerző saját szerkesztése

4.1. Cooper Color Code

A Jeff Cooper által kifejlesztett Color Code modell (Cooper-színskála) segít megérteni a figyelem taktikai fontosságát. Cooper, aki az amerikai tengerészgyalogság kiképzője volt, színekkel használt a tudatosság különböző szintjeinek meghatározására. A tudatosság és a figyelem nem szinonimái egymásnak. Ebben a fejezetben kizárólag a színskála figyelemre vonatkozó megállapításait ismertetjük, a tudatosság kérdésével a későbbiekben foglalkozunk.

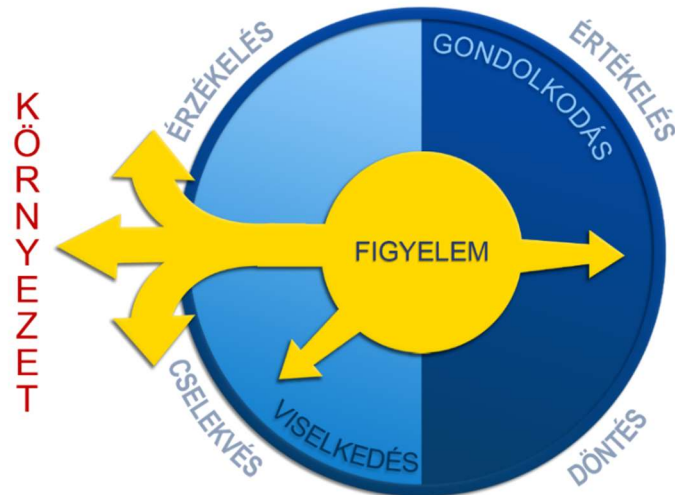
A Cooper-színscála értelmezéséhez fontos Daniel Kahneman (1973) figyelemkapacitás-modelljének ismerete, amely az emberi figyelem korlátozott kapacitását és működését elemzi. E modell alapján állíthatjuk, hogy az emberek rendelkeznek egy meghatározott mennyiségű mentális erőforrással, amit különféle tevékenységek és feladatok elvégzése között kell felosztaniuk. Ezek alapján állíthatjuk, hogy nem vagyunk képesek egyszerre mindenre figyelni. Az ösztönös és a szándékos figyelem fenti bemutatásából azt a következtetést vonhatnánk le, hogy figyelmünket kizárólag a külvilágra, annak részeire irányíthatjuk, azonban ez nem így van. Képesek vagyunk a belső környezetre, azaz saját gondolatainkra és a hosszú távú memóriában tárolt információkra is figyelmet irányítani. Szervezetünk a rendelkezésre álló figyelemkapacitást a külső és belső környezet között a szervezet képességének – „képzettségének” – megfelelően osztja fel. A „figyelem többcsatornás modellje” a figyelmi erőforrások szétosztásával foglalkozik, amely alapvetően arra összpontosít, hogy hogyan osztja el az emberi agy a figyelmi erőforrásait különböző „feladatok” között.

58. ábra: Wickens C. munkája alapján – A figyelem többcsatornás modellje

Forrás: Wickens C. (1992) modellje alapján átszerkesztette a szerző

Wickens (1992) modellje alapján a figyelemkapacitás megoszlik az észlelés, a döntés, a motoros válasz végrehajtása, a munka és a hosszú távú memória között. Könyvünkben Wickens többcsatornás figyelemmodelljét a Dinamikus Döntési Spirálba integráltuk, ahol a figyelem olyan elemekre összpontosít, és olyan elemek között oszthatja meg a kapacitását, mint a mentális kihívások – helyzetértékelés és döntéshozatal –, valamint a saját motoros válaszok és a környezeti változók felmérése.

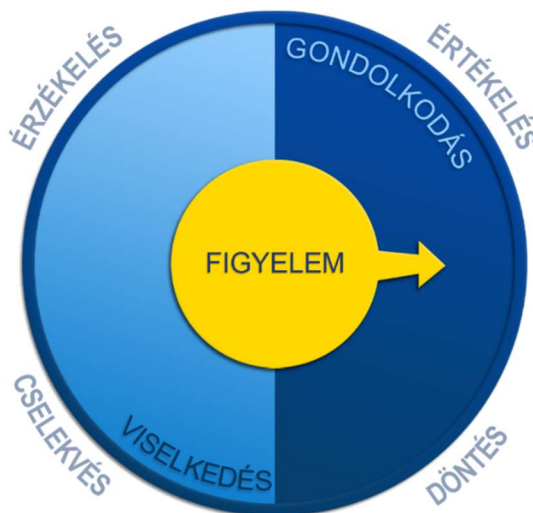
59. ábra: A figyelemkapacitás megosztása

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Cooper a figyelem fokozatait négy színel különbözteti meg, mindegyikhez részletes magyarázatot adva arról, hogy az adott szint milyen tulajdonságokkal rendelkezik külső veszély megjelenése esetén. A következőkben Cooper színskála-modelljét a figyelemkapacitás és a többcsatornás figyelemmodellre építve igyekszünk bemutatni.

Fehér állapot (felkészületlen)

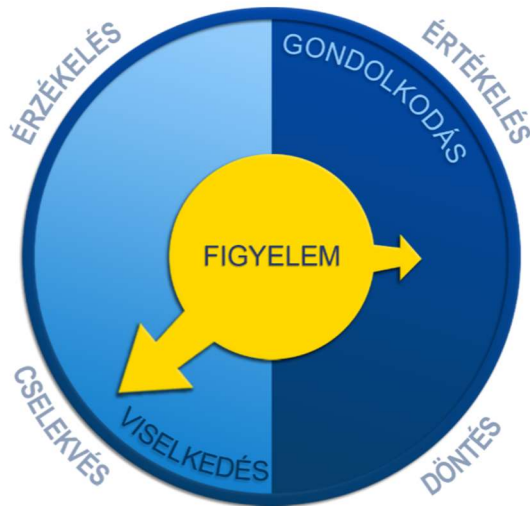
Amikor alszunk, vagy amikor figyelmünk befelé fordul gondolataink irányába, elgondolkozunk vagy álmodozunk, amikor nem vagyunk tisztában azzal, hogy mi zajlik körülöttünk. Amikor szinte ki vagyunk kapcsolva, és nem figyelünk a környezetünkre, nem vagyunk felkészülve arra, hogy a környezetünkben bekövetkező változást gyorsan tudjuk kezelni.

60. ábra: Fehér szint

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A fehér állapot másik formája, amikor figyelemkapacitásunkat már nem teljes mértékben a gondolataink felé irányítjuk, hanem az általunk végzett „cselekvés irányába”. Azonban itt olyan cselekvésről van szó, amit „kézközelben”, teljes figyelemmel végzünk. Ilyenkor már a figyelmünk a külvilág egyetlen egy pontjára és cselekedeteink pontos végrehajtására fókuszál, a környezetünk további elemeit továbbra is figyelmen kívül hagyjuk. Ilyen munka például a számítógépes feladatvégzés vagy a telefonhasználat. Illetve amikor egy új dolog kezelését tanuljuk.

61. ábra: Fehér szint

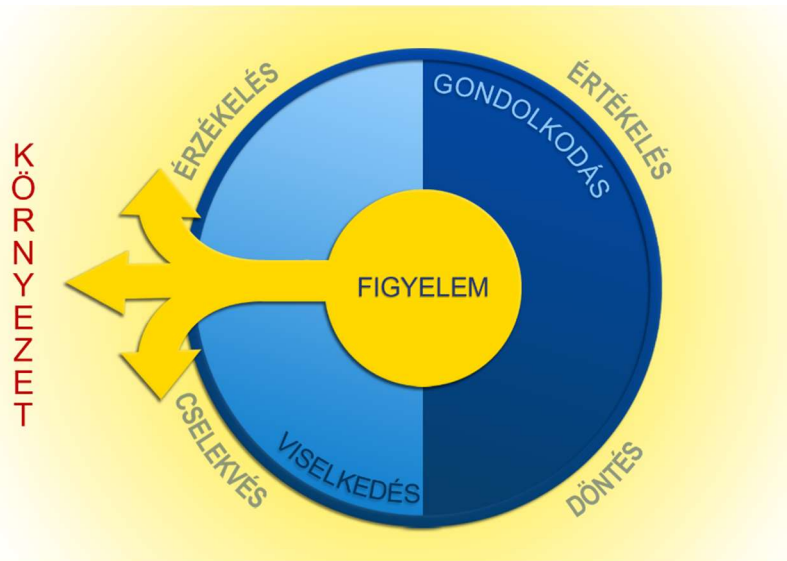
Forrás: a szerző saját szerkesztése

A fehér állapot vagy szint felett beszélhetünk arról, hogy a figyelmünk már a külvilágra is irányul. Azonban ennek a figyelemnek a minősége több mindentől függ. *„A figyelem működését a szem látóterének analógiájával világíthatjuk meg. Az éleslátás helye, a centrális látás a figyelem fókuszának felel meg. Minél perifériásabban foglal helyet valami a látótérben, annál elmosódottabb képünk van róla. Minél távolabb esik valami a figyelem fókuszától, annál kisebb a valószínűsége, hogy a tudatáramlásba bekapcsolódik. Hasonlít a figyelem működése a fókuszálható reflektorhoz is. Koncentrált figyelem esetén a »fókusz« szűkebbre vonjuk. A fókuszba eső tárgyra erős fény esik, a periféria homályban marad. Dekoncentrált, ellazult állapotban a figyelem reflektor mezejét szélesebbre nyitjuk, több tárgy kerül megvilágításba, de kisebb intenzitással”* (Tringer, 2010, old.: 90.).

Sárga állapot (éberség)

Sárga állapotban, bár nyugodtak és ellazultak maradunk, figyelünk a környezetünkre. Tisztában vagyunk azzal, hogy ki(k) és mi(k) vesz(nek) körül, figyelünk a zajokra, eseményekre, amelyek körülöttünk zajlanak. Gondolatainkat a környezet megfigyelése foglalja le, cselekedeteink pedig nem igényelnek figyelmet, automatikusan végezzük azokat. A környezetünk nem tartalmaz olyan ingert, ami különösen felkeltene a figyelmünket.

A figyelem, mint egy szélesre nyitott reflektor, amely fényében minden környezeti elemet észlelünk, de nem fordítunk különös figyelmet egyikre sem, így nem elemezzük részletesen őket, és a részletek felett gyorsan továbblépünk.

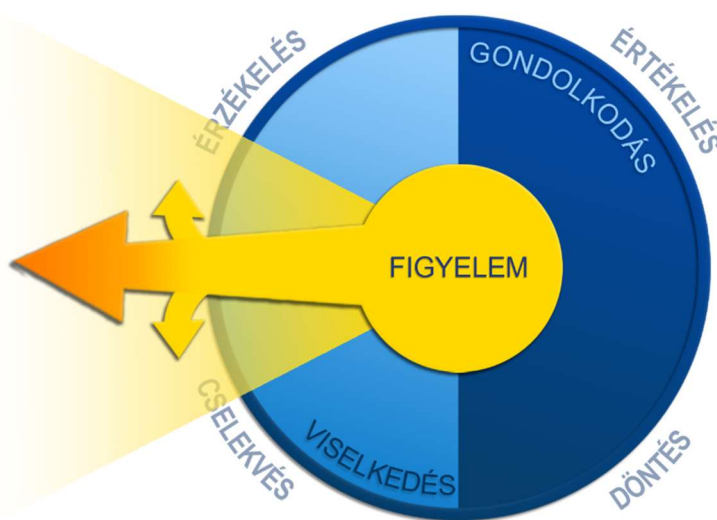

62. ábra: Sárga szint

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Narancssárga állapot (fókuszált éberség)

Ebben az állapotban a személy felismert valamit, ami „fenyegetést” jelenthet, vagy motivációja szempontjából fontos. A figyelme ekkor konkrétan az adott potenciális fenyegetésre összpontosul. A figyelem ilyen beszűkülésével már a figyelem szelektívvé válik, ami azt jelenti, hogy bizonyos ingerek háttérbe szorulnak, és nem kapnak figyelmet. Az észlelő már nincs tudatában környezetének valamennyi elemének, helyzet tudatosságának minősége romlik.

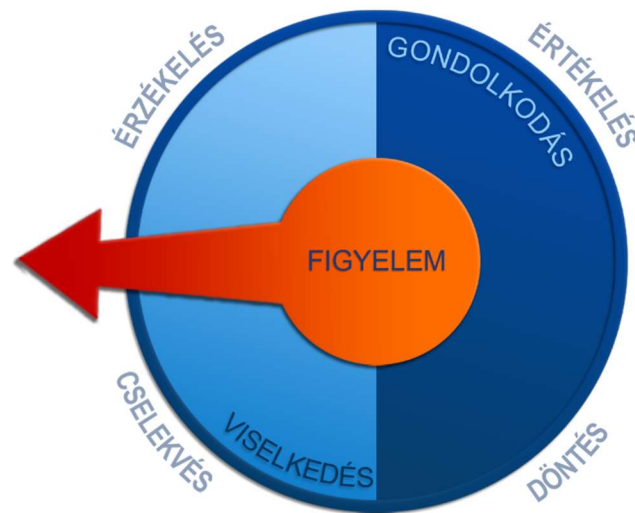

63. ábra: Narancssárga szint

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Piros állapot (túlfókuszált figyelem):

Ha a narancssárga állapotban lévő fenyegetés valós veszélyt jelent, a személy átvált piros állapotba, ahol teljes mértékben felkészült a védekezésre vagy a szükség szerinti támadásra. Ilyen állapotban a „veszélyforráson” kívül nincs más a figyelem fókuszában.

64. ábra: Piros szint

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Egy, az életet vagy testi épséget fenyegető helyzetben a figyelem ilyen beszűkülése természetes reakció. Az ilyen beszűkült állapotban való feladat-végrehajtásra taktikai eljárásokat kell alkalmazni a megfelelő teljesítmény biztosítása érdekében. Az egyik ilyen eljárás a térszabályozás, amely során szakmai ajánlások alapján tudatosan határozzuk meg a helyzetünket az intézkedési térben, ezzel biztosítva a szükséges látóteret az észlelésnek, illetve a megfelelő távolságot a szükséges reakcióidő biztosításához. A másik eljárás az, hogy az ellenszegülő személlyel szemben használt eszközöket úgynevezett „munkamagasságban” kezeljük, ami azt jelenti, hogy miközben az intézkedés alá vont személyt figyeljük, az általunk használni kívánt eszközöket – fejmagasságban – a szemünk vonalában tartjuk.

4.2. A figyelem biológiája

A hatékony észlelés fiziológiai alapja az agy aktivációs állapota, amely biztosítja a szervezet számára az optimális ingerfelvételt és feldolgozást. Idegrendszerünk állandóan működik, akkor is, ha éppen alszunk, vagy amikor ébren vagyunk. Az, hogy az ingerület feljut a központi idegrendszer kérgi neuronjaiba, önmagában még nem okoz érzékletet.

„A tudatos érzékelés létrejöttéhez az is szükséges, hogy a felfelé haladó impulzussorozat megfelelő aktivitási szinten találja a központi sejteket, hogy a speciális ingerületfogadó neurontömeg képes legyen a jelsorozatra reagálni és a dekódolási műveleteket végrehajtani” (Ádám, Érzékelés, tudat, emlékezés – biológusszemmel, 1976, old.: 111.).

„Minden érzékelőfolyamat kétféleképpen hat az agykéreg működésére: egy közvetlen pályán mely az impulzust az érzékszervnek megfelelő agykérgi központba juttatja és egy közvetett úton, az arousal rendszeren keresztül” (Keményné, 1989, old.: 126.).

65. ábra: Az információfeldolgozás „nem speciális” útvonala

Forrás: Ádám György munkája alapján átszerkesztette a szerző

Az ingerületek együttesen haladnak a speciális érzőpályákon és egy másodlagos útvonalon az agykéreg irányába. A másodlagos pályán futó információ az agyba eljutva mintegy élénkítő hatást gyakorol a működésére. Ez az aktiváló hatás nem hordoz információt, viszont feltétele annak, hogy az érzőpályán futó információ a rendeltetésének megfelelőhessen. A két külön pályán haladó impulzus csak együtt képes kiváltani érzékletet.

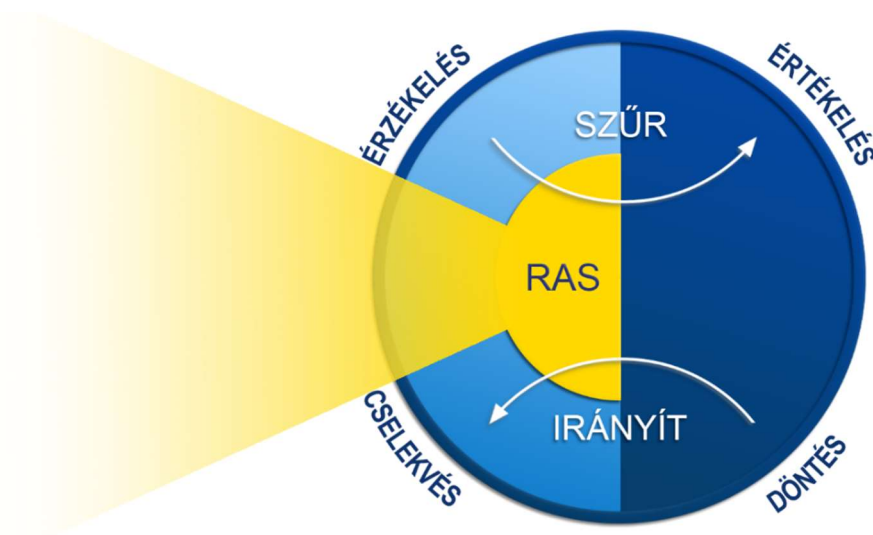
Az aktiváló rendszer szerepe kizárólag az agykéreg ébresztése. Ez a rendszer a retikuláris aktiváló rendszer (továbbiakban: RAS), más néven retikuláris formáció, az agytörzsben található. Az agytörzsből a talamuszig terjedő és a központi mag egyéb részeit is keresztező neuronhálózat. Az agy alsó részén található, és ezért alapvető szerepet játszik mindazon folyamatokban, amelyek magasabb területeken történnek. A RAS lényegében az agy „riasztórendszereként” működik, amely szabályozza az éberséget és a figyelmet, lehetővé téve ezáltal, hogy a szervezet adekvátan reagáljon a belső és a külső ingerekre. A RAS segíti az agy és a test arousal¹² szintjének beállítását, így reagálva a környezeti változásokra és a belső késztetésekre. A RAS segít kiválasztani, mely szenzoros ingereket fogjuk tudatosan észlelni, és melyeket hagyjuk figyelmen kívül, lehetővé téve a koncentrációt és a figyelmet, valamint a tudatosság fenntartását.

¹² Arousal: az éberség általános pszichofiziológiai állapota

Szűrés

A RAS egy ellenőrző-átengedő pontként funkcionál az érzékelő apparátusok és a tudat között. A bejövő információkat integrálja, és „döntést hoz” arról, hogy milyen ingerek juthatnak „feljebb”. Agyunk nem mindig dolgoz fel minden szenzoros információt, ahogy azt a figyelemnél már bemutatottuk. Ez egy túlélési mechanizmus. Egy adott időpontban az agyunk által kapott információnak csak egy része releváns.

A RAS kiszűri a felesleges zajokat, amelyek zavarhatják vagy lassíthatják az üzenetek feldolgozását. Eldönti, hogy a tömördek mennyiségű információ közül melyek illeszkednek a megszokott, rutinszerű mintákhoz, és melyek nem. A RAS minden információt érzékel, de csak akkor „riasztja” a tudatos elmét, ha azt fontosnak találja. Elősegíti az érzékszervi ingerek tudatos észlelését, azok tudatosulását. A RAS úgy programozza magát, hogy a saját szervezete javára működjön, így sokszor olyan információkat keres, amelyek igazolják a személy saját meggyőződését.

66. ábra: A retikuláris aktiváló rendszer feladatai

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Irányít és automatizál

A RAS figyelem révén az autonóm válaszok útjait hozza létre, és így megpróbálja „automatizálni” a legtöbb viselkedéses választ. Példa: Amikor egy új, általunk eddig még nem ismert helyre kell vezetnünk, akkor kénytelenek vagyunk a környezet (sávok, irányok, táblák, sebességkorlátozások) részleteire figyelni. Ha ez a hely az új munkahelyünk, és egy év múlva még mindig ott dolgozunk, az egy év elteltével már nem kell majd ezekre a tényezőkre fókuszáltan figyelni, hanem „automatikusan” fogunk oda elvezetni. A RAS megerősíti azt, ami a tudatalattinkban zajlik, és a megfelelőre hangolja figyelmünket. Megtanulja figyelmen kívül hagyni az ismétlődő, értelmetlen ingereket. Azonban kondicionálás révén programozható, hogy milyen jelekre „kapcsoljon be” és riassza elménket.

Például, aki vett egy piros autót, amiről azt hitte, hogy az egy ritka szín, az most mindenhol piros autókat lát, és szinte olyan érzése lesz, mintha ez lenne a leggyakoribb autószín. Ez a RAS, ami egy releváns ingerre irányítja a figyelmét. Korábban soha nem vette észre a piros autókat, mert nem voltak relevánsak, és a RAS blokkolta őket. Ismereteink, elvárásaink és motivációink határozzák meg, hogy ezt a szabályozható rendszert milyen jelek felismerésére programozzuk be.

„Szükségszerű fontossági sorrend áll fenn a különböző automatizmusok között. (...) Ezt a hierarchiát a kontrollrendszer szedi sorba és tartja fenn, amely kontrollrendszernek a tetején az egyén személyiségének »rejtett megfigyelői« funkciója áll” (Ádám, A megismerés csapdái, 1987).

4.3. Mentális készenlét

Az eredményes helyzetkezeléshez elengedhetetlen a gyors és pontos információfeldolgozás. Ebben a folyamatban kulcsfontosságú a figyelem hatékony irányítása, amely nagyban befolyásolja a reakcióidőt, azaz azt, hogy milyen gyorsan tudunk válaszolni egy külső változásra. Amikor a figyelmünket egy feladatra összpontosítjuk, gyorsabban reagálhatunk, mivel az agyunk már előre készül a válaszadásra. Ez az összpontosítás csökkenti a reakcióidőt. Ha a figyelmünk szétszóródik, egyszerre több dologra figyelünk, a reakcióidőnk növekedhet, mivel több időt vesz igénybe a megfelelő válasz kiválasztása és végrehajtása. Ha a Cooper-skála szerint magasabb készenléti szinten vagyunk, akkor nagyobb eséllyel kerülhetünk el egy veszélyt, mintha figyelmetlenek vagyunk, és egy váratlan, veszélyes inger teljesen meglep minket.

A szervezet készenléti állapotára, azaz a RAS aktivitására több tényező is hat egyszerre, többek között az érzelmi állapot és a motiváció. Az érzelmeink (pl. a féltelenség vagy az öröm) befolyásolhatják a RAS teljesítményét, növelik az éberséget és a figyelmet. Ha valami érdekel vagy motivál minket, a RAS aktívabbá válik.

Azonban nemcsak az RAS hathat az agykéregre, hanem a kérgi folyamatok is hatnak az arousalrendszer aktivitására. Az emberek azt is választhatják, hogy odafigyelnek. Amint ezt a döntést meghozzuk, az agynak az érzékszervek megfigyeléséért felelős része, a RAS veszi át az irányítást. Olyan szűrőket kapcsol be és ki, amelyek teljesítik a tudatalatti vágyat, hogy odafigyeljünk. Ha egyszerűen azt mondjuk magunknak, hogy bizonyos dolgokra figyeljünk, a RAS megkeresi és tudomásul veszi ezeket a dolgokat, amikor találkozik velük. A RAS programozásának jelentősége abban van, hogy korábbi élményeink – mint például valós intézkedések vagy a rendészeti kiképzés – befolyásolják, hogy mire irányítjuk a figyelmünket egy intézkedés során, milyen szinten vagyunk tudatában a környezetünknek, és milyen jeleket veszünk észre.

Azonban vannak olyan helyzetek, ahol az erőszakos cselekmények előjelei nem vagy nehezen észlelhetőek (például: alsó alapvonal-eltérésű viselkedés). Ilyenkor, amikor nem érezzük a veszélyt, a mentális készenléti szint is alacsonyabb, a figyelem kevésbé fókuszált. Ennek elkerülése érdekében „belső beszéd”-technikát alkalmazhatunk, amellyel mentális készenléti állapotunkat fokozhatjuk „+ 1” szabály.

Személy kezelése során:

„Ha egyszer már megütött egy erőszakos szintet, akkor megteheti még egyszer.”

„Ha passzívan viselkedik, akkor agresszívvá is válhat, ha agresszív, akkor meg is támadhat.”

Ruházatvizsgálás során:

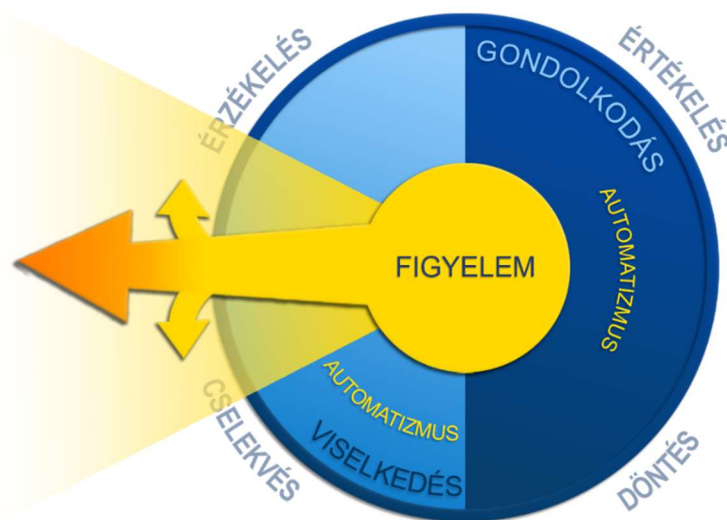
„Biztos elrejtett valamit.”

Ruházatvizsgálás során előkerült tárgy megtalálása után:

„Biztos van nála még egy.”

Épületátvizsgálás során:

„Biztos van bent valaki.”

67. ábra: Ideális mentális állapot intézkedés során

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Rendészeti taktikai szempontból az lenne az ideális, ha a figyelmünk teljes kapacitását a környezetünk figyelésére fordíthatnánk anélkül, hogy belső gondolatainkra is oda kellene figyelnünk. Ez akkor lehetséges, ha már elegendő szakmai tudással és gyakorlati tapasztalattal rendelkezünk ahhoz, hogy a helyzetek értékelése, a döntéshozatal és a cselekvéseink tudatos figyelem nélkül, szinte ösztönösen, automatikusan mennek végbe.

V. FEJEZET – HELYZETKEZELÉS

A következő fejezetben a Dinamikus Döntési Spirál helyzetkezelés felét vesszük górcső alá. Ebben a részben a cselekvés és döntéshozatal folyamatait fogjuk részletesen tárgyalni, egyértelműen megkülönböztetve ezeket egymástól.

1. CSELEKVÉS

A rendészeknek állandóan információkat kell gyűjteni az intézkedés körülményeiről és az azokat befolyásoló tényezőkről. Ez szükséges ahhoz, hogy részletes kockázatelemzést végezhesse, ami lehetővé teszi a helyzet pontos megítélését. Csak egy helyes helyzetértékelés után lehet meghozni azt a döntést, hogy rendelkeznek-e a beavatkozáshoz szükséges erőforrásokkal. Ez magában foglalja a helyzet minden aspektusának megértését: a potenciális veszélyeket, az érintett személyek viselkedését és a rendelkezésre álló taktikai opciókat. A helyzet pontos felmérése elengedhetetlen a biztonságos és hatékony beavatkozáshoz. A helyzetértékelés során feltárt veszélyek és az adott helyzet során elérhető rendészeti erőforrások függvényében az alábbi cselekvési lehetőségek vehetők számításba (intézkedési kötelezettség esetén):

Beavatkozás

Beavatkozás abban az esetben lehetséges, ha a rendész a helyzet értékelése során arra jut, hogy rendelkezik azokkal az erőforrásokkal, amelyek szükségesek az intézkedés sikeres befejezéséhez. Vannak azonban olyan esetek, amikor a rendésznek közbe kell lépnie, még akkor is, ha nincs egyértelmű erőfölénye, mert a helyzet sürgőssége és a kockázatvállalás felelőssége ezt megköveteli. Ilyenkor a rendésznek azonnal cselekednie kell bizonyos kiemelten fontos értékek – például mások élete vagy testi épsége – védelme érdekében, még akkor is, ha ez túlzott veszéllyel jár.

Biztosítás (taktikai visszavonulás)

A biztosítás azt jelenti, hogy a rendész olyan jogellenes cselekményt észlel, amelyben köteles beavatkozni, viszont nincs meg az a szükséges erőfölénye – vagy egyéb kompetenciája –, ami a helyzet kezeléséhez kellene. A helyzet felmérése során arra a következtetésre jut, hogy a védeni kívánt értékek nem forognak közvetlen veszélyben, így az azonnali cselekvés nem szükséges. Ennek eredményeképpen a rendész választhatja a helyzet biztosítását, ami a további erőforrások és támogatás igénybevétele előtt történő stabilizálást és a helyzet figyelemmel kísérését jelenti.

Mivel nem lehet teljes mértékben kizárni bizonyos jövőbeli eseményeket, mint például az önkárosítás vagy meglepetéstámadás, a rendészeknek magas szintű mentális és megfelelő fizikai készségben kell lenniük, hogy biztosíthassák az események zavartalan lefolyását. Fontos, hogy felismerjék a lehetőséget a helyzetből való visszavonulásra, ha ez taktikailag biztonságosabb megoldást jelent. Ez lehetővé teszi számukra, hogy több különböző taktikai opciót mérlegeljenek és alkalmazzanak. A rendészeknek úgy kell eljárniuk, hogy ne veszélyeztessék feleslegesen saját vagy mások biztonságát egy rossz taktikai döntéssel.

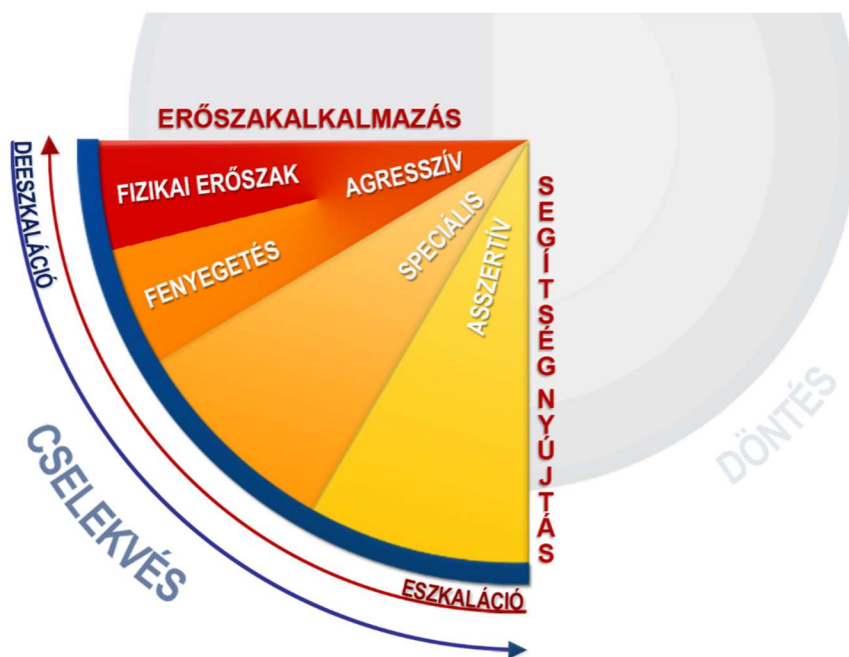
Önvédelem

Önvédelemről akkor beszélhetünk, amikor a rendész, függetlenül a helyzetértékelésétől, nem képes elkerülni az intézkedést vagy a kényszerítő eszközök alkalmazását. Ilyen esetben az történik, hogy az intézkedés alá vont személy erőszakosan próbálja ráerőltetni az akaratát a rendészre, aki nem tudja megkerülni a jogellenes támadást. Ez egy olyan helyzetet jelent, ahol a rendésznek a saját védelme érdekében erőszak alkalmazásával kell reagálnia a fenyegetésre.

1.1. Cselekvés minősége

„...a rendészet feladatának sajátossága miatt a törvényhozás kénytelen a teendők részletes szabályozásától tartózkodni, és azok mérlegelését és megválasztását a felmerült vagy fenyegető rendzavarás előre nem látható körülményeit jobban ismerő hatóságokra bízni, és csak az eredményes működést nem veszélyeztető jogi korlátok felállítására szorítkozni” (Magyar Zoltán, idézve Finszter, 2018, old.: 124.).

Az emberi viselkedés szerteágazó és összetett jelenség, különösen akkor, amikor rendészeti beavatkozásról van szó. Ebben a kontextusban a rendészek viselkedése – legyen az asszertív vagy agresszív – döntően befolyásolhatja az intézkedés alá vont személy reakcióját és a helyzet kimenetelét. A szolgálati fellépés módjai közötti választás több tényezőtől függ, beleértve az intézkedés alá vont személy magatartását, a kommunikációs stílusát és számos más, korábban tárgyalt tényezőt is. Ezeket gyorsan fel kell tudni ismerni, azért, hogy a rendészek képesek legyenek biztosítani saját és az intézkedésben érintett valamennyi személy biztonságát.

68. ábra: (B-A-S-A skála) A rendészeti beavatkozás módját hivatott szemléltetni¹³

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Asszertív fellépés

A rendészeknek az intézkedések során nem csak a kényszerítő eszközöket kell tudniuk használni, hanem egyéb más deeszkalációs technikákat is. Az asszertív fellépés azt jelenti, hogy ki tudjuk fejezni magunkat és céljainkat, mindezt úgy, hogy közben másokat ne sértsünk meg, és másokban ne keltsünk szorongást.

Az asszertív közlő, arra törekszik, hogy a kommunikációs partnerrel való együttműködése pozitívan záruljon, a kommunikáció mindkét fél számára sikerrel járjon. Az asszertív viselkedés lehetővé teszi a rendészek számára, hogy világosan és egyértelműen közvetítsék az utasításait és elvárásait, csökkentve ezzel a félreértések lehetőségét.

A rendészek szolgálat ellátásuk során nem csak intézkednek és kényszerítő eszköz alkalmaznak, hanem az esetek egy jelentős részében kapcsolatot tartanak az állampolgárokkal, amely során inkább a rendészeti szerepe segítő jellege érvényesül.

Speciális fellépés

Speciálisak azok az intézkedési helyzetek, amelyek során az intézkedés alá vont személy viszonylag együttműködő, vagy csak passzív a rendészeti fellépéssel szemben.

¹³ Magyarázat: B-A-S-A skála kifejezés a Beavatkozás – Asszertív – Speciális – Agresszív szavak rövidítéséből

Az ellenállás ilyen mértéke miatt a helyzet megoldására elsősorban az asszertív kommunikációs eszközök lennének az ideálisak, azonban a személyen tapasztalt egyéb kulcsingerek – befolyásoltság, mentális betegség – észlelése miatt fel kell készülni a váratlan, meglepetésszerű hangulatingadozásra, esetleges dinamikus magatartásváltozásra. Ilyen jellemző példa, amikor a mentálisan beteg személy a rendészekkel együttműködik, de a mentősöket meglátva agresszívvá válik.

„A kóros érzelmi állapotok gyakran agresszióba torkolló formája az explozív reakció. Tartósan fennálló konfliktushelyzetben lép fel, és annak megoldását célozza. A cselekmény és annak motívumai között érthető összefüggés van, azonban a megoldás irracionális, és a logikai mérlegelés híján van. A reakciót sajátos belső feszültségi állapot vezeti be (aura), amelyet átmeneti gátoltság követ. Majd hirtelen kirobban a cselekmény (explosio), amelyet követően többnyire megkönnyebbülés érzése lép fel (oldódás) annak ellenére, hogy a cselekmény esetleges büntetőjogi következményeivel az illető tisztában van” (Tringer, 2010, old.: 135.). Ilyen helyzetekben a segítő szándékú megközelítés ellenére a rendészeknek fel kell készülniük a robbanásszerű, erőszakos magatartásváltozásra is. Az elhárításhoz szükséges eszközöket javasolt előzetesen – rejtett módon – készenlétbe helyezni.

Agresszív fellépés

„A rendőri intézkedés eredményessége nem függhet az érintett belátásától, ezért szükség esetén az kikényszeríthető. A kényszerítés tehát a belső rend és a közbiztonság rendészeti eszközökkel történő védelme, mely a jogsértő magatartást tanúsítók jogainak korlátozásával jár” (Hautzinger, 2002). A rendész meghatározott feltételek fennállása esetén, a törvényes célok elérése érdekében, a jogellenes magatartással arányosan legitim erőszakot alkalmazhat.

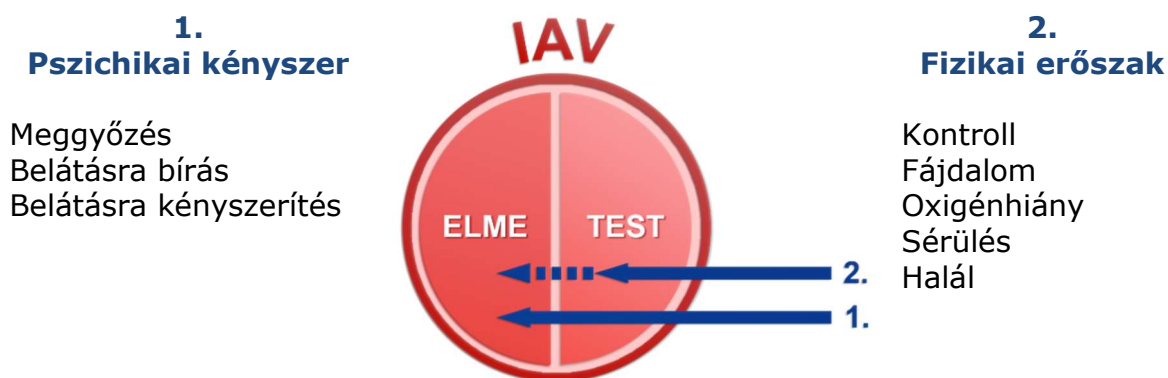
A rendész „erőszakos” fellépésének célja a védeni kívánt társadalmi érték oltalmazása. Ezt a rendész megteheti úgy, hogy erőszak alkalmazására figyelmeztet, szóban „fenyegeti” az intézkedés alá vontat, illetve tényleges fizikai – legitim – erőszakot is alkalmazhat.

1.2. Hatásmechanizmus

A rendészeknek lehetőségük van alkalmazni *„a kényszerítő intézkedések egész tárházát, szélsőséges esetben akár meg is ölheti az elkövetőt, ha ezzel egy nagyobb veszélyt tud elhárítani. Mindeközben egyetlen pillanatra sem esett ki szerepköréből, és a társadalom érdekében cselekszik, amennyiben természetesen betartja a munkájára vonatkozó törvényes előírásokat. A törvény által meghatározott körülmények között az agresszió bármilyen formája alkalmazható” (Haller J., Büntettek kriminálpszichológiája, 2020, old.: 22.).* Az intézkedések során alkalmazott legitim erőszak proszociális agressziónak tekinthető.

Ezekben az esetekben az agresszió nem öncélú vagy károsító szándékkal történik, hanem egy magasabb cél, például a közösség biztonságának vagy a társadalmi rend fenntartásának érdekében.

„A kényszerről legáltalánosabb értelemben azt mondhatjuk, hogy a kényszer a hatalom egyik eszköze, amely lehetővé teszi mások magatartásának befolyásolását pszichikai vagy fizikai erőszak fenyegetésével, illetve alkalmazásával” (Finszter, 2018, old.: 133.).

69. ábra: A rendész által alkalmazott rendészeti eszközök hatásmechanizmus-rendszere

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A rendészeti eszközkészlet mindenki számára ismert eszközei azok az egyéni kényszerítő eszközök, amelyeket szolgálatellátás közben a rendészeknél látunk. Ilyen eszközök a bilincs, vegyi eszköz, elektromos sokkolóeszköz, rendőrbot, lőfegyver. Könyvünkben a fent felsorolt eszközök alkalmazásának szabályaival nem kívánunk részleteiben foglalkozni, hanem inkább azok hatásmechanizmusát igyekszünk bemutatni.

Meggyőzés

A rendészeti munka egyedi jellemzője, hogy – amennyiben jogi alapja megvan – különféle élethelyzetekbe avatkozhat be. Ezzel együtt elvárás, hogy a lehető legkisebb érdeksérelemmel történjen mindez, függetlenül attól, mennyire súlyos az észlelt jogsértő cselekmény vagy magatartás. A rendészeti beavatkozás elsődleges eszköze a meggyőzés, a rendész asszertív – erőszakmentes – szolgálati fellépése és kommunikációja. „A meggyőzés olyan tevékenység, amellyel megkíséreljük legalább egy személy magatartását megváltoztatni szimbolikus interakció útján. Akkor kerül rá sor, ha legalább egy ember céljait veszély fenyegeti, s e fenyegetés jellege és mértéke indokolja, hogy erőfeszítést tegyünk a meggyőzés érdekében” (Aczél, 2006, old.: 14.). A meggyőzést az intézkedés törvényes céljának elérése végett, illetve a magasabb szintű erőszak alkalmazásának elkerülése miatt használjuk.

A rendészeti kommunikáció alkalmazásának egyik alapvető célja a közösen használt fogalmak (sémák) tisztázása. Az intézkedés alá vont lelkiállapota, ismereteinek hiányossága vagy egyszerű tévedése miatt nincs tisztában azzal, hogy az általa megvalósított cselekmény normasértő. Tudomására kell hozni, hogy mi az elvárt viselkedés, illetve hogy cselekedetének folytatása milyen további következményekkel járhat.

Belátásra bírás

A belátásra bírás az alá-fölé rendeltségből adódóan a meggyőzés olyan formája, ahol a rendész a kommunikációján keresztül igyekszik tudatosítani az érintett személyben, hogy jelenlegi törvénytörő magatartása milyen következményeket vonhat maga után. Belátásra bírás esetén még nincs szó kényszerítő eszköz alkalmazásának kilátásba helyezéséről. Azonban a „figyelmeztetésnek” így is olyan hitelesnek kell lennie, hogy az intézkedés alá vont fejében leképeződjenek cselekményének lehetséges következményei.

Belátásra kényszerítés

A rendész szolgálati fellépése során az elérni kívánt törvényes cél érdekében, azzal arányosan, bizonyos indokolt helyzetben helyet kap a félelemre apellálás. A rendész *„megfélemlítheti „áldozatát”, ha ezzel elhárít egy társadalomellenes tettet”* (Haller J., *Bűntettek kriminálpszichológiája*, 2020, old.: 22.).

A félelem meggyőzésben betöltött szerepének legutóbbi vizsgálatai eredményeképpen Witte és Allen (2000) megalkotta a kiterjesztett párhuzamos továbbítás modelljét. A modell szerint, ha *„az üzenet kicsiny fenyegetést tartalmaz, a befogadó alulmotivált lesz abban, hogy reagáljon, így sem viselkedés-, sem attitűdváltozás nem történik. Ha az üzenet nagy, és lényeges fenyegetést, illetve az ezzel való megbirkózás hatékony válaszreakcióinak mintáit közvetíti, akkor szignifikáns lesz a viselkedés- és attitűdváltozás is. Ha az üzenet komoly fenyegetésről szól, de az ajánlott válasz nem hatékony, a befogadót leköti a félelem-kontroll (pl. tagadás, védekező elkerülés, visszavonulás)”* (Aczél, 2006, old.: 20.). Ahogy a meggyőzés résznél már olvasható, az erőszak-alkalmazással való fenyegetés, más szóval figyelmeztetés célja a jogellenes magatartás következményeinek egyértelmű közvetítése.

A rendészeti helyzetértékelés résznél már bemutattuk, hogy a rendész milyen viselkedéses alsémák alapján értékeli és kategorizálja a vele szemben álló személyt. Ugyanez az értékelési folyamat játszódik le az intézkedés alá vont fejében is, amikor a rendészre néz. A rendész szolgálati fellépése – határozottsága – alapján értékeli a lehetőségeit, hogy engedelmességen a felszólításnak, vagy nem.

Amennyiben a rendész kizárólag a „szavaival” figyelmezteti az ellenszegülő intézkedés alá vont személyt, hogy jogellenes magatartásának folytatása esetén vele szemben kényszerítő eszközt fog használni, és ezzel nem párosulnak az „erőszak” további jelei (hanghordozás, gesztikuláció, mimika), akkor a felszólítás erőtlenné válik. A rendész szavai és cselekedetének minősége közötti különbség disszonanciát teremt, amely azt a benyomást keltheti az intézkedés alá vontban, hogy a rendész tart a tényleges erőszak-alkalmazástól. A figyelmeztetés – fenyegetés – célja a törvényes cél elérése tényleges fizikai erőszak alkalmazása nélkül.

Fizikai erőszak

„A fizikai agresszió nemcsak egyszerűen megengedhető, de egyenesen szükség van rá. Nem véletlen, hogy a föld valamennyi társadalma intézményesítette. Amíg van spontán (és meg nem engedett) fizikai agresszió, lennie kell egy erőnek, amely véd tőle, és amely fel van hatalmazva arra, hogy fizikai agressziót alkalmazzon a fizikai agresszió ellen” (Haller J. , 2005, old.: 19.).

A rendészek a rendszeresített kényszerítő eszközeikkel az alábbi hatásmechanizmusok útján tudják akarukat – szükség esetén – rákényszeríteni az intézkedés alá vont személyre: kontroll, fájdalom, oxigénhiány, sérülés és halál. Az intézkedés alá vont halálának okozása nem célja a rendészeti intézkedéseknek, azonban olyan tényező, aminek lehetséges bekövetkezésével számolni kell legitim erőszak-alkalmazás során. A könyv terjedelme nem teszi lehetővé, hogy valamennyi mechanizmust kifejtjük. A következőkben kizárólag a fájdalom mechanizmusával foglalkozunk. Azért esik a választásunk a fájdalomra, mert a legtöbb kényszerítő technika fájdalomalapú, és a fájdalommal kapcsolatos a legtöbb téves hiedelem.

Fájdalom

„A felületes érzésképzések érzékelése ősi, az ártalmatlan ingerek elkerülését, a túlélést biztosító rendszer. Fájdalomérzést vált ki minden érzéskvalitású inger, ha az ingerlés intenzitása bizonyos küszöböt meghalad” (Olah, 2006, old.: 138.). „Az összes érzékelési modalitások közül a fájdalom az, amely a legsürgetőbb élményként keletkezik, ugyanakkor olyan funkció, amely a leginkább ki van téve külső és belső módosító hatásoknak” (Ádám, A megismerés csapdái, 1987, old.: 106.).

A fájdalom intenzitását és minőségét a többi érzékelésnél sokkal inkább befolyásolják a közvetlen ingeren kívüli tényezők, például a személy kultúrája, elvárásai vagy korábbi tapasztalatai. A fájdalom érzése tehát nemcsak az érzékelőreceptorok működésétől függ, hanem a pszichológiai tényezők is lényegesen hatnak rá. *„A fájdalom intenzív szenzoros diszkomfort és érzelmi szenvedés, amely aktuális, képzelt vagy fenyegető testi szövetek károsodásához vagy irritációjához kapcsolódva jelentkezik (Sanders, 1985)” (Dull , 2001, old.: 10.).*

A fájdalomkapu-elmélet (Melzack és Wall, 1982) ad magyarázatot erre a kettőségre. Az elmélet szerint a fájdalom továbbítása nem csak az érzőreceptorok aktiválódását követeli meg. A periféria felől a fájdalominger a gerincvelőbe jut, ahol meghatározott sejtek nagy tömegét aktiválja.

Ugyanitt azonban centrális irányból (a központi idegrendszer felől) érkező gátló hatás is érvényesül, amely másik típusú gerincvelő-állományt stimulálva befolyásolja a perifériáról érkező hatás hatékonyságát. Amint a gerincvelő-állományban ez az egyensúly megbillen, és túl sok ingerület érkezik a periféria felől, fájdalomérzés alakul ki, mely a homloklebenyt, agykérgi és kéreg alatti területeket aktiválva fájdalomérzést kelt (Olah, 2006).

70. ábra: A fájdalomkapu-elmélet folyamata

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Tehát elmondható, hogy az agyi kognitív és érzelmi tartalmak képesek a gerincvelőn keresztül befolyásolni a fájdalomtovábbítás intenzitását: erősítik vagy gátolják azt. A fájdalomtól való félelem esetén a fájdalomküszöb csökkenhet, vagyis a „fájdalomkapu” kinyílnak – ilyenkor fokozottabb fájdalmat élünk meg (pl. fogorvostól való félelem), mint amikor pozitív kognitív és érzelmi hatások révén a küszöb nő, vagyis a kapu bezárul, tehát a fájdalomérzés csökken.

Az egyes emberekre jellemző fájdalomtűrő képesség nagy különbségeket mutat. Egy kutatás szerint,¹⁴ azok az egyének, akik a legmagasabb fájdalomtűrési képességgel rendelkeznek, csak akkor éreztek fájdalmat, amikor a kiszabott elektromos áram nyolcszor erősebb volt, mint az a szint, amelyen a legalacsonyabb fájdalomtűrésű személyek már fájdalmat tapasztaltak (Zimbardo, Robert, & McCann Vivian, *Pszichológia mindenkinek – Agyműködés, öröklés, észlelés, fejlődés*, 2017).

¹⁴ Rollman & Harris, 1987 – The detectability, discriminability, and perceived magnitude of painful electrical shock

Az elmélet jelentősége, hogy a fájdalomra alapuló kényszerítő eszközök használata során figyelembe kell venni, hogy az intézkedés alá vont személy fájdalomküszöbe függ a fizikai adottságaitól, érzelmi (stressz-szint) állapotától, tudatmódosító szerektől való befolyásoltságától, illetve esetleges mentális betegségétől is.

1.3. Eszköz-hatás mátrix

A fentiekben számba vettük a különböző hatásmechanizmusokat, amelyekkel az intézkedés alá vont személyt a jogkövető magatartásra tudjuk kényszeríteni, és kiemeltünk egyet, a fájdalmat.

Ezt követően bemutatunk egy táblázatot, amelyben szemléltetni kívánjuk a különbözőféle rendészeti eszközök hatékonyságát azok alkalmazási módjától függően. Példaként említhető a taser: közvetlen sokkoló módként csak a fájdalmat kelt, míg szonda használatával izom- és idegkontrollt érhetünk el.

Ezzel szemben a szabványos gumibot kizárólag ütésre vagy dőfésre alkalmas, blokkolásra vagy feszítésre nem. E példák és a táblázat segítségével szeretnénk bemutatni, hogy a kényszerítő eszközök rendszere sokkal összetettebb, mint ahogyan azt a törvényi szabályozás sorrendisége sugallja.

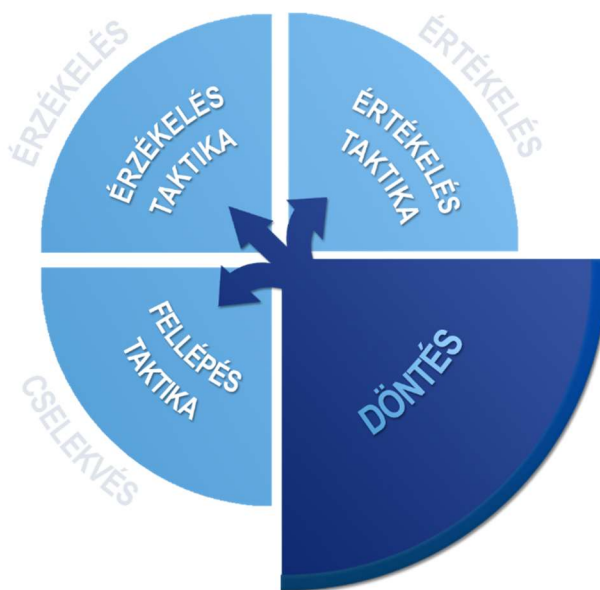
5. táblázat: Rendészeti eszközkészlet és az egyes „eszközök” hatásmechanizmusa

	Pszichikai kényszer			Fizikai erőszak				
	Meggyőzés	Belátásra bírás	Belátásra kényszerítés	Kontroll	Fájdalom	Oxigénhiány	Sérülés	Halál
	Asszertív			Agresszív				
Térszabályozás	X	X	X					
Megjelenés	X	X	X					
Kommunikáció	X	X	X					
EMŰ-bilincs				X				
Testi kényszer			X	X	X	X	X	X
Kényszerbilincs				X	X		X	
Vegyj eszköz			X		X		X	
Rendőrbot			X	X	X	X	X	X
Taser			X	X	X		X	
Fegyver			X				X	X

Forrás: a szerző saját szerkesztése

2. DÖNTÉS

Az egyéni rendészeti eszközkészlet magában foglalja azokat az eszközöket és módszereket, amelyekkel biztonságosabban és eredményesebben hajthatók végre az intézkedések. Ezek a technikák segítséget nyújtanak több információ összegyűjtésében, a helyzet alaposabb megértésében, lehetőséget biztosítanak a rendésznek az érintett személy viselkedésének befolyásolására, és szükség esetén az illető akaratának megtörésére.

71. ábra: A rendészeti intézkedésekkel szemben támasztott követelmények megvalósítása érdekében alkalmazott intézkedéstaktika-elemek (egyéni rendészeti eszközkészlet)

Forrás: a szerző saját szerkesztése

2.1. Érzékeléstaktika

Annak érdekében, hogy a helyzet megítéléséhez a lehető legtöbb információval rendelkezünk, aktívnak kell lennünk, és bizonyos dolgokat meg kell tennünk. „Az aktív észlelés során a környezetben jelen lévő információt az észlelő közvetlenül veszi fel, mégpedig észlelési rendszerei segítségével. Az aktív észlelés fogalma egyben azt is jelenti, hogy maga az észlelés közvetlenül csatolt a cselekvéshez” (Csépe, Győri, & Rágó, 2007, old.: 315.). Intézkedések során több tényező is nehezítheti a helyzetértékelést, amelyek megakadályozhatják, hogy fontos információk jussanak el a rendész tudatáig. Az összetett helyzetekben előfordulhat, hogy nem vesz észre bizonyos, a kockázatértékelés szempontjából lényeges tényezőket. A legkézenfekvőbb okok között szerepelhet, hogy egyes jelek fizikailag nem megkülönböztethetők, esetleg fizikai akadályok (például vizuális akadályok, hangzavar) nehezítik az észlelést.

Példák:

Nem láttam, mit tartott a kezében, mert a kezét a háta mögé rejtette.

Nem tudtam pontos személyleírást adni, mert félhomály volt.

Nem értettem, mit mondott, mert túl sokan kiabáltak körülöttem.

Térszabályozás

A környezetből származó információk közel 80 százalékát a látórendszer dolgozza fel, ezért alapvető tájékozódási rendszerünk a vizualitás. A térszabályozás mint intézkedéstaktikai eszköz azt foglalja magában, hogy a rendészek hogyan közelíthetnek meg egy személyt úgy, hogy az a céljaiknak a legmegfelelőbb legyen. A rendészeknek olyan pozíciót kell felvenni, és olyan megközelítést kell választani, amely taktikai előnyt biztosít a számukra, elősegítve egy lehetséges támadás elkerülését, továbbá garantálja az intézkedés alá vont személy megfelelő kezelését, valamint az intézkedés közvetlen környezetében lévő személyek számára is képes a biztonságot teremteni.

A rendészeknek tisztában kell lenniük a köztük és a potenciálisan veszélyt jelentő intézkedés alá vont személy közötti távolsággal, mert a biztonságos intézkedési távolságon belüli elhelyezkedés rendkívül megnehezíti a spontán támadás elleni védekezést. A megfelelő megközelítés (irány) és pozíció alkalmazásával, taktikai kommunikációs készségekkel kombinálva, a rendészek képesek lehetnek megtartani a biztonságos intézkedési távolságot anélkül, hogy az intézkedés alá vont személy észrevegye a távolságtartó technika alkalmazását. A biztonságos intézkedési távolság abban az esetben csökkenhet, ha azon a rendész kíván csökkenteni, azzal a céllal, hogy az intézkedés alá vont személyt a törvényes cél elérése érdekében valamilyen elvárt viselkedésre kényszerítse. Az intézkedési alakzat kialakításakor fontos, hogy maximális rálátásunk legyen az intézkedés alá vont személyre, elkerülve a látóterünkben lévő holttereket, ahová az illető anélkül nyúlhat, hogy észlelnénk. Emellett előnyös, ha társunkat és a környezet jelentős részét is látjuk.

Hallás – Taktikai kommunikáció (beszéltetés)

A kommunikációs készségek szerves részét képezik minden intézkedéstaktikai rendszernek. A fizikai erőszakkal járó incidensek egy része elkerülhető lenne, ha a rendészek megfelelő kommunikációs kompetenciával rendelkeznének. Azonban az emberek általában alacsony tudatossági szinten, ösztönösen kommunikálnak. Ha azonban a tudatosság foka növekedne, javulna a kommunikáció hatékonysága is. Taktikai kommunikáció esetén nemcsak az a cél, hogy a törvényben meghatározott figyelmeztetéseket elmondjuk, hanem az is, hogy minél többet megtudjunk a kezelni kívánt helyzetről.

Az intézkedőnek a saját kijelentéseire, kéréseire vagy utasításaira kapott válaszok tartalmára és annak minőségére is figyelnie kell. Számára már annak is információval kell bírnia, hogy amikor az intézkedés alá vont személyt megkéri, hogy az igazoltatás közben oltsa el a cigarettáját, és az a kérésnek nem tesz eleget. Ez a visszautasító viselkedés nem jogellenes, de visszatükröz egyfajta hozzáállást, az intézkedővel szembeni konfliktuskeresést.

Tapintás – Ruházatátvizsgálás

„A tapintás célzott érintés, amelynek funkciója az, hogy egy objektumról információt szerezzünk. Ilyenkor a figyelem is a megérintett felületre irányul, és a tapintó személy képes a szerzett információkat kognitív úton is megjeleníteni. Az érintés tehát egy általánosabb kategória, a tapintás pedig annak speciális, megismerést szolgáló formája” (Csépe, Györi, & Rágó, 2007, old.: 166.). Az érzékeléstaktikai eljárások közül a tapintás, vagyis az intézkedés alá vont személy ruházatának átvizsgálása jelenti a legnagyobb kockázatot, mert ilyen esetben a rendész testközelségbe kerül az ellenőrzött személlyel. Az alapos ruházatátvizsgálás fókuszált figyelmet igényel, ezért olyan helyzetben érdemes elvégezni, ami statikus. Ez azt jelenti, hogy az átvizsgálónak kizárólag az intézkedés alá vont személyre kell figyelnie.

Szaglás

A szaglás intézkedéstaktikai szempontból háttérbe szorul az eddig felsorolt modalitásokhoz képest. Azonban, ha egy jellegzetes szag üti meg a rendész orrát, az is jelenthet értékelhető információt. Ilyen példa, ha közlekedésrendészeti intézkedés során alkoholszag érződik az autóban, vagy ha egy mentálisan beteg, elzárkózott személy lakásából gázzzag áramlik ki.

2.2. Értékeléstaktika

Helyzetszabályozás

A szakszerű intézkedések megvalósításához figyelembe kell venni azt a tényezőt, hogy a munkamemória korlátozott. Ezért a rendészeti fellépés során olyan taktikákat kell alkalmazni, amelyek csökkentik ezt a fajta terhelést. Ezt úgy érhetjük el, ha törekszünk olyan intézkedési környezetet kiválasztani, illetve kialakítani, ahol kevesebb zavaró tényező van.

Tervezés

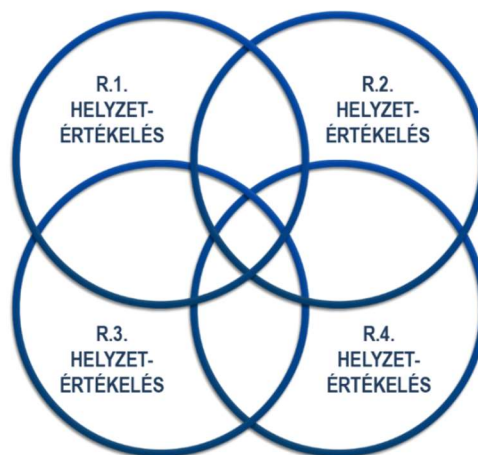
Amennyiben előzetes tervezésre van lehetőség, ajánlott olyan környezetet kiválasztani, ahol a legkevesebb zavaró tényező van jelen az intézkedési térben. Illetve érdemes a lehető legtöbb információt előzetesen beszerezni – helyszínről, személyekről, eseményekről –, amelyek birtokában a helyszínre érve pontosabb helyzetértékelést tudunk végezni.

Egyszerűsítés

Például amennyiben egy ruházatátvizsgálás végrehajtása közben egy másik, az intézkedést zavaró személlyel kell kommunikálni, akkor a rendész figyelme megsztódik. Ilyen helyzetben előfordulhat, hogy a rendész az átvizsgálást automatikusan végrehajtja, de amikor közben egy kérdést hall, azt végiggondolja, és arra kifejti a válaszát, így biztos, hogy nem teljes egészében a ruházat átvizsgálására figyel. Ilyenkor törekedni kell a zavaró tényező kizárására, a zavaró személy eltávolításával vagy olyan – biztonságos, zavartalan – helyre történő elvonulással, ahol nem kell zavaró tényezőkkel foglalkozni. Ha ez nem megoldható, akkor azzal kell tisztában lenni, hogy a ruházatátvizsgálás nem teljes, hanem részleges volt, és a későbbiekben meg kell ismételni.

Csoportos helyzet tudatosság

A helyzet tudatosság értelmezhető egyéni és csoportos szinten egyaránt. Amikor több rendész csapatban dolgozik, akkor kialakul egy kollektív helyzet tudatosság, amiben minden csapattag rendelkezik a saját szerepköréhez kapcsolódó, egyedi helyzet tudattal.

72. ábra: A társ szerepe és a kommunikáció jelentősége a helyes helyzet tudatosság kialakításában

Forrás: Mica R. Endsley modellje alapján átszerkesztette a szerző

A csapat helyzet tudatossága a tagok egyéni tudatosságának összefonódásaként képzelhető el. Egy csapat teljesítménye attól függ, hogy minden tag rendelkezik-e a feladataihoz szükséges információkkal. Minősége attól függ, hogy ki mire figyel.

Például általános taktikai ajánlás az, hogy az észlelt alapvonal-rendellenességeket hangosan és érthetően kimondjuk. Az intézkedések komplexitása miatt, illetve a társ figyelmének más irányú fókuszáltsága miatt nem biztosított, hogy a társ ugyanazt látja vagy hallja, mint aki szembesül az adott kulcsingerrel.

Például, ha egy ruházat átvizsgálása során egy releváns, rejtett tárgy kerül elő, ezt a tényt hangosan be kell jelenteni. Fontos, hogy az intézkedésben részt vevő másik rendész is tisztában legyen ezzel az információval, hiszen ez befolyásolja az intézkedés alá vont személy korábbi megítélését. Habár a másik rendész elsődleges feladata a ruházat átvizsgálásának a biztosítása lenne, nem zárható ki, hogy más feladat elvonja a figyelmét, és ezért nem látja magát az átvizsgálást.

2.3. Fellépéstaktika

Amikor a legitim erőszak alkalmazásának szabályairól beszélünk, gyakran találkozunk azzal az explicit állásponttal, hogy a kényszerítő eszközöket – lehetőség szerint – a törvény által meghatározott sorrendben kell használni, ha elegendő idő áll rendelkezésre. Viszont ha ezeket az eszközöket hatásmechanizmusuk és a kényszerített testrész szerint kategorizáljuk, akkor egy sokkal gyakorlatiasabb, implicit intézkedéstaktikai keretet alkothatunk. A következő modell hivatalosan nem jóváhagyott. Kizárólag a rendészeti eszközkészlet alkalmazásának komplexitását igyekszik bemutatni.

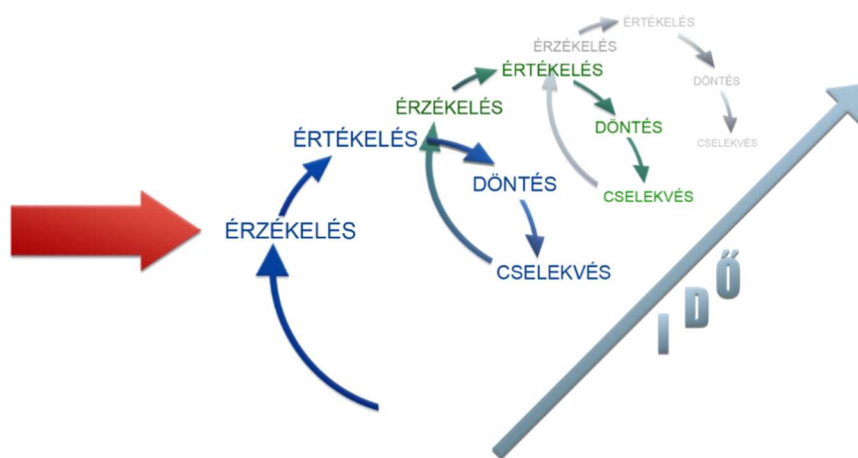
INTÉZKEDÉS ALÁ VONT MAGATARTÁSA	Együtműködő	Passzív	Aktív	Agresszív	Támadó				
	Deeszkaláció ← → Eszkaláció								
	Megközelítés		Távolságnyerés			Térszabályozás		Fellépés	EGYÉNI RENDESZETI ESZKÖKKÉSZLET
	Fizikai készenléti állapot (állás és eszköz készenléti szint)					Megjelenés			
	Meggyőzés - Belátásra bírás - Belátásra kényszerítés					Taktikai kommunikáció			
Együtműködő bilicsele	Kényszerbilincs					Bilincs		Kontroll	
	Végtag -Törzs kontroll		Fejkontroll	Altatófogás		Testi kényszer - Rendőrbot			
	Közvetlen mód		Szondaalkalmazás			Taser			
		Zöld zóna	Sárga zóna	Piros zóna	Rendőrbottal ütés				
			Tenyérütés	Ökölütés Eszközzel	Ütés, rúgás				
				Végtag Törzs	Lőfegyverhasználat				

73. ábra: Legitim Erőszak Mátrix (nem hivatalos)

Forrás: a szerző saját szerkesztése

3. DINAMIKUS DÖNTÉSI MODELL

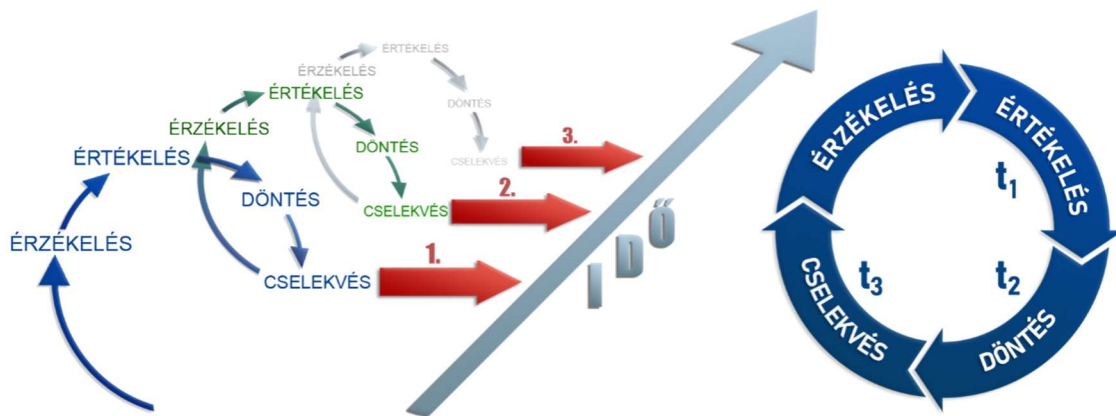
Az O.O.D.A Loop korábban bemutatott ábráján kevésbé érzékelhető, de valójában nem egy statikus, hanem egy dinamikus modellről van szó. A dinamikus tulajdonság hangsúlyozása érdekében a hurok kifejezés helyett a spirált használjuk, mert a hurok kifejezés egy zárt rendszer képét jeleníti meg, amely saját magában végződik. Azért döntési spirál, mert az alapvető 4 fázis folyamatosan újra és újra lejátszódik, csak már egy másik környezetben, amely az idő előrehaladtával változik. A változások bekövetkezhetnek a környezetünkben lévő személy szándékától függően, valamint saját cselekményeink is folyamatosan hatással vannak arra a térre, amelyben intézkedünk.

74. ábra: Dinamikus Döntési Spirál

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A Dinamikus Döntési Spirál megértésének jelentősége nem abban rejlik, hogy annak részelemeit annyiszor gyakoroljuk, hogy a kiváltó inger (inger 3.) megjelenését követően szinte automatikusan végrehajtsuk a korábban reakcióként begyakoroltakat. Nem az a cél, hogy reaktív módon megvárjuk a tényleges veszélyt jelentő ingert, és majd csak azt követően a lehető leggyorsabban ($t_1 + t_2 + t_3$) reagáljunk. Hanem az, hogy megértsük, hogy hogyan kell megelőzni az ilyen helyzetek bekövetkezését.

75. ábra: A Dinamikus Döntési Spirál megértésének taktikai jelentősége. A reakció soha nem képes megelőzni az akciót

Forrás: a szerző saját szerkesztése

1. jel – ellenszegülés kifejezése, biztonsági zónán belül lépés
2. jel – rendőr testének megérintése (lökés), személye elleni fenyegetés
3. jel – ökölcsapás

3.1. Reaktív agresszió – Reakció

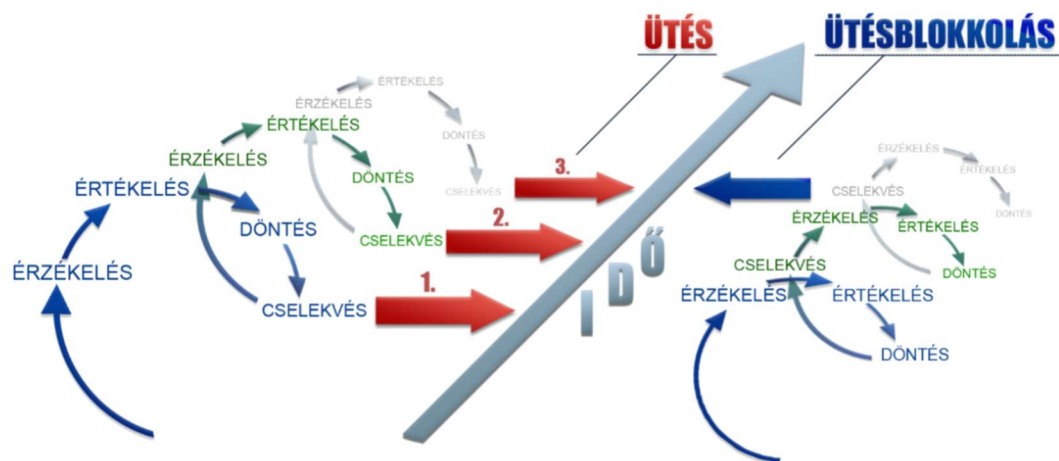
Reaktív gondolkodást (döntés) használunk abban az esetben, ha csak jelen időben, kizárólag az éppen észlelt eseményre igyekszünk megoldást találni, és nem foglalkozunk az intézkedés alá vont személy jövőbeli viselkedésének (kivetítés) lehetséges következményeivel. Ez következhet egyfajta passzív hozzáállásból vagy az intézkedés alá vont személy magatartásának dominanciájából, amely folyamatos cselekvésre kényszeríti az intézkedőt. Ilyen kényszerhelyzetben az intézkedő nem tudja érvényesíteni akaratát. Mentális kapacitását folyamatosan a helyzetfelismerés foglalja le, és nem tudja kidolgozni a kezdeményezés átvételéhez szükséges „tervet”. Ez tarthat egy pillanatig, de súlyosabb stresszélmény esetén a rendész teljesen beleragadhat ebbe az állapotba. Reaktivitás esetén csak akkor lehetünk sikeresek, ha már az intézkedés elején rendelkezünk a probléma megoldásához – leküzdéséhez – szükséges erőforrásokkal.

A reaktív rendészeti fellépés hátránya, hogy ha a rendész képes felülkerekedni a kezdeti kontrollvesztésen, akkor „erősebb” fellépést kell tanúsítania, hogy magához tudja ragadni az irányítást. Az erő-ellenelő törvénye alapján az ellenszegülés megtöréséhez mindig nagyobb erőt kell alkalmazni. Az erő alkalmazásához kezdetben olyan határozottnak kell lenni, hogy megtörje az ellenálló személy akaratát.

Amikor reaktív döntésekről van szó, a rendészek gyakran szembesülnek a meglepetés élményével, amelynek mértéke a váratlan inger erősségétől és a mentális felkészültségtől is függ. Ebben a helyzetben a természetes stresszreakciók befolyásolhatják a helyzetértékelési és döntéshozatali képességeket, jellemzően gyengítve ezeket a funkciókat. Ennek eredményeképpen fennáll a túlzott vagy kontrollálatlan beavatkozás kockázata. A reaktív fellépést és annak nem kívánt jellemzőit proaktív rendészeti fellépéssel lehet elkerülni.

3.2. Proaktív agresszió – Proakció

Az intézkedés alá vont személyről rendelkezésre álló minden előzetes információ, a jelenben észlelt magatartása és az ezek alapján feltételezett jövőbeni magatartásnak együttese az alapja a proaktív rendészeti fellépésnek. Az O.O.D.-hurk-elmélet jelentősége akkor érvényesül, ha a proaktivitásban játszott szerepét megértjük. Az emberi viselkedésnek – mint egy forgatókönyv – mintája van, és a konfliktushelyzetek során a cselekmények szabályszerű egymásutániságát lehet felismerni. Az ellenszegülés esetén az első lépés a kérés (utasítás) ellenére történő nem cselekvés, ezt követi a szavakban kifejtett ellenállás, ezek után a rendész személyét érintő „fenyegetések” (először szerepét, majd személyét érintően), ezek után személyes zónájába történő betolakodás, majd a rendész megérintése, végül a rendész megtámadása. Az erőszakos viselkedés részelemei időben egymás után – rövidebb-hosszabb idő elteltével – vagy egymással párhuzamosan is végbemehetnek. (lásd 1-es jel, 2-es jel, 3-as jel).

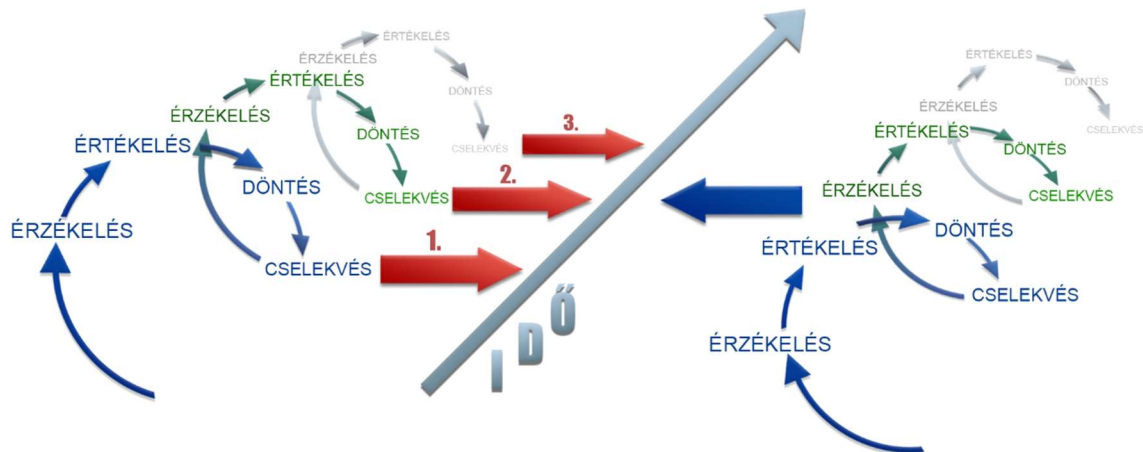

76. ábra: A reaktív gondolkodás és fellépés lehetséges eredménye

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Abban az esetben, ha a rendész nem tudja megállítani ezt az eszkalálódó folyamatot, a végén kénytelen lesz egy rosszabb kényszerhelyzetben meghozni a döntését. Azonban ha az előjeleket észleli (2. jel), és magasabb készenlétbe helyezi magát, az általa tanúsított viselkedéssel és eszközeinek készenlétbe helyezésével megállíthatja ezt a folyamatot.

A példánkat tekintve a 2. jel tudatosulását követően a rendész kinyújtott kezével távol tartja az ellenszegülő személyt, szabad kezével előveszi vegyi eszközét, figyelmeztet a kényszerítő eszköz lehetséges alkalmazására, és közben távolságot nyer. Ezekkel a technikákkal elkerülheti a 3. jel, a tényleges támadás bekövetkezését, mert az intézkedés alá vontnak újra kell értékelnie a saját helyzetét.

77. ábra: A Dinamikus Döntési Spirál szerepe a megelőzésben

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Ha az intézkedés alá vont lépésről lépésre, halad feljebb az erőszak-alkalmazás szintjével, és közben nem szembesül a legitim erőszak rendész részéről mutatott jeleivel (felszólítás, testbeszéd, eszköz készenlétbe helyezés), akkor visszaigazolást kap arról, hogy ezt még nyugodtan megteheti. A konfliktus felvállalásába annyi energiát fektet az intézkedés alá vont személy, amit még megtérülni gondol. Ha nem látja tetteinek lehetséges „veszélyét”, akkor olyan határt léphet át „gondatlanul”, amelynek olyan kényszerítő eszköz alkalmazása lesz a következménye, amire a rendészi fellépésből nem lehetett előre következtetni.

Ha elképzeljük magunk előtt ezt a helyzetet, és látjuk, hogy a három erőszakszint mennyire elkülönül egymástól, akkor mi magunk is furcsának érezhetjük azt, ha az intézkedő rendész saját dinamikus döntési spiráljában megragadva, ugyanabban a helyzetben marad, és ugyanazokat a szavakat – például: Hagyja abba! – ismételteti. Ez a fajta proakció is az intézkedés alá vont személy viselkedésére való reakció, azzal a különbséggel, hogy nem várjuk meg a teljes végkifejletet (fizikai erőszak), feltételezve, hogy milyen irányba terelődik az ellenszegülő magatartás.

Proaktív 1.: (mentális előkészület)

Az intézkedés végrehajtása közben egy mentális terv készítését jelenti egy bizonyos kulcsinger megjelenése esetére. Előre eltervezett válasz kidolgozása. Például: „Ha közelebb lép még két lépést, lefújom.”

Proaktív 2.: (mentális leterhelés)

A proakció másik formája, amikor a rendész törekszik irányítani a helyzetet azzal, hogy folyamatosan lefoglalja az intézkedés alá vont mentális kapacitását. Mindezt úgy teszi, hogy utasításokkal, kérdésekkel vagy csak folyamatos közlő kommunikációval lefoglalja (kognitív túlterhelés), illetve olyan dolgokat tesz, amelyeket az intézkedés alá vont személynek fel kell fognia és meg kell értenie, folyamatosan a helyzetértékelés fázisba kényszerítve ezzel. Ezekkel a tevékenységeivel „megakasztja” az intézkedés alá vont saját gondolatmenetét, nem hagyva neki időt arra, hogy kigondolja a következő lépést, amivel hátráltatni tudja az intézkedést.

Az intézkedés alá vont személy ugyanezt a technikát alkalmazza, amikor folyamatos kérdéseket tesz fel a rendészeknek, ezzel helyzetértékelésre kényszerítve, mentális leterhelést okozva. Amikor felteszi a kérdést, és a választ meg sem várva csak ismételteti, hogy „Mi alapján intézkedik? Melyik paragrafus?”, akkor igazából a kezdeményezést igyekszik átvenni, és lefoglalni a rendész mentális kapacitását.

Proaktív 3.: (helyezetszabályozás)

Az észlelt magatartás szintjénél magasabb kényszert jelentő – fizikai erőszaktól mentes – intézkedéstaktikai technikák és eljárások alkalmazását jelenti. A proaktív, kényszer jellegű technikák alkalmazásának nehézsége, hogy az alkalmazás pillanatában még nem következett be az a jogellenes cselekmény, amelynek elkerülése érdekében alkalmazzuk. Emiatt sok esetben vitathatóvá válik annak szükségessége.

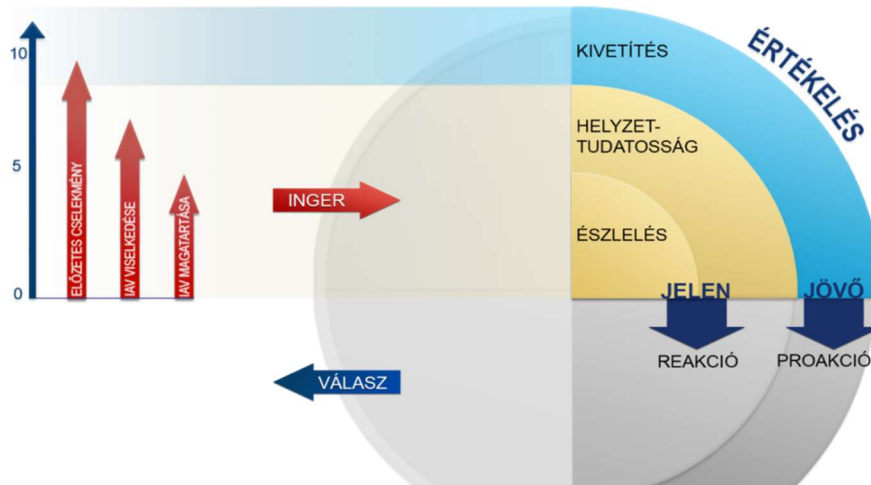
A proaktív eszközök alkalmazásának felső szintje az erőszak alkalmazására való figyelmeztetés. A hiteles figyelmeztetéssel a rendész eltántoríthatja az intézkedés alá vontat attól, hogy a konfliktust eskalálja.

Proaktív eszközök készlete:

- Térszabályozás
 - Saját mozgás (távolságnyerés)
 - Intézkedés alá vont személy pozíciójának meghatározása (például: hol kell tartózkodnia)
 - Intézkedés alá vont személy testhelyzetének meghatározása (például: kezek helyzete, instabil testtartás kialakítása)
- Kommunikáció
 - Elvárt viselkedés meghatározása (pl. telefonálás, dohányzás abbahagyása, kérdésben, utasításban foglaltakat hajtsa végre)
 - Figyelmeztetés az ellenszegülés következményeire
- Együttműködő személlyel szemben bilincs alkalmazása
- Kényszerítő eszköz készenlétbe helyezése

Proaktív 4.:

Észlelt magatartástól független, korábbi elkövetési magatartás alapján, a biztonság és az eredményesség érdekében alkalmazott megelőző célú legitim erőszak alkalmazás.

78. ábra: A proakció magasabb szintje, amikor a fellépést az intézkedés alá vont személy korábbi cselekménye határozza meg

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az intézkedés alá vont személy értékelésének három tényezője az előzetesen elkövetett jogellenes cselekménye, az intézkedés során tapasztalt viselkedése, illetve a cselekményével megvalósított, jogszabályban meghatározott magatartása. A proaktivitás ezen szintjén az előzetes cselekményből olyan következtetéseket vonunk le, amelyek minden proaktív technika alkalmazását lehetővé teszik. Egy jellemző eset, amikor a „bevetési egység”¹⁵ egy erőszakos bűncselekmény elkövetőjének elfogása során, már készenlétbe helyezett kényszerítő eszközökkel felszólítják a gyanúsítottat, hogy lassan, felemelt kézzel feküdjön a földre, majd ezt követően földön fekvő pozícióban végzik el a bilincselését.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a magatartás és viselkedés nem ugyanazok a fogalmak, ahogy azt a rendésszel szembeni elvárásoknál már kifejtettük. Például, amikor az igazoltatás során az intézkedés alá vont személy az igazolványát átadja, jogszabályi kötelességének teljes mértékben eleget tesz, mondhatjuk azt, hogy együttműködő – magatartású – személyről van szó. Azonban ha mindezt úgy teszi, hogy nem marad egy helyben, fel és alá járkal, az intézkedés jogszerűtlenségét többször hangosan hangoztatja, a felszólításnak eleget tesz, hogy „vegye ki a kezét a zsebéből”, de újra és újra visszarakja ugyanoda, akkor taktikai értelemben nem beszélhetünk teljes együttműködésről. Az utóbbi viselkedés jogi szempontok alapján még együttműködő magatartásnak számít, nem lehet legitim erőszak alkalmazásának alapja, azonban jelként kell szolgálnia a megfelelő helyzetértékeléshez és szükség szerinti felkészüléshez.

¹⁵ Jelentése: 6-8 fő csapaterőben dolgozó rendész, akik a feladat jellegének megfelelő speciális védőfelszereléssel és kényszerítő eszközökkel vannak ellátva.

3.3. Kényszerítő eszköz készenlétbe helyezése (fizikai készenlét)

A proaktív cselekvés értékelése során gyakran felmerülő kérdés az arányosság. Különböző szakmai vélemények vannak arról, hogy egy lehetséges jövőbeli eseményre milyen mértékű kényszerítő eszköz helyezhető készenlétbe. A következőkben bemutatjuk az intézkedéstaktikai szemszöveget, szemben azzal a megközelítéssel, amely csupán az intézkedés alá vont személy érdekeinek védelmét tartja az arányosság alapjának.

Első példa: Bizonyos nézőpont szerint, amikor egy késsel fenyegető személlyel szemben intézkednek a rendészek, gáz, rendőrbot vagy taser használata javasolt. Ha az intézkedés alá vont személy felhagy a jogellenes cselekményével, az intézkedést arányosnak tekintik. A fegyver előkészítését ilyen helyzetben túlzónak ítélik.

Második példa: Késsel fenyegető személlyel szemben intézkednek a rendészek, és lőfegyvert helyeznek készenlétbe. Az ellenszegülés a pszichikai nyomás hatására megtörik, a személyt fizikai sérelem nem érte. Az intézkedés későbbi megítélése aránytalanság, mivel a jövőben magasabb szintű intézkedés szükséges a személy magatartása alapján kétséget kizáróan nem bizonyítható.

Harmadik példa: Egy késsel fenyegető személlyel szemben intézkednek a rendészek, és vegyi eszközt, rendőrbotot vagy tasert használnak. A kényszerítő eszköz alkalmazása eléri a célját, a fájdalom okozása megtöri az ellenszegülést, így az intézkedés arányosnak tekinthető.

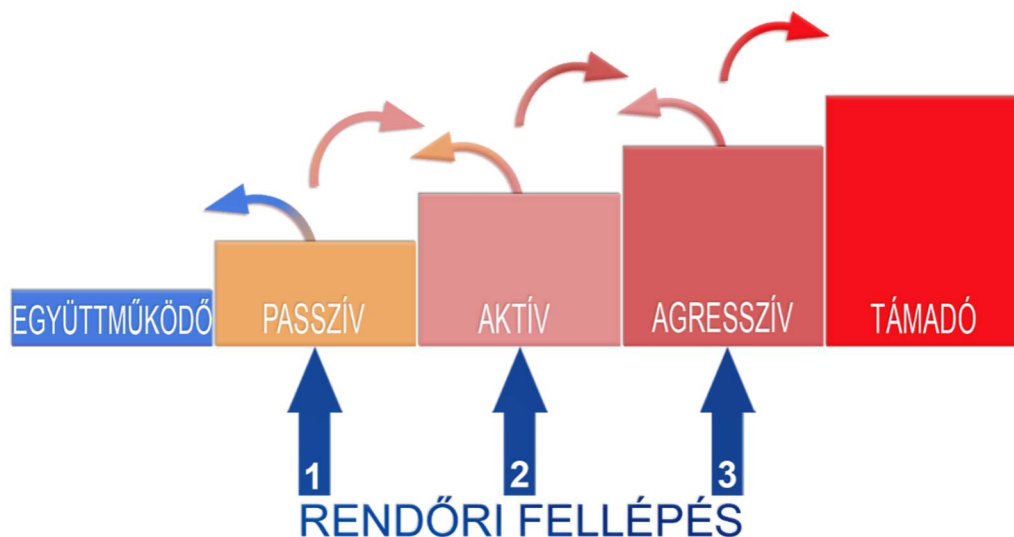
Negyedik (A) példa: Egy késsel fenyegető személlyel szemben intézkednek a rendészek, vegyi eszközt, rendőrbotot vagy tasert használnak. Ezen eszközök hatásfoka korlátozott, a bot alkalmazási távolsága, a taser szondájának bizonytalan telepítése (ruhavastagság), a vegyi eszköz fájdalomkeltő mechanizmusa miatt. A kényszerítő eszközök nem érik el a hatásukat, a támadást nem tudják azonnal elhárítani, így a rendőr sérülést szenved.

Negyedik (B) példa: Ha a rendészek egy késsel fenyegető személlyel szemben intézkednek, vegyi eszközt, rendőrbotot vagy tasert is készenlétbe helyezhetnek. Amennyiben késses támadásra kerül sor, és ezek hatékonysága korlátozott vagy eredménytelen, kénytelenek a rendészek lőfegyverre váltani, ami az intézkedés alá vont személy sérülését vagy halálát is eredményezheti. Az illető sérülése saját cselekedetének következménye, de hozzájárul ehhez az is, hogy nem volt képes előre látni cselekedete ilyen mértékű következményeit, mivel az elsődleges rendőri fellépés nem utalt erre a kimenetelre.

Az intézkedés alá vont fenyegető magatartása önmagában nem jelenti automatikusan, hogy az idő előrehaladtával a jogellenes támadás biztosan meg fog történni. Az intézkedés hatására a jogellenes cselekmény abba is maradhat, vagy tovább eszkalálódhat.

Ha nincs vétkes személy veszélyben, és az intézkedés alá vont személy saját magára sem jelent veszélyt, akkor az aktuálisan védelmezendő érték a rendészek élete és testi épsége. Ilyenkor elsődleges taktika, hogy a rendészek saját magukat biztosítva – szükséges mértékű – taktikai visszavonulást válasszák.

Nem lehet tudni – csak sejtethetjük –, hogy az intézkedés alá vont személy milyen lelki vagy mentális állapotban van. A kényszerítő eszköz készenlétbe helyezése eredményezheti az ellenszegülés megtörését vagy fokozódását is. A fenyegetéssel azonos szintű kényszerítő eszköz (vegyi eszköz, bot) kizárólag abban az esetben jelent biztonságot, ha a helyzet nem eszkalálódik. Késes támadó személlyel szemben ezek az eszközök nem garantálnak biztonságot.

79. ábra: A rendészeti fellépés eredményére nincs előzetes garancia. Az intézkedés alá vont személy értékrendje, fizikai és mentális állapota határozza meg, hogy a helyzet eszkalálódik vagy deeszkalálódik

Forrás: a szerző saját szerkesztése

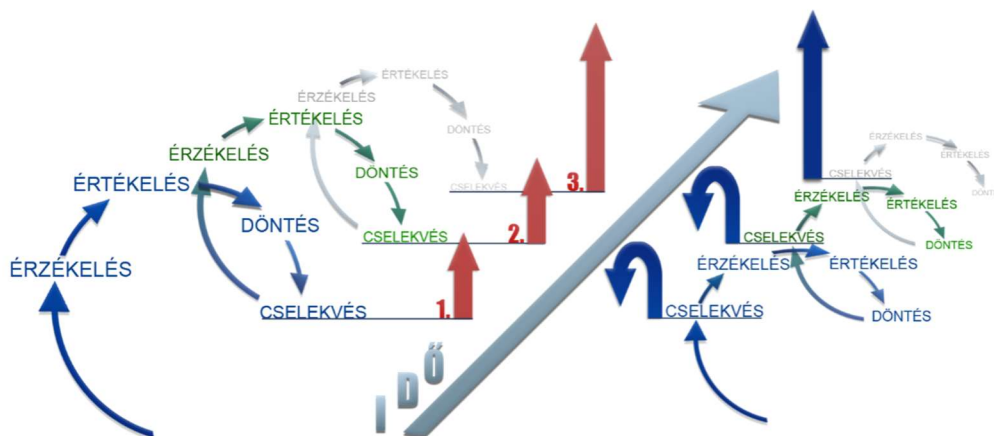
Ha a fenyegető magatartás tényleges támadássá változik, a rendészeknek képesnek kell lenniük saját magukat és a környezetükben lévőket megvédeni. Ebben a helyzetben fontos megemlíteni a fegyvernél alacsonyabb szintű kényszerítő eszközök hatótávolságát és hatásidőtartamát. A vegyi eszköz, a rendőrbot, de még a taser használata sem biztosít azonnali megállító hatást egy támadó személlyel szemben. Ebben a helyzetben a legrosszabbra is fel kell készülni, és egy eszközzel fenyegető személy esetében a lőfegyvert készenlétbe kell helyezni. Ha több rendész vesz részt az intézkedésben, akkor lehetőség nyílik arra, hogy több különböző szintű – a pisztolynál alacsonyabb szintű – kényszerítő eszköz is készenlétben legyen egyszerre.

Lőfegyver készenlétbe helyezése esetén a késes fenyegetésből támadássá eszkalálódott helyzetet is lehet kezelni. Ellenszegülés megtörése esetén a fegyvert el is lehet tenni. Azonban bot vagy vegyi eszköz használatról (közvetlen közeli távolság) sokkal nehezebb pisztolyra váltani. A lőfegyver készenlétbe helyezésének a célja annak tudatosítása az intézkedés alá vont elméjében, hogy cselekményének fegyverhasználat is lehet a következménye.

3.4. Eszkaláció – Deeszkaláció

A rendészeti munka megköveteli, hogy időnként a rendészek erőszakos vagy ellenálló személyekkel szemben legitim erőszakot alkalmazzanak annak érdekében, hogy a közrendet, közbiztonságot fenntartsák, az állampolgárokat és értékeiket a közvetlen veszélytől megóvják. Nyilvánvaló, hogy nem minden erőszakos helyzetet lehet azonnal deeszkalálni.

A rendészek által kezelt helyzetek jelentős részét az alkalmazott intézkedéstaktikák képesek befolyásolni. A rendészeknek törekedniük kell a legalacsonyabb szintű kényszer, illetve erőszak alkalmazására. A túlzott mértékű rendészeti beavatkozás nem feltétlenül jelent megoldást, nem jelent nagyobb biztonságot, sőt, esetleg súlyosbíthatja a helyzetet. Az erőszakosabb kényszerintézkedések alkalmazása magasabb kockázatot jelent a rendész számára is, mivel az ilyen intézkedések az intézkedés alá vont személy viselkedését kiszámíthatatlanná tehetik.

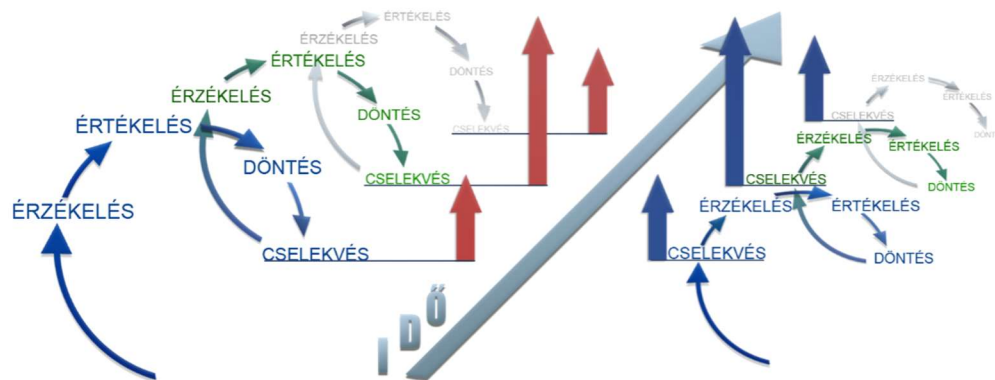

80. ábra: A kényszerítő eszköz alkalmazás elkerülésére tett intézkedések folyamata

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A fenti képen látható intézkedés során a 3. jelzésnél az intézkedés alá vont személy egy támadó magatartást tanúsít, amivel szemben a rendész jogszerűen, arányosan legitim erőszakot alkalmaz. Azonban az intézkedést egy egésznek kell tekinteni, és azt is vizsgálni kell, hogy a folyamat eszkalálódása ellen, az erőszakos cselekmény bekövetkezése előtt, mit tett a rendész – első és második lefelé visszaforduló nyíl –, hogy a súlyosabb kényszerítő eszköz alkalmazása elkerülhető legyen.

A rendészeti beavatkozás során alkalmazott fizikai erőszakot követően a helyzetet folyamatosan újra kell értékelni. Azaz, amikor a körülmények megváltoznak, a rendészeknek újra kell mérlegelniük az intézkedésük arányosságát és szükségességét, hogy megfeleljenek a változó helyzetnek és a társadalmi elvárásoknak. „A rendőr kényszerítő eszközt csak a törvényben meghatározott feltételek fennállása esetén, az arányosság elvének figyelembe tartásával alkalmazhat úgy, hogy az nem okozhat aránytalan sérelmet az intézkedés alá vontnak. Nincs helye a kényszerítő eszköz további alkalmazásának, ha az ellenszegülés megtört, és a rendőri intézkedés eredményessége anélkül is biztosítható.”¹⁶

81. ábra: Az ellenszegülés megtörését követően a rendészeti „erőszak” alkalmazásnak alkalmazkodnia kell a megváltozott intézkedés alá vonti ellenálláshoz.

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A fenti ábrán azt kívánjuk szemléltetni, hogy ahogy a második jelzést követően az intézkedés alá vont személy magatartása megtörni látszik, az intézkedőnek egy újabb helyzetértékelést kell végeznie, mert már nem folytathatja azon az erőszakszinten, amellyel az ellenállást egyébként sikerült megtörni. Amennyiben nincs figyelemmel erre a változásra, akkor a rendész léphet a jogtalanság talajára az aránytalan erőszak alkalmazásával.

Ahhoz, hogy egy rendész megfeleljen a társadalmi elvárásoknak, fontos, hogy teljes mértékben tudatában legyen cselekedetei lehetséges következményeinek. Ennek két alapvető feltétele van. Először is, ismerje a használt eszközök és technikák alkalmazásának szabályait, valamint a legitim fizikai erőszak alkalmazásának lehetséges következményeit is. Másodsor, a rendész valóban tudatánál legyen, és ne egy – az intézkedés következtében kialakult – megváltozott tudatállapotban végezze munkáját.

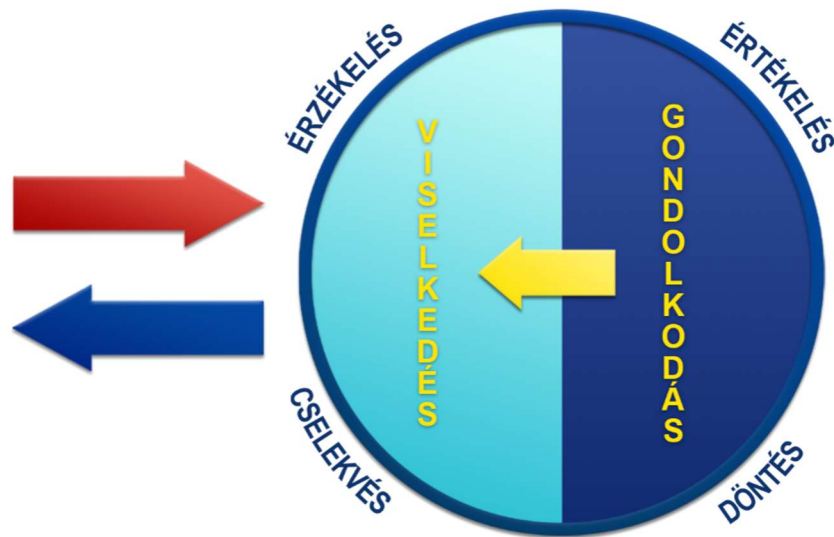
¹⁶ vö.: 1994.évi XXXIV. évi. törvény 16. § (1)

VI. FEJEZET – DINAMIKUS DÖNTÉSHOZATAL

*„...az emberi gondolkodás nem mindig logikus.
Sokkal inkább azt mondhatjuk, hogy a gondolkodás pszichologikus.”*

(Zimbardo, Robert, & Vivian, Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság, 2017, old.: 129.)

Az első fejezetben bemutatásra került, hogy milyen feladatokat, konfliktushelyzeteket kell tudnia megoldani egy rendésznek, illetve az, hogy ezzel a tevékenységével szemben a társadalom milyen elvárásokat támaszt. Ahhoz, hogy ezek a kritériumok reálisak legyenek, illetve a rendészek ténylegesen meg is feleljenek ezeknek a követelményeknek, beszélni kell arról, hogyan hozzuk meg ítéleteinket és döntéseinket, azaz, hogyan is gondolkodunk.

82. ábra: Gondolkodásunk és viselkedésünk kapcsolata

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Egy matematikai egyenlet megoldása, egy hétvégi kirándulás megtervezése, egy gépjármű-megállítást végrehajtása egyaránt kognitív képességeink magasabb szintű igénybevételét jelenti, és gondolkodás szükséges hozzá. A gondolkodás meghatározható úgy, mint az agy információfeldolgozó folyamatainak összessége. „A gondolkodás az a kognitív folyamat, aminek során az agy az érzékszervektől, az érzelmektől és az emlékezetből származó információt felhasználva mentális reprezentációkat, fogalmakat, képeket, sémákat és forgatókönyveket hoz létre és kezel” (Zimbardo, Robert, & Vivian, Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság, 2017, old.: 121.). A gondolkodás olyan megismerési folyamat, amely feltárja a valóság összefüggéseit és lényeges kapcsolatait. „A gondolkodás feltétele az aktív értelmi tevékenységen alapuló megértés és feladatmegoldás” (Csomós & Fodor, 2001, old.: 11.).

Amikor hétköznapi értelemben döntésről beszélünk, elsősorban egy olyan elmélyült tevékenység juthat eszünkbe, amely során egy előttünk álló feladatot próbálunk értelmezni, és a megoldáshoz szükséges legjobb alternatívát kiválasztani. Mindezt úgy, hogy e tevékenység közben nem állunk külső nyomás alatt és van időnk az alternatívák teljes mértékű számbavételére. Abban az esetben, ha részletesebben kívánunk a döntés elméletével foglalkozni, azt tapasztalhatjuk, hogy ennek a tudományterületnek az irodalma elsősorban a gazdasági mechanizmusok megértésével foglalkozik, és a klasszikus értelemben használt szervezési és tervezési döntési mechanizmusokat vizsgálja. A közgazdaságtan és a vezetéselmélet alapjában normatív. Ezek a tudományterületek abból indulnak ki, hogy *„hogyan kellene az embereknek viselkednie bizonyos célok elérése érdekében, és hogyan lehet ezeknek a viselkedéseknek a feltételeit a legcélszerűbben megteremteni”* (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 219.). Az ezt *„a területet vizsgáló kutatások elsődleges célja, hogy azonosítsák és kidolgozzák a döntéshozatal optimális módját. További jellemzője, hogy a döntések meghozatalát jól strukturált és gondosan ellenőrzött környezetben vizsgálják”* (Klein, A naturalistic decision making perspective on studying intuitive, 2015).

Az ilyen típusú döntéshozatali folyamatok megértése és alkalmazása elősegítheti a különböző szervezetek hatékony működését, és bizonyos helyzetekben még egyes személyek is eredményesen alkalmazhatják – hétköznapi feladataik során is –, amennyiben megfelelő idő áll a rendelkezésükre. Abban az esetben, ha elegendő időnk van az adott feladat megoldásához, akkor lépésről lépésre végigvehetjük a „klasszikus döntéshozatal” fázisait:

- *problémahelyzet felismerése;*
- *probléma megfogalmazása;*
- *cselekvési változatok meghatározása;*
- *változatok megvalósíthatósági vizsgálata;*
- *változatok értékelése, minősítése;*
- *a legjobb változat kiválasztása (döntés);*
- *a változat megvalósítása* (Restás, 2012, old.: 117.).

A megoldandó feladat komplexitásától függően ahhoz, hogy ez a folyamat teljesen végbemehessen, akár napok, hetek is eltelhetnek úgy, hogy a folyamat végül eredményesen zárulhasson le. A rendészeti oktatásban a döntések meghozatalával foglalkozó tantárgyak tematikáját áttekintve az látható, hogy az oktatás anyagát a klasszikus szervezési, vezetési és döntéselméleti ismeretek átadása jellemzi. Azonban a rendészeti feladatellátás jellegéből, a veszély elhárításának kötelezettségéből következik, hogy bizonyos helyzetekben gyorsan kell döntéseket hozni (Restás, 2012).

A klasszikus értelemben vett döntéselméleti ismeretekkel szemben a dinamikus döntéshozatali kutatásokra az a jellemző, hogy nem ideális körülmények között vizsgálja hipotéziseit, hanem abban az élethelyzetben, munkakörnyezetben, amelyben a döntéshozó ténylegesen kénytelen lesz döntését meghozni.

Ahelyett, hogy a döntéshozatal formális módjának vizsgálatával foglalkozna, azt akarja kideríteni, hogy az emberek hogyan voltak képesek nehéz döntéseket meghozni olyan nehéz körülmények között, mint amikor korlátozott idő és/vagy részinformációk állnak rendelkezésre, nagy a tét, a homályosak a célok és/vagy instabil körülmények. Lényegét tekintve azt vizsgálja, hogyan lehet jó döntést hozni, alkalmazott – nem pedig mesterséges laboratóriumi – körülmények között. *„A dinamikus döntési helyzetekre jellemző, hogy megkövetelik a döntések sorozatát, ahol a döntések nem függetlenek egymástól, ahol a világ állapota autonóm módon és a döntéshozó cselekvései következtében is változik, és ahol a döntéseket valós időben kell meghozni”* (Klein, Naturalistic Decision Making, 2008).

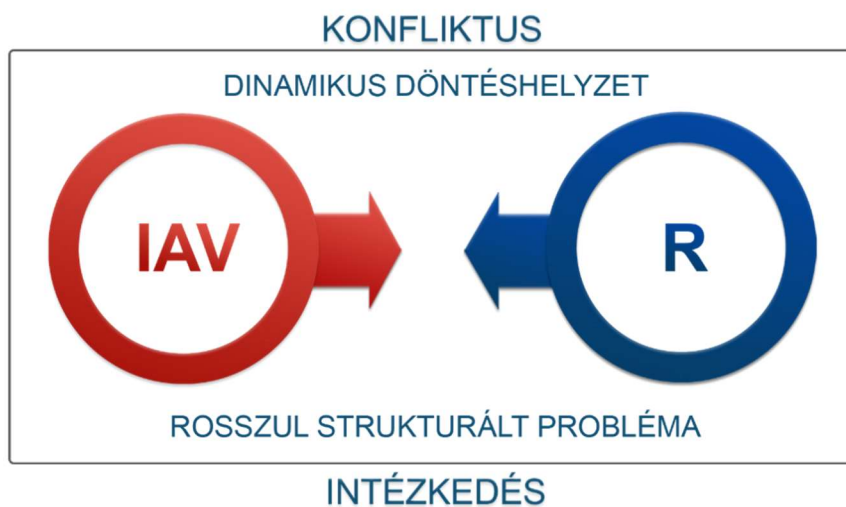
1. INTÉZKEDÉS MINT PROBLÉMA

Napi teendőink – a reggeli elkészítésétől a bonyolultabb munkahelyi feladatokig – valójában mind problémák, amelyek korábbi tapasztalataink felhasználását igénylik az elérni kívánt cél megvalósítása érdekében. Gondolkodásunk megértéséhez szükséges a probléma fogalmának tisztázása. „A problémát úgy határozhatjuk meg, hogy létezik egy kiinduló állapot, melyből egy célállapotba szeretnénk jutni, ami a probléma megoldását jelenti. Minden esetben meghatározhatók azonban olyan szabályok vagy kényszerek, melyeknek engedelmességeknek kell, akadályok, melyeket el kell hárítanunk. A probléma fogalma relatív és szubjektív, hiszen minden egyén számára más és más a kívánatos helyzet, illetve az eléréshez vezető eszközök kinek-kinek vagy rendelkezésére állnak, vagy sem” (Olah, 2006, old.: 298.).

Mivel a problémák nagymértékben különbözhetnek egymástól, a problémamegoldó viselkedés megértéséhez csoportokba kell osztani azokat. A csoportosításnak többféle módja létezik. Jelen esetben az intézkedési helyzetek szempontjából legfontosabbat kívánjuk kiemelni.

Meg kell különböztetnünk a jól és rosszul definiált problémákat. A jól definiált problémák (Herbert Simon 1982):

- egyértelműek és strukturáltak,
- ahol ismert a kiinduló és a végállapot (reprezentálhatóak az ismeretek, törvényszerűségek),
- a szabályok, akadályok, kényszerek is világosak (a problémater minden állapota reprezentálható),
- a megoldás pedig könnyen értékelhető (elvégezhető számítások, nem „túl sok” keresés),
- létezik a megoldások ellenőrzésének egyértelmű kritériuma.

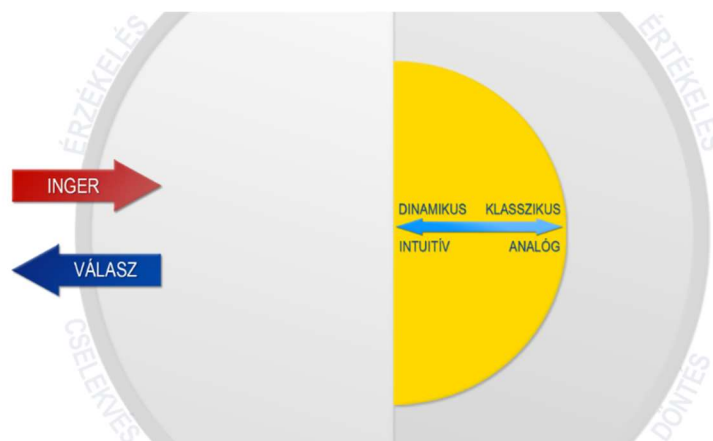
83. ábra: A rendészeti intézkedés mint egy személyek közötti, rosszul strukturált, konfliktusos probléma

Forrás: a szerző saját szerkesztése

„A jól strukturált problémával szemben reziduális fogalomként definiálta a rosszul strukturált problémátípusokat, vagyis minden olyan probléma rosszul strukturált, amely nem tartozik a jól strukturáltak közé” (Sterbenz , 2007, old.: 20.). A rosszul definiált problémák nem egyértelműek, absztraktak, olyan feladatok, amelyek megoldására nincsen kidolgozott eljárásunk, amire nincsen előre elkészített megoldóképlet.

1.1. Problémamegoldó rendszerek

A különböző élethelyzetek különböző mértékű és komplexitású problémákat vagy feladatokat állítanak elénk. Az előttünk álló feladat jellemzői meghatározhatják, hogy milyen döntési stratégiával dolgozhatunk. Bizonyos – egyszerű, következmények nélküli – helyzeteknél még a próba szerencse típusú megközelítés is beválthat, de ilyen megközelítéssel állni komolyabb feladatok megoldásához nem túl optimális. A szakirodalom többféle döntéshozatali folyamattal foglalkozik.

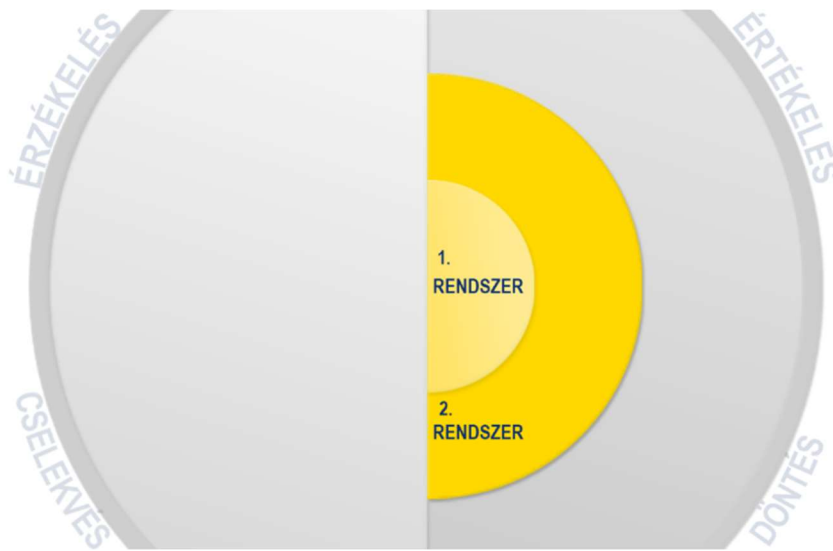
84. ábra: A döntés kettős folyamat modellje

Forrás: a szerző saját szerkesztése

„Hammond (1987) kognitív kontinuum elmélete azt állítja, hogy a döntések az intuitív és az analitikus folyamatokra való támaszkodás mértéke szerint változnak. Az olyan feltételek, mint például az információ mennyisége és a rendelkezésre álló idő, határozza meg, hogy a döntések hol helyezkednek el ezen a kontinuumon” (Klein, Naturalistic Decision Making, 2008).

A döntéshozatal kettős folyamat modelljét sok szerző többféleképpen feldolgozta már, amely a téma alapos áttekintését kihívást jelentő feladattá tette. A kettős folyamat elméletekben közös az az elképzelés, hogy két különböző feldolgozási mód létezik, amelyekre a szakirodalomban elérhető leggyakrabban használt kifejezéseket használjuk: 1. rendszer és 2. rendszer. A különböző kutatásokat áttekintve megállapítható – a szerzők egyetértése alapján –, hogy különbséget kell tenni a tudattalan, gyors, automatikus és nagy kapacitású, valamint a tudatos, lassú folyamatok között.

Az 1. és 2. rendszert teljesen elvi síkon úgy tüntetjük fel, mintha a munkamemória két részhalmazáról lenne szó. Pszichológiai értelemben erről valójában nincs szó. A vizuális ábrázolásnak ez a módja kizárólag az érthetőséget szolgálja.

85. ábra: A döntés kettős folyamat modellje, a munka memória elméleti felosztása (1. rendszer és a 2. rendszer)

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A különböző szerzők számos elnevezést javasoltak az általuk szembeállított két-pólusú gondolkodásra, amelyek közül néhányat a következő táblázatban mutatunk be. A könyvünkben a továbbiakban Daniel Kahneman által használt 1. és 2. rendszer elnevezést fogjuk használni.

6. táblázat: 1. és 2. rendszer megnevezései

1. rendszer	2. rendszer
Automatikus	Kontrollált
Impulzív	Reflexív
Holisztikus	Analisztikus
Intuitív	Analitikus
Implicit	Explicit
Heurisztikus	Szisztematikus

Forrás: a szerző saját szerkesztése Evans J. (2008) munkája alapján

1.2. Ökológia jelentőség

Az 1. és 2. rendszer mindig aktív, amikor ébren vagyunk. Az 1. rendszert, amely „automatikus rendszer”, a gyors gondolkodás, a 2. rendszert – „akaratlagos rendszer” – a lassú gondolkodás jellemzi.

Amíg 1. rendszer automatikusan fut, a 2. rendszer általában kényelmes, alacsony energiafelhasználású üzemmódban van, amelyben kapacitásának csak egy töredékét mozgósítja. Az 1. rendszer és a 2. rendszer közötti munkamegosztás igen hatékony: energiatakarékos, és közben maximális szintre emeli a teljesítményünket. Az állandó fokozott éberség nem hasznos a mindennapokban. Kimondhatatlanul fárasztó lenne folyamatosan megkérdőjelezni saját gondolkodásunkat. A második rendszer a mindennapi rutin során felmerülő döntésekben nem lenne elég gyors és hatékony ahhoz, hogy az első rendszer munkáját megfelelően pótolja. *„A legkisebb erőfeszítés törvénye általánosan alkalmazható mind a kognitív, mind pedig a fizikai erőfeszítésre. A törvény értelmében, ha több különböző módon lehet elérni ugyanazt a célt, az emberek végül a legkevesbé energiaigényes megoldás felé fognak hajlani. A cselekvések háztartásában az erőfeszítés költség, és a készségek megszerzését a költség-haszon egyensúly fogja irányítani. A lustaság mélyen beépült természetünkbe”* (Kahneman, 2019).

2. GONDOLKODÁSUNK

2.1. 1. rendszer

Nem tudjuk megakadályozni, hogy megértsünk egyszerű mondatokat anyanyelvünkön, vagy hogy egy váratlan hangos zaj irányába forduljunk, akaratlanul is beugrik, mennyi $2 + 2$. Az 1. rendszer automatikusan és gyorsan dolgozik, kevés erőfeszítéssel vagy anélkül, és tevékenységéhez nem társul a tudatos kontroll élménye. Kahneman (2011) az intuíciót úgy írja le, mint a tapasztalatok felhasználását anélkül, hogy szándékosan kigondolnánk a dolgokat. Például saját nyelvén mindenki intuitívan beszél, beszéd közben fogalmunk sincs, hogy a mostani utáni hatodik szavunk mi lesz, mégis azt mondjuk, amit mondani akarunk. Az 1. rendszer további hátránya, hogy nem lehet kikapcsolni. Ha látunk a képernyőn egy általunk ismert nyelven leírt szót, el fogjuk olvasni – hacsak figyelmünket nem köti le teljes mértékben valami más. Az alábbi képre nézve az 1. rendszer automatikusan lefuttatja a személyészlelési „programját”, és nagy valószínűséggel felismeri, hogy a képen látható személy mérges.

2. kép: Harag észlelése és az 1. automatikus, asszociáló rendszer

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az 1. rendszernek megvannak a maga torzításai, szisztematikus hibái, amelyeket bizonyos körülmények között hajlamos elkövetni. Olykor könnyebb kérdésre válaszol, mint amit feltettünk, és nem nagyon érti a logika és a statisztika szabályait.

2.2. 2. rendszer

A 2. rendszer azokra az erőfeszítést igénylő mentális tevékenységekre összpontosítja a figyelmet, amelyeknél erre szükség van, beleértve a bonyolult számításokat.

A 2. rendszer tevékenységét gyakran társítják a szereplői lét, a választás és a koncentráció szubjektív élményével. A 2. rendszer egyik fő funkciója, hogy monitorozza és kontrollálja az 1. rendszer által „javasolt” gondolatokat és cselekedeteket. Némelyiket engedi közvetlenül megvalósulni a viselkedésünkben, miközben vannak, amelyeket elnyom vagy módosít. Ezek erőfeszítést és önkontrollt igényelnek, ugyanis enélkül nem tudunk sikeresen felülkerekedni az 1. rendszer benyomásain és készletében. A 2. rendszer egyik feladata, hogy felülkerekedjen az 1. rendszer készletében. Más szóval, a 2. rendszer felel az önkontrollért. Az önkontrollhoz figyelemre és erőfeszítésre van szükség. A gondolatok és a viselkedés irányítása a 2. rendszer feladatai közé tartozik. A 2. rendszer tevékenységi körében egyvalami közös: mind figyelmet igényel (korlátozott figyelmi erőforrásokra támaszkodik). Abban a pillanatban megszakad a 2. rendszer irányítása, amint elterelődik a figyelmünk.

7. táblázat: Az 1. és a 2. rendszer jellemzői

1. rendszer	2. rendszer
Tudattalan	Tudatos
Implicit	Explicit
Automatikus	Kontrollált
Alacsony erőfeszítés	Magas erőfeszítés
Gyors	Lassú
Asszociatív	Szabályalapú
Kontextuális	Absztrakt
Pragmatikus	Logikus
Evolúciósan régi	Evolúciósan új
Evolúciós racionalitás	Individuális racionalitás

Forrás: Evans J. (2008) munkája nyomán átszerkesztette a szerző

2.3. Rendszerek együttműködése

Az 1. rendszer folyamatosan ötletekkel bombázza a 2. rendszert: benyomásokkal, intuíciókkal, szándékokkal és érzésekkel. A 2. rendszer hozzájárulásával ezek a késztetések szándékolt cselekvéssé válhatnak. Ha minden a normál kerékvágás szerint zajlik, vagyis az idő legnagyobb részében, a 2. rendszer minimális módosítással, vagy anélkül, átveszi az 1. rendszer ötleteit.

Ha az 1. rendszer nehézségekbe ütközik, segítségül hívja a 2. rendszert, amely lehetővé teszi az aktuális probléma részletesebb és specifikusabb feldolgozását. A 2. rendszer akkor aktiválódik, ha olyan eseménnyel szembesülünk, amely megtöri az 1. rendszer által fenntartott világképet. Ilyen esetekben a 2. rendszer átveszi az irányítást, felülbírálva a 1. rendszer szabadon csapongó benyomásait és asszociációit. Mivel az 1. rendszer automatikusan működik, és nem tudjuk akaratlagon kikapcsolni, sokszor igen nehéz megakadályozni az intuitív gondolkodás hibáit. A tévedéseket nem mindig sikerül elkerülni, mert előfordulhat, hogy a 2. rendszernek fogalma sincs a hibáról. Csak a 2. rendszer képes szabályokat követni, tárgyakat összehasonlítani több jellemző mentén és megfontoltan dönteni több lehetőség közül. Az automatikus 1. rendszer nem rendelkezik ezekkel a képességekkel.

A figyelmet a két rendszer egyszerre birtokolja. Bizonyos feladatokat egyidejűleg is meg tudunk oldani, de csak akkor, ha könnyűek, és nem veszik figyelmünket túlságosan igénybe. Feltehetően biztonságosan tudunk párbeszédet folytatni autónk utasával, miközben üres autópályán vezetünk, vagy főzni, miközben telefonon beszélünk valakivel. Azonban az erőfeszítést igénylő tevékenységek fő jellegzetessége az, hogy egymás rovására érvényesülnek, ezért nehéz vagy lehetetlen egy időben több ilyen feladatot végrehajtani. Nem tudjuk kiszámolni, hogy mennyi 17×24 , miközben balra kanyarodunk egy forgalmas úton. Minél több gyakorlatot szerzünk egy feladatban, annál kevesebb energiát igényel a végrehajtása. A készségeink fejlődésével – automatizálás – együtt változik az adott tevékenységgel összefüggő agyi aktivitásunk, azaz a feladat végrehajtása kevesebb agyi kapacitás igénybevételét vonja maga után, és nem igényel már koncentrált figyelmet. A figyelem irányításának képessége az evolúció hosszú folyamatain keresztül vált ilyen kifinomulttá. Az orientálódás és a legnagyobb veszélyekre vagy a legígéretesebb lehetőségekre való reagálás növelte a túlélés esélyeit. Vészhelyzetben az 1. rendszer még a modern ember esetében is átveszi az irányítást, és mindent az életben maradásnak rendel alá. Képzeljük el magunkat egy autó kormányosa mögött, amely váratlanul megcsúszik egy hatalmas olajfolton. Azt fogjuk tapasztalni, hogy azonnal reagálunk a veszélyre, mielőtt még teljesen tudatosult volna bennünk, mi történt (Kahneman, 2019).

2.4. Algoritmus

„Az analitikus döntéshozatal a célokra összpontosít, és egy szisztematikus folyamat, amely különböző lehetőségeket értékeli a legjobb döntés azonosítása érdekében” (Boulton, 2014; idézve Henriksen & Kruke, 2020). Az analitikus érvelési szabályokon, algoritmusokon és formális logikán alapul. „Az analitikus döntéshozatal magába foglalja az összes lehetőség egyenkénti mérlegelését és a legjobb választás kiválasztását” (Kahneman & Lovallo, 1993; idézve Hine, Porter, Westera J. & Alpert, 2018 old.: 2.). „A racionalitás lényege, hogy az értelemre, csakis a tiszta értelemre apellál. Azokat a gondolatokat, érveket, következtetéseket tekintjük racionálisnak, amelyek nem tartalmaznak szubjektív elemeket, nem függenek az egyén érzésvilágától, tudatának pillanatnyi állapotától” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 209.).

A problémák jól definiálható megoldásához szükséges eljárásokat algoritmusnak nevezzük. Az algoritmusokat a matematikaórán tanult megoldóképletekhez lehetne hasonlítani. Ha a probléma kiindulópontjából elindulva szisztematikusán számba vesszünk minden megoldási lehetőséget, majd azokat egyesével megvizsgáljuk, megtalálunk azt a meghatározott, lépésről lépésre működő szabályt, amely elvezet a megoldáshoz. Így az összes hasonló problémát könnyen és gyorsan meg tudnánk oldani. Az algoritmusok tulajdonképpen nem többek, mint olyan képletek vagy eljárások, amelyek alkalmazásával egy bizonyos problémátípust megoldhatunk. Az ilyen módon meghozott döntéseket gyakran racionális döntéseknek hívjuk.

„Klein szerint az alábbi feltételek szükségesek az optimális döntésekhez:

- jól definiált, mérhető célok;
- a döntéshozó stabil értékei, preferenciái;
- stabil szituáció;
- alternatívák közötti választásra leszűkíthető feladat;
- teljes, az összes lehetőséget lefedő alternatívák;
- elfogadható ráfordítással elérhető optimális választások;
- összehasonlítható opciók;
- koherens és pontos valószínűségbecslés” (Sterbenz , 2007, old.: 20.).

„A racionális úton megismert igazságok, például a tudomány eredményei azért különösen meggyőzőek, mert ilyenkor pontosan tudhatjuk nemcsak magát az igazságot, hanem azt is, hogy milyen úton-módon jutottunk el hozzá” (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 225.). Azonban, ha a korábban említett tényezők közül csak néhányra tudunk támaszkodni, és a probléma szubjektív tartalmú, túl sok ismeretlen elemet tartalmaz, vagy túlságosan összetett, valamint az idő szorításában döntésre vagyunk kényszerítve, akkor egyre inkább az intuíciónak kell hagyatkoznunk.

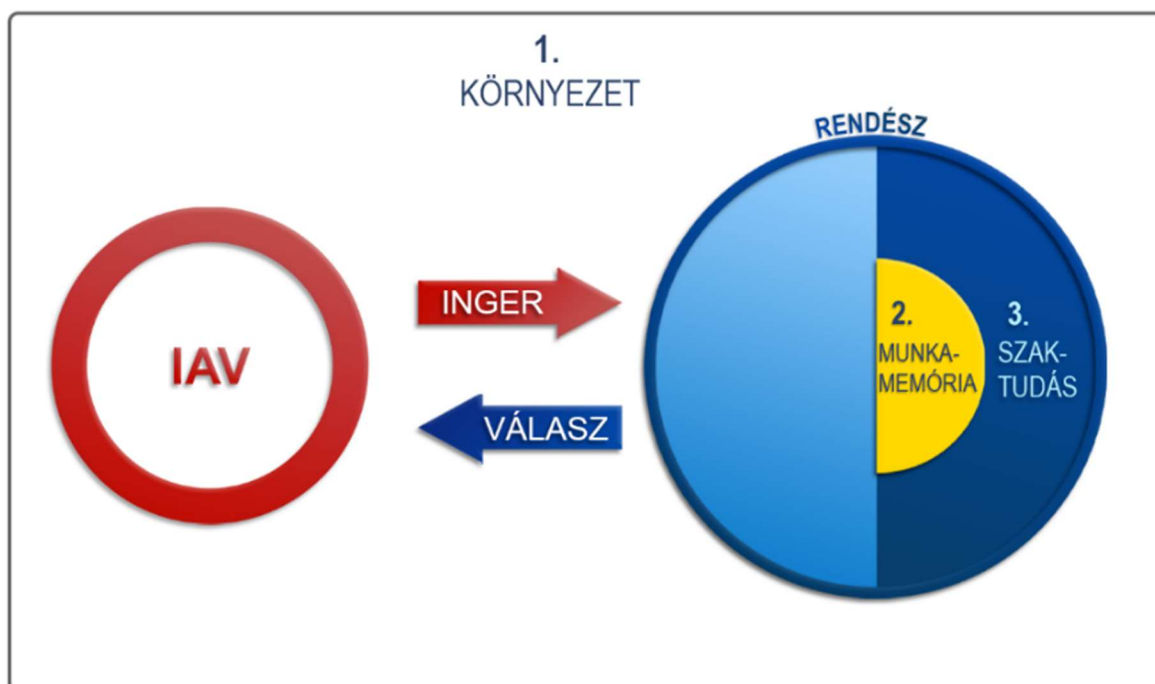
2.5. Heurisztikák

„Az ember lépten-nyomon, szinte mindegyik gondolatmenetében heurisztikus eljárásokat alkalmaz, csak így tud a lehetőségek sokaságának, azok minden következményének, továbbá a következmények összes lehetséges következményeinek végiggondolása nélkül, belátható idő alatt elfogadható módon cselekedni” (Mérő, *Észjárások-remix*, 2008, old.: 220.). A rosszul definiált problémák esetén nincs lehetőségünk a jól kiszámítható analógiánk alkalmazására. A hiányos információk miatt nem lehetséges a teljes probléma mentális modellezése és az összes megoldási verzió felállítása. Ilyenkor heurisztikus módon hozzuk meg döntéseinket. *„Heurisztikának nevezünk minden olyan szabályt, következtetést, értékelést, elvet, amely egy bizonyos fajta szituációban többnyire érvényes, illetve működik, de nem mindig”* (Mérő, *Észjárások-remix*, 2008, old.: 219.). Olyan tapasztalati szabályok, jól bevált stratégiák, melyek lehetővé teszik bizonyos lépések szisztematikus kihagyását, így lerövidítik a megoldáshoz vezető utat. Ezt a folyamatot gyakran „megérzésnek” nevezik. Azonban csak azért, mert egy döntés heurisztikák segítségével születik, nem feltétlenül jelenti azt, hogy pontatlan lesz.

3. KORLÁTOZOTT RACIONALITÁS

A konfliktusos intézkedéseket „az időnyomás, a kockázat, a rosszul strukturált problémák, a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság, a többféle és változó cél, több személy, a stressz és a kritikus döntéshozatal szükségessége jellemezheti” (Henriksen & Kruke, 2020). Egy gyorsan kialakuló és kiszámíthatatlan konfliktusos szituáció különösen nagy kihívás, és gyors döntéshozatal elé állíthatja a rendészt. Ha a rendészeti intézkedésekre mint problémára tekintünk, akkor a rosszul strukturált problémák halmazába sorolhatóak. A rendészeti intézkedések többsége nem tervezhető, nem lehet előre tudni, hogy egy intézkedési helyzetben mikor kerül sor tényleges erőszak alkalmazására. Nem ismerjük az intézkedés alá vont személy szándékát, nem tudhatjuk, hogy az éppen észlelt magatartásától mikor és milyen módon fog eltérni. A rendészekkel szemben elvárás, hogy minden helyzetben őrizzék meg nyugalmukat és döntsenek racionálisan. A valóságos környezetben alkalmazott döntések azonban három tényező miatt nem tudnak megfelelni a teljes racionalitás követelményének:

1. korlátozott informáltság;
2. mentális kapacitás korlátozottsága (kognitív terhelés);
3. a tudás és ismeretek tökéletlen volta (tudáshierarchia).

86. ábra: A korlátozott racionalitást meghatározó tényezők

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az, hogy a tökéletes racionalitás szerint cselekedjünk, megkövetelné, hogy hozzá tudjunk férni minden lehetséges környezeti információhoz, ne befolyásoljanak kognitív torzítások, és legyen elég időnk kiszámítani és előrevetíteni az egyes lehetséges választások előnyeit, illetve hátrányait.

A korlátozott racionalitás fogalma Herbert Simon nevéhez fűződik, aki arra a következtetésre jutott, hogy az ember döntéseit nem a teljes érvényű racionalitás jellemzi.

„A döntéshozó számára egy adott időpontban nem minden alternatíva ismert, a preferenciák nem egyértelműek, és a következményeket sem tudja pontosan számításba venni. A korlátozott racionalitás alapfeltételezése az, hogy az egyének szándékaik szerint racionálisak, de a korlátozott kognitív képességek és a részleges információk miatt legjobb erőfeszítéseik ellenére sem felelnek meg a racionalitás követelményeinek” (Sterbenz , 2007, old.: 23.). *„A korlátozott racionalitás elmélete gyakorlati nehézségekből indult ki: információfeldolgozási kapacitásunk véges, ezért nem vagyunk képesek a problémákat tetszőleges mértékben végiggondolni”* (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 221.).

Ez nem azt jelenti, hogy a döntések nem lehetnek racionálisak. Ha van elég idő a probléma alapos megfontolására, akkor a döntéshozatali folyamatok racionálisak maradhatnak. Azonban a racionális eredmény már nem biztosított, ha minden, a tudatunkon kívül eső információt is figyelembe veszünk.

Korlátozott informáltság

A fizikai térben nincs lehetőség minden elem felderítésére. Így az intézkedési helyzet bizonyosan információhiányos, esetleg túlinformált, vagy ellenérdekelték által szándékosan dezinformált. A környezet bizonytalan, amely dinamikusan és kiszámíthatatlanul változik. Például, amikor a rendész belép egy magánlakásba, csak korlátozott információi vannak arról, hogy mit fog a belső térben találni, még akkor is, ha az intézkedését előre megtervezik.

Kognitív terhelés

Dinamikus környezetben az információ túlterheltségből, az összetett döntéshozatalból és a több feladatból eredő figyelemigény gyorsan meghaladhatja az ember korlátozott figyelemkapacitását. Miután agyunk korlátozott mennyiségű ismeret feldolgozására képes, az esetek többségében képtelenek vagyunk kezelni az adott esemény vagy jelenség valamennyi részletét. *„Amennyiben tehát a teljes megértésre törekednénk egy-egy komplex jelenséggel kapcsolatban, és szükségét éreznénk a mindenoldalú elemzésnek, menthetetlenül elmerülnénk a sokszor lényegtelen részletek tengerében, mielőtt még képesek lennénk levonni a megfelelő általánosításokat és következtetéseket”* (Bereczkei, 2003, old.: 384.).

Szaktudás mértéke

Az életet és testi épséget veszélyeztető konfliktushelyzetekre jellemző a nagy fokú dinamizmus és változékonyság, amely során gyorsan kell a rendésznek jó döntést hoznia. A döntésének olyannak kell lenni, hogy a támadott értéket oltalmazza, azonban a támadón csak arányos mértékben okozhat sérülést.

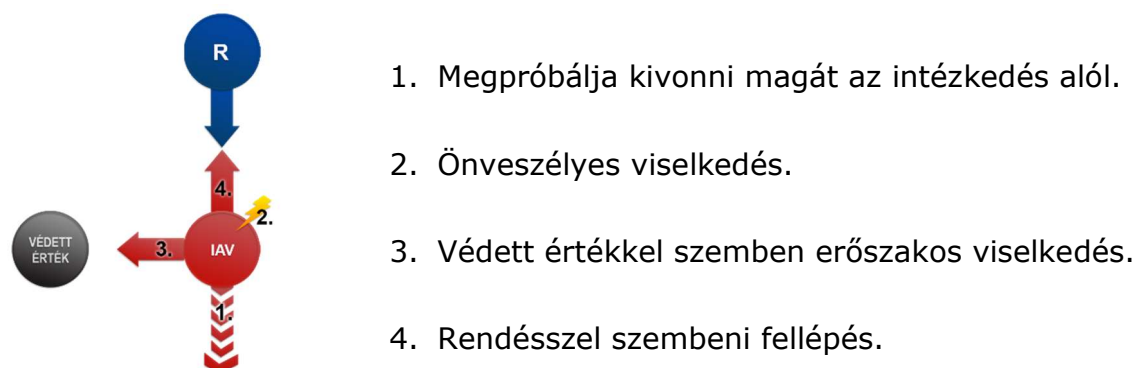
Ez egy magas szakmai – jogi, intézkedéstaktikai – tudást igénylő intézkedési helyzet. Az intézkedések lefolytatásához, a konfliktusok kezeléséhez szükséges tacit tudás jelentőségét már korábban tárgyaltuk.

3.1. Kényszerhelyzet

Majdnem minden döntésünk előtt érezhetünk valamilyen fajta kényszert, amely lehet belső indíttatású, értékrendünkből, szükségleteinkből adódó, vagy lehet külső, amely az érintett személyiségétől független. Azt, hogy egy helyzetben való döntés vagy cselekvés kényszernek definiálható-e, gyakran szubjektív nézőpontokat határozzák meg. A kényszer fogalma eléggé tág ahhoz, hogy különbözőképpen értelmezzük. Ezért, a félreértés elkerülése érdekében, tisztázni szeretnénk, hogy rendészeti szempontból mit is értünk kényszer alatt.

A rendészeket intézkedési kötelezettség terheli – a törvényben meghatározott esetekben – szolgálatban és szolgálaton kívül is. Az intézkedő rendész munkakörétől függ, hogy feladata teljesítése során milyen kockázatot köteles vállalni. Egyes rendészeknek – esküjük szerint – még az életüket is kockára kell tenniük mások védelme érdekében.

Az intézkedések erőszakos szintje sokféle lehet az intézkedés alá vont személy által tanúsított magatartás irányától függően, amelyeket az alábbi formában lehet csoportosítani.

87. ábra: Az intézkedés alá vont személy lehetséges cselekedeteinek „iránya”

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A fenti képen felsorolt „védendő” értékekkel szembeni erőszak dinamikája határozza meg, hogy mennyi idő áll rendelkezésre a rendész számára, amely során el kell döntenie, hogy beavatkozik-e, vagy kompetencia hiányában biztosítja az adott helyzetet.

A Restás Ágoston doktori munkájában összegyűjtöttek alapján a kényszerhelyzetek az alábbiakkal jellemezhetőek:

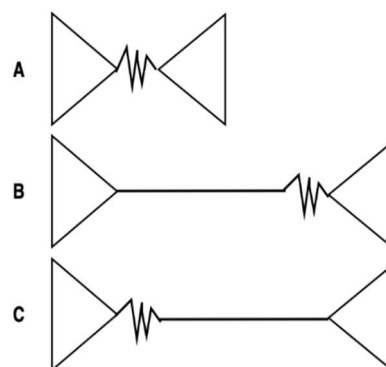
- „időkényszer a feladatok megkezdéséhez vagy befejezéséhez, azaz korlátozott idejű végrehajtási lehetőség;
- rosszul strukturált, bizonyosan információhiányos, esetleg túlinformált vagy szándékosan dezinformált feladat és környezet;
- bizonytalan környezet, amely dinamikusán vagy kiszámíthatatlanul változik;
- rosszul definiált, esetleg a végrehajtás folyamatában változó célok;
- többszörös visszacsatolási körök igénye, lehetőségének részleges, esetleg teljes hiánya;
- nagy értékű vagy a jövőbeli kihatását tekintve jelentős „tét”, az anyagi (emberi) veszteségek beláthatatlan, esetleg végzetes hatása;
- térben és időben a korábbi rend felbomlásának, káosz kialakulásának lehetősége;
- magas tudásintenzitású környezet (Restás, 2012, old.: 92.).”

Helyzetdinamika

Az, hogy egy jelenben zajló intézkedésről van szó, nem jelenti azt, hogy a rendészeknek soha sincs lehetősége analogikus formában döntést hozni.

Az intézkedés során az intézkedés alá vont személy magatartása autonóm módon, a személy saját belátása alapján vagy a rendészeti fellépés következtében bármikor változhat. A történések másodpercek alatt felgyorsulhatnak vagy akár lelassulhatnak.

- Késsel támadó személy fegyveres felszólítás ellenére folytatja cselekményét
- Késsel fenyegető személy 10 perc elteltével lerohanja az intézkedő rendészt
- Késsel a rendész irányába induló személy a fegyveres felszólítást követően leteszi a kést és együttműködővé válik

88. ábra: Különböző dinamikájú intézkedési helyzetek

Forrás: Restás Ágoston munkája alapján átszerkesztette a szerző

Intuitív, szakmai ismereteken alapuló döntéseket mind statikus, mind dinamikus helyzetekben meg lehet hozni. Viszont dinamikus kényszerhelyzetekben, ahol az idő szorítása miatt azonnali cselekvésre van szükség, már nincs lehetőség a hosszabb távú döntéshozatalra, mivel a késlekedés a védelmezett értékeket veszélyeztetheti.

8. táblázat: Döntési helyzetek és megoldókulcsok mátrixa

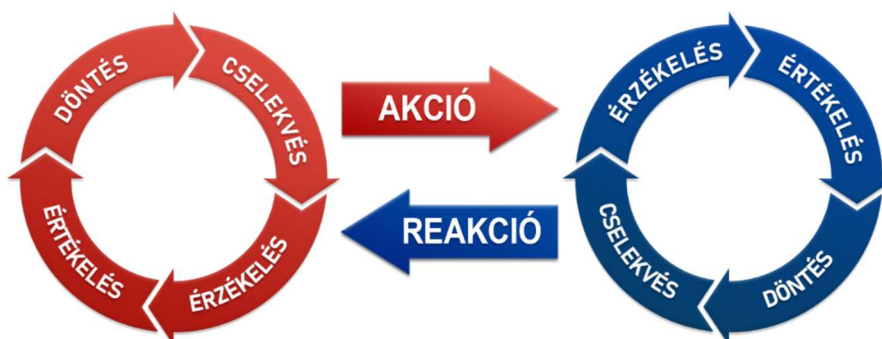
	Statikus helyzet	Dinamikus helyzet
Intuitív döntés (Dinamikus)	Ok	Ok
Analogikus döntés (Klasszikus)	Ok	X

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A dinamikus döntési helyzetekre jellemző, hogy megkövetelik a döntések sorozatát, ahol a döntések nem függetlenek egymástól, ahol a világ állapota autonóm módon és a döntéshozó cselekvései következtében is változik, valamint ahol a döntéseket valós időben kell meghozni. Egy konfliktusos rendészeti intézkedés során nem lehet előre megmondani, hogy mikor kerül sor tényleges erőszak alkalmazására. Amikor pedig bekövetkezik, akkor azt a helyzetet a dinamikus változás és a stressz hatásai jellemzik. Ilyenkor a rossz döntéshozatal potenciálisan súlyos következményekkel járhat, például felesleges sérülésekkel, polgárjogi felelősségre vonással.

Reakcióidő

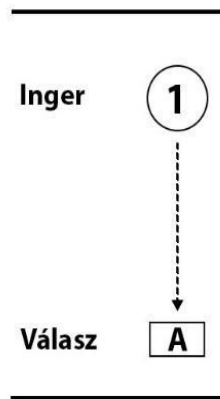
A döntési helyzetek különbözőségét megértve láthatjuk, hogy bizonyos helyzetekben számít, hogy milyen gyorsan hozzuk meg a döntésünket. A veszélyt jelentő inger megjelenésével szemben számít, hogy milyen gyorsan tudunk reagálni. A reakcióidő az adott inger vagy esemény megjelenése és az arra adott válasz kezdete között eltelt idő.

89. ábra: Reakcióidő

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Maga a reakcióidő egy összetett időmutató. A mért válaszó több komponensből áll össze aszerint, hogy a válaszóhoz milyen mentális műveleteket szükséges elvégezni. F. C. Donders osztályozását a mai napig használják a pszichológiában. Az egyszerű reakcióidő egyfajta inger megjelenésére adott válaszó. Az egyszerű reakcióidő két alapvető összetevője a perceptuális feldolgozás és a motoros válaszószervezés ideje.

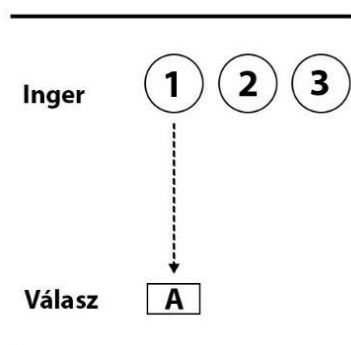

90. ábra: Egyszerű reakcióidő

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Egy rendészeti példa egy fegyverkezési alagyakorlat, amely során meghatározott indítóhangra végre kell hajtani az előre meghatározott feladatot. Nem kell értékelni a cselekvést kiváltó jelet, és nem kell dönteni, hogy melyik cselekvési forma az ideális.

A szelektív reakcióidő mérésére szolgáló helyzetben többféle inger jelenik meg, ezek közül azonban csak a célingerekre kell válaszó adni.

91. ábra: Szelektív reakcióidő

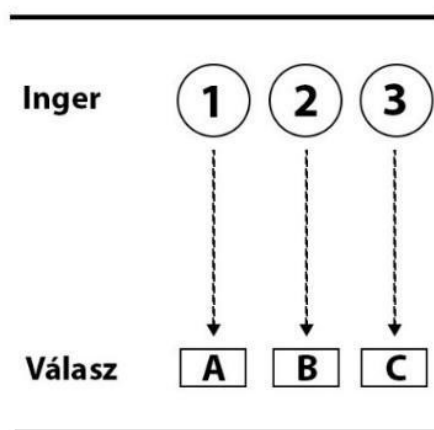
Forrás: a szerző saját szerkesztése

A szelektív reakcióidő egy jól ismert vezetéssel kapcsolatos példája a „féklámpa-fékezés” kapcsolat: amikor vezetünk és észrevesszük, hogy az előttünk haladó autó féklámpája felvillan, azonnal elkezdünk fékezni.

A fékezésünket megelőzően a figyelmünket több mindenre irányítjuk egyszerre. Mivel ezek után már számítunk erre az ingerre vezetés közben, már van egy előre kialakított reakciónk: levenni a lábat a gázpedálról, és fékezni.

Ez egy „ismerős inger”, amire a vezetés során számítani lehet, ha közel vagyunk az előttünk haladóhoz.

A választásos (összetett) reakcióidő feladatban két vagy több, véletlenszerű ingerre eltérő választ kell adni. Az így mért válaszüidő, az egyszerű reakcióidő összetevőin felül, magában foglalja az ingerdiszkrimináció és a válaszszelekció idejét is.

92. ábra: Választásos reakcióidő

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Választásos reakciót generáló helyzetben fel kell ismerni az adott szituáció jellemzőit (helyzetértékelés), és az értékelés minőségétől függően kell alkalmaznunk a megfelelő helyzetkezelő technikát.

Továbbgondolva a féklámpa-fékezés példáját, ha gyors haladás közben hirtelen fékezésre kényszerülünk az előttünk haladó autó miatt, a kitérő manőver során a kitérés iránya nem lehet teljesen automatikus. Ez az irány az aktuális forgalmi helyzettől függ, és ennek megfelelően kell megválasztani (Csépe, Győri, & Rágó, 2007).

Az intézkedési helyzetekben a reakcióidőt – a gyakorláson felül –, úgy lehet csökkenteni, hogy meghatározzuk az intézkedési térben lévő személyeknek az elvárt viselkedését és a tartózkodási helyét. Ezáltal kevésbé terheljük a munkamemóriát, mivel nem szükséges folyamatosan figyelni és értékelni az érintett személyek viselkedését. Ha eltérést észlelünk a meghatározottaktól – attól függően, hogy milyen mértékű az eltérés –, az jelzésül szolgálhat arra, hogy módosítsunk a helyzetértékelésünkön.

3.2. Stresszhatás

Meglepetésszerű kitettség esetén a személy váratlanul kerül szembe egy traumát vagy erős stresszt okozó eseménnyel. Ezek a helyzetek nemcsak fiziológiai változásokat idéznek elő az érintett személyben, hanem a gondolkodásmódját is megváltoztatják. A stressz gondolkodásunkra kifejtett hatásával a következő fejezetben fogunk foglalkozni.

4. HEURISZTIKÁK RENDSZERE

„Mindennapi életünkben gyakran ragaszkodunk korábbi meggyőződésünkhöz, kiválogatjuk a bennünket erősítő tényeket, és elutasítjuk a cáfolatokat.”

(Bereczkei, 2003, old.: 385.)

Az 1970-es években Amos Tversky és Daniel Kahneman kutatásai a döntéshozó ítéletalkotását vizsgálták bizonytalansági szituációkban. Tversky és Kahneman megállapították, hogy a komplex környezetet az egyének leegyszerűsítik, és a döntéshozatalkor korlátozott heurisztikus elvekre építenek. Kísérletekben bebizonyították, hogy a heurisztikák alkalmazása gyors és jó döntésekhez vezethet, használatuk ugyanakkor szisztematikusan torzítja a valóságot.

A heurisztikák használatának előnyei közé tartozik, hogy amikor az emberek szembesülnek egy nehezen megválaszolható kérdéssel, a heurisztikák lehetővé teszik, hogy helyettesítsék azt egy könnyebben értelmezhető és kezelhető kérdéssel. Ez azért hasznos, mert segít gyorsan navigálni a bonyolult döntési helyzetekben anélkül, hogy szükség lenne minden részlet alapos elemzésére. Alkalmazásuk csökkenti a kognitív terhelést. Ez segít minimalizálni az ítéletalkotáshoz szükséges mentális erőfeszítéseket, ami különösen fontos olyan helyzetekben, ahol gyors döntéshozatalra van szükség, vagy amikor egyidejűleg több feladattal kell foglalkozni.

A tapasztalat lehetővé teszi az egyén számára, hogy a korábban átélt helyzetekből származó asszociációkra támaszkodjon, és gyorsan hozzon döntést anélkül, hogy az alternatív cselekvési lehetőségeket ténylegesen összehasonlítaná. *„Az intuíció úgy írható le, mint az a mód, ahogyan tapasztalatainkat használjuk anélkül, hogy tudatosan átgondolnánk dolgokat”* (Henriksen & Kruke, 2020).

A heurisztikák öt fő csoportját különböztetjük meg:

Reprezentativitási heurisztika: Az emberek hajlamosak arra, hogy egy mintát vagy eseményt annak valószínűségétől függetlenül egy jól ismert vagy tipikus példához hasonlítsanak. Más szóval, az emberek gyakran feltételezik egy esemény valószínűségét annak alapján, hogy mennyire reprezentatív vagy jellemző az adott eset a saját tapasztalataik vagy ismereteik szerint. Például, ha valaki inkább tűnik írónak, mint biztosítási ügynöknek, hajlamosak lehetünk úgy ítélni, hogy nagyobb valószínűséggel író, még akkor is, ha a biztosítási ügynökök száma sokkal nagyobb.

Hozzáférhetőségi heurisztika: Ha valakinek személyesen volt valamilyen tapasztalata egy adott helyzettel kapcsolatban, akkor hajlamos lehet azt általánosítani és feltételezni, hogy az mások számára is jellemző. Ez a torzítás ahhoz vezethet, hogy az emberek alulbecsüljék a ritkább események valószínűségét, vagy túlbecsüljék azokat, amelyekkel gyakran találkoznak, vagy amelyekről gyakran hallanak.

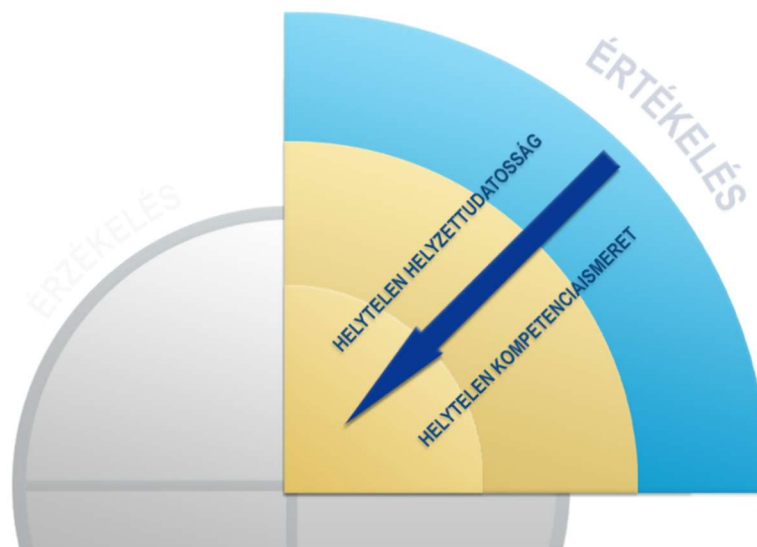
Horgonyhatás: Ez a folyamat akkor történik, amikor az emberek egy kezdeti értéket (horgonyt) vesznek alapul, és ehhez képest csak kis mértékben módosítják véleményüket, még akkor is, ha az új információ jelentős. Például, ha az első ajánlat egy árverésen nagyon magas, minden további ajánlat és értékelés ezen a magas kiindulóponton alapul.

Visszatekintő torzítás: Arra a hajlamra utal, hogy az emberek úgy tekintenek egy eseményre, mintha annak kimenetele előre látható lett volna, miután az esemény már megtörtént. Ez azt jelenti, hogy az emberek hajlamosak túlbecsülni képességüket arra, hogy előre jelezzék az eseményeket, miután már birtokában vannak az eredményeknek.

Túlzott magabiztosság: Az emberek hajlamosak túlbecsülni saját képességeiket, tudásukat és döntéshozatali képességeiket. Például, az emberek gyakran túl magasra értékelik saját válaszaik pontosságát egy kvíz során, vagy túl magabiztosak lehetnek saját döntéseik helyességében, anélkül, hogy elegendő információ állna rendelkezésükre (Restás, 2012, Zimbardo, Robert & Vivian, *Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság*, 2017).

„Amos Tversky és Daniel Kahneman (1983) arra a következtetésre jutott, hogy valamennyien meglehetősen egyszerű intuitív statisztikusok vagyunk, akik egyfelől hajlamosak vagyunk túlhangsúlyozni személyes tapasztalatainkat” (Bereczkei, 2003, old.: 385.). A rendészeti munkában számos kognitív torzítás és heurisztika jelenthet fokozott veszélyt, mivel ezek befolyásolhatják a rendészek ítéletalkotását, döntéshozatalát és interakcióit. Fontos, hogy tudatában legyünk a bennünk zajló heurisztikák gondolkodásunkra gyakorolt hatásainak. Fel kell tudnunk ismerni azok torzító hatásait, majd mentális módszereket kell kidolgoznunk negatív hatásaik kiküszöbölésére.

4.1. Értékelési torzítások

93. ábra: A helyzetértékelést torzító tényezők

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Inside of the box

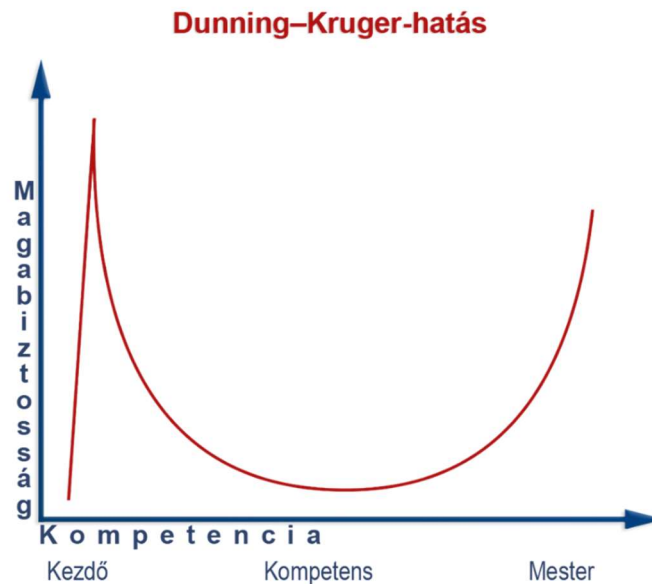
A rendészeti hivatást választó személyek jellemzően olyan életvitelt folytatnak, amely összhangban áll a társadalom által támasztott elvárásokkal, tiszteletben tartva a közösségi együttélés alapvető normáit és szabályait. A társadalmi és kulturális környezet, amelyben egyénként felnőnek, mélyrehatóan formálja gondolkodásmodjüket és magatartásukat. A szocializáció folyamatában elsajátított gondolkodási és viselkedési mintázatok, amelyeket társadalmunk elfogad és egyben előír, gyakran vezetnek az „inside of the box”, vagyis a hagyományos és konvencionális gondolkodásmód kialakulásához.

Azonban a rendészeti munka magában foglalja a rendkívüli események megelőzését, azaz időben történő felismerését is. Ennek érdekében a rendészeknek nemcsak a megfelelő magatartási szabályokat kell elsajátítaniuk, hanem szükségük van az „out of the box”, azaz a kereteken túli gondolkodásra is.

Valóságban megtörtént esemény (rendőrségi esettanulmány), hogy a rendőrségi fogdán ruházatátvizsgálás során a személyi szabadságában korlátozott személy egyik sarkára felragasztott, félbe tört Gillette pengét találtak. Mondhatni, hogy nem egy hétköznapi dolog, ezért feltételezhető, hogy ezt a könyvet olvasók közül még senkinek nem jutott ilyen az eszébe. Ahhoz, hogy ehhez hasonló helyzetekben megfelelő döntést tudjunk hozni, meg kell próbálnunk a velünk „szemben állók” szemszögéből látni a világot, és ennek megfelelően alkalmazni – jogszabályoknak megfelelő módon – rendészeti taktikáinkat.

Dunning–Kruger-hatás

A Dunning–Kruger-hatás egy pszichológiai jelenség, amit David Dunning és Justin Kruger fedezett fel és írt le először 1999-ben. Ez a hatás azt mutatja be, hogy azok az emberek, akik alacsony kompetenciával rendelkeznek egy adott területen, gyakran nem rendelkeznek elegendő tudással vagy képességekkel ahhoz, hogy felismerjék saját korlátaikat. Ez a tudáshiány ahhoz vezet, hogy nem tudják megítélni saját teljesítményüket, ami gyakran a saját képességeik túlbecsülését eredményezi.

94. ábra: Dunning–Kruger-hatás

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Ellenállás séma nélküli képzés

Amennyiben a rendészek az iskolai képzésük során kizárólag a technikák gyakorlására – úgymint testi kényszer, lövészet – koncentrálnak, és nem részesülnek realisztikus lélektaktikai tréningben, a gyakorlati felkészülésük korlátozottnak bizonyulhat. Ez annak tudható be, hogy a személykezelési gyakorlatok során a rendész hallgatók egymáson gyakorolnak, ami kiszámíthatóvá teszi a szituációk menetét, azt az illúziót keltve egy idő után, hogy minden helyzet kezelhető a tanult technikákkal. Ennek hatására a rendészek, nem lesznek ténylegesen felkészítve a kiszámíthatatlan helyzetek kezelésére.

Az ellenállás nélküli gyakorlás másik területe a fizikai kényszer alkalmazása. Minekutána a hallgatók egymáson gyakorolnak, ahol a gyakorlópartnerük rendszerint azonos korú, azonos fizikumú és súlyú, nem tudják ténylegesen megtapasztalni az alkalmazott technikák fizikai korlátait.

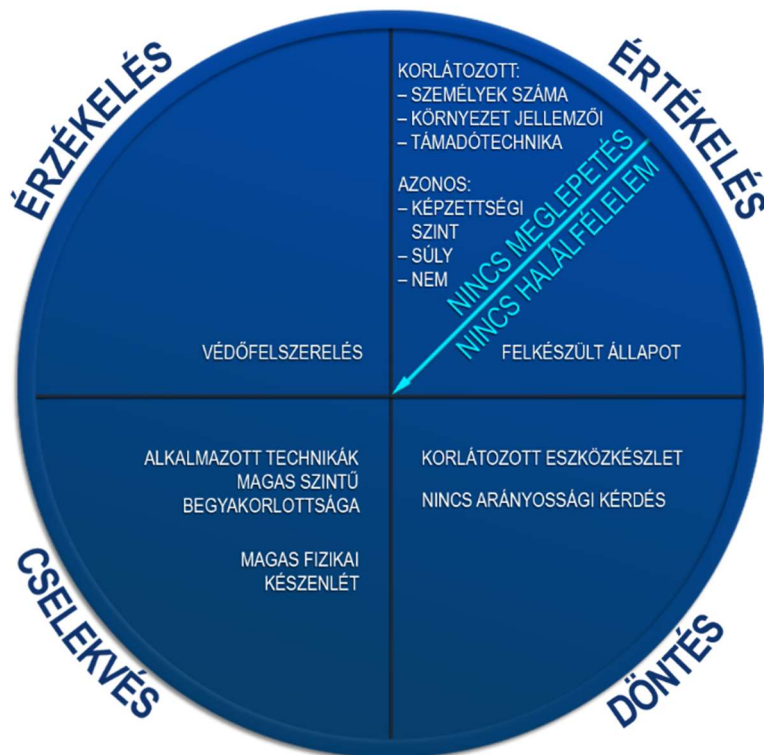
Például, a hallgatótárs megbilincselése során nem találkozunk azzal az „élménnyel”, hogy milyen technikát kell abban az esetben alkalmazni, ha az intézkedés alá vont annyira kötött, hogy két bilincs együttes alkalmazása szükséges. Húszévesen majdnem mindegyikük teljesen egészséges, mobil vállízülettel rendelkezik, amit könnyű a hátuk mögé, bilincselési pozícióba „csavarni”.

Sportmentalitás

Ha a rendészek kizárólag olyan foglalkozásokon vesznek részt, mint bokszt, jiu-jitsu vagy a lövészet, ahol ezek elkülönülnek egymástól, akkor ezek a tréningek hajlamosak lehetnek a bonyolult intézkedési helyzeteket túlzottan leegyszerűsíteni.

Ezek a sportok gyakran csak a harc egyetlen aspektusára összpontosítanak, mint például a boksztban az ütőváltásra, a jiu-jitsu-ban a földön történő küzdelemre vagy a lövészetben a fegyverkezelésre. Azonban a valós intézkedési helyzetek sokkal összetettebbek és változatosabbak, ahol az arányosság követelményének is meg kell tudni felelni.

Amikor valaki tanul valamilyen küzdősportot, és nagyon elmélyül benne, kialakulhat benne az a felfogás, hogy az erőszak megegyezik azzal, amit a sportolás keretei között tapasztal (hozzáférhetőségi heurisztika). Továbbá, ha még sikeres is az adott sporttevékenységben, ez fokozhatja az önbizalmát, egyfajta túlzott magabiztosságot eredményezve. Fontos kiemelni, hogy sportszerű küzdelmi helyzetek minden tényezője ismert és előre látható:

95. ábra: A rendszeres sporttevékenység gyakorlása mint helyzetértékelést torzító tényező

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Ezzel szemben a rendészeti intézkedések gyakran korlátozott racionalitással jellemezhetők, ahol a helyzetet befolyásoló tényezők dinamikusan változnak, és kiszámíthatatlanok.

Jelentős kihívást jelenthet a rendészek számára, ha az általuk a sportban tanult viselkedési minták nem feltétlenül alkalmazhatók hatékonyan a valós életbeli, változatos rendészeti helyzetekben. A rendészeti képzésnek ezért nemcsak a technikai felkészítésre kell összpontosítania, hanem a helyzetfelismerés, a gyors és rugalmas döntéshozatal, valamint a jogi és etikai kereteken belüli cselekvés képességének fejlesztésére is.

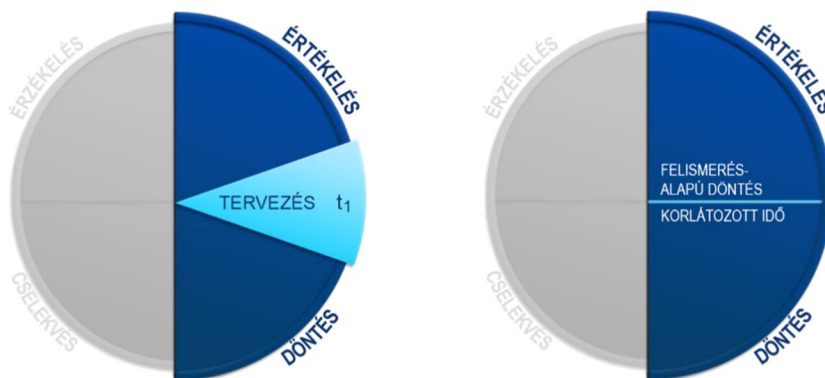
Az itt leírtak alapján állíthatjuk, hogy hétköznapi életünkben gyakran heurisztikus módszerekkel hozzuk meg döntéseinket. Amikor a helyzet megkívánja, alaposabban mérlegeljük döntéseinket, és analitikusabb, logikai alapú megközelítést alkalmazunk. Ugyanakkor előfordulhatnak olyan szituációk, ahol a környezeti tényezők miatt ez nem kivitelezhető, például amikor gyorsan vagy egy összetett helyzetben kell döntést hozni. A gondolkodási torzítások létezésének tudatában fontos, hogy olyan speciális tudást és készségeket alakítsunk ki, amelyek minimalizálják ezeknek a torzításoknak a hatását. Az intézkedéstaktika területén ez magában foglalja olyan eljárások alkalmazását, amelyek javítják az észlelési képességeinket és a kockázatok pontosabb értékelését. *„A jó gondolkodók nem csupán hatékony gondolkodási stratégiákat – algoritmusokat és heurisztikákat – alkalmaznak, de azt is tudják, miként kerüljék el a problémamegoldás és a döntéshozás gyakori buktatóit”* (Zimbardo, Robert, & Vivian, *Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság*, 2017, old.: 130.).

5. DÖNTÉS

A rendészeti intézkedések során a kényszer jellege és mértéke meghatározza, hogy mennyi idő áll rendelkezésére a védendő érték megóvására tett első „intézkedés” megkezdéséig. Egy veszélyt jelentő intézkedési helyzetben a teljesen átgondolt és elemző stratégia túl lassú lenne. Egy támadó személy esetében nem sok idő van a verziók felállítására. A korlátozott racionalitás arra készítet bennünket, hogy bizonyos helyzetekben kielégítő döntéseket hozzunk.

Amikor az optimális lehetőség kiválasztása nem megvalósítható, az információszerezés nehézségeinek csökkentésére válaszul a döntéshozó nem törekszik az optimális eredmények elérésére, hanem a körülmények függvényében megelégszik azok kielégítő megoldásaival is. *„Kénytelenek vagyunk a tökéletes, globális optimum helyett bizonyos szinten elfogadható megoldásokat keresni”* (Mérő, Észjárások-remix, 2008, old.: 218.). Kényszerhelyzetben a döntéshozók csupán néhány alternatívát vizsgálnak, azokat egymás után vizsgálják, és azok következményei közül is csak keveset vesznek figyelembe. A valódi döntéshozók a racionális döntéssel ellentétben nem a legjobb lehetséges várható értéket választják, hanem megelégednek egy „elég jó” cselekvéssel. Kényszerhelyzeti döntések során, *„a döntési képesség, vagyis a rövid távú memóriánk kapacitásának fenntartása (...) egyértelműen azt igényli, hogy az időben elhúzódó elemző-értékelő döntési folyamatokat mellőzzük, és a korábbi tapasztalatokon alapuló felismerésalapú döntéshozatali eljárást alkalmazzuk”* (Restás, 2012).

Amennyiben elegendő idő áll rendelkezésünkre, és lehetőségünk van a döntés meghozatala előtt több lehetséges megoldás között mérlegelni, akkor a helyzetértékelés és a döntéshozatal közötti szakaszban a tervezési fázis jelenik meg, beékelődve a két részfolyamat közé. Azonban ha kényszerhelyzetben kell gyorsan döntést hozni, akkor a döntés egy más formáját kell alkalmazni. A felismerésalapú döntés egy naturalisztikus döntéshozatali modell, amely az időnyomással és változó körülményekkel jellemezhető helyzetekben történő döntéshozatalt írja le.

96. ábra: Az idő szerepe a döntés meghozatalában (klasszikus döntés és felismerésalapú döntés)

Forrás: a szerző saját szerkesztése

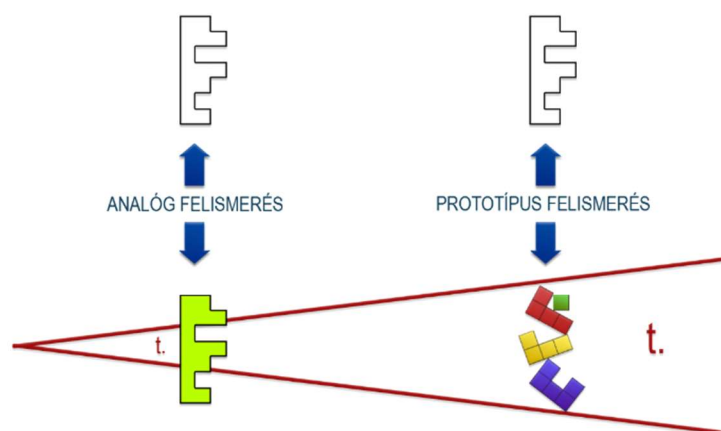
Klein (2008) munkája alapján a felismerésalapú döntés lényege az, hogy a döntéshozónak nem kell külön-külön az adott szituációs körülményeket, kiemelt jelzéseket elemeznie és egy munkaigényes folyamaton keresztül a helyzetértékelésbe integrálnia, hanem a korábbi tapasztalatai révén, a környezeti jellemzők halmazát közvetlen észlelés útján ismeri fel, így azokat automatikusan osztályozza. Ennek következtében a döntés, hogy az adott helyzetben mit kell tenni, szintén viszonylag automatikus: több, különböző megoldási sémával rendelkezik gondolataiban, amelyeket az új helyzetben emlékezetéből képes felidézni. Azt kell tenni, ami az azonos helyzettel való korábbi találkozások során sikeresnek bizonyult (Restás, 2012). *„A felismerésalapú döntési modell megmagyarázza, hogy az emberek hogyan hozhatnak jó döntéseket a lehetőségek összehasonlítása nélkül”* (Klein, Naturalistic Decision Making, 2008).

5.1. Felismerés

A felismerés úgy definiálható, mint *„az a tudás vagy érzés, hogy valakivel vagy valamivel korábban találkoztak már. A felismerés kulcsfontosságú tényező a felismerésen alapuló döntéshozatali modellben, amelyben a jelen kontextus elemeit a korábbi tapasztalatokhoz hasonlóként ismerik fel, és ez a felismerés támogatja a korábbi helyzetekben hatékony cselekvési irány kialakítását”* (Henriksen & Kruke, 2020).

Analóg a felismerés, amennyiben a helyzethez emlékezetből képesek vagyunk azonos vagy közel azonos egészet, esetleg azonos részelemeket találni.

Prototípus a felismerés, ha a helyzet egésze a tipikus jegyek alapján nem beazonosítható a már korábban tapasztaltakkal. A prototípus esetében a szituáció egyes elemei generálnak lehetőséget bizonyos sémák alkalmazhatóságára (Restás, 2012).

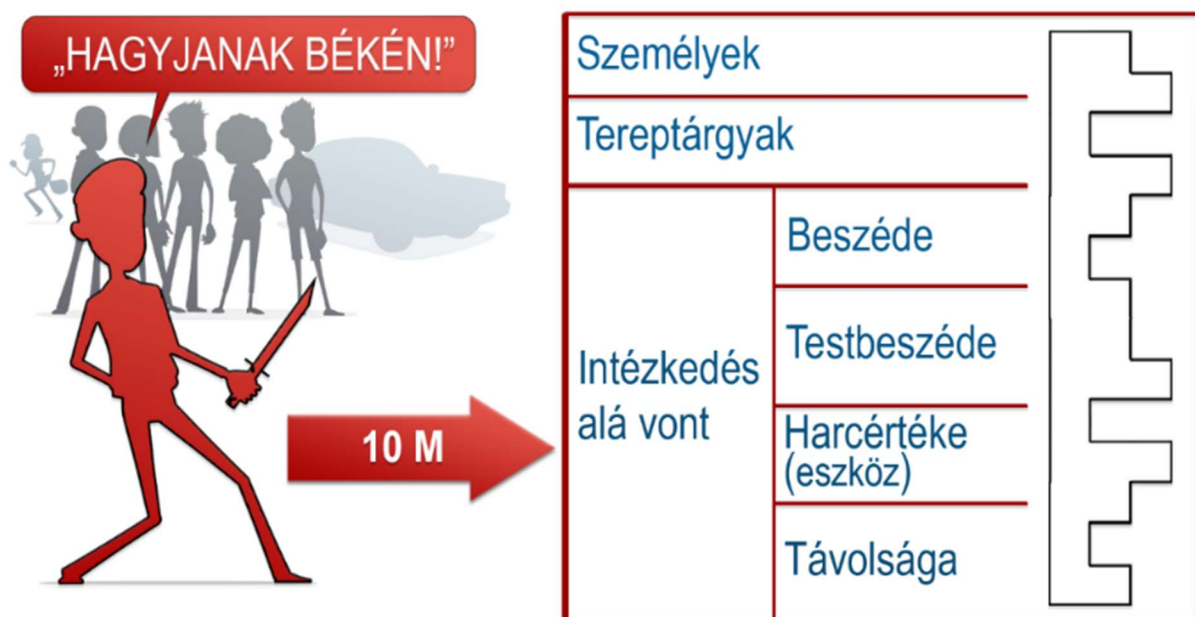
97. ábra: A felismerés típusa és annak időszükséglete (t. = szükséges idő)

Forrás: Restás Ágoston munkája alapján átszerkesztette a szerző

Ha rendelkezünk olyan mentális sémával, ami megegyezik az észlelt környezeti jellemzőkkel (analóg felismerés), akkor a felismerés gyorsan vagy rövid idő alatt történik. Minél nagyobb a különbség a meglévő mentális sémák és az észlelt kulcsingercsoport között (prototípus felismerés), annál több időre van szükség a felismeréshez. Ez azt jelenti, hogy minél több és részletesebb mentális sémánk van, annál gyorsabban tudjuk értékelni a helyzetet.

Helyzetismeret

Helyzetértékelés során a külső világ eseményeinek „tipikus” jegyeit ismerjük fel. Ezek a kulcsingerek – melyeket a helyzetértékelés résznél tárgyaltunk – egy mentális mintát alkotnak (100. ábra). A környezetről kialakított mintáinkat és a hozzájuk kapcsolódó veszélyességi szintet mentális reprezentációként, sémaként elraktározzuk memóriánkban.

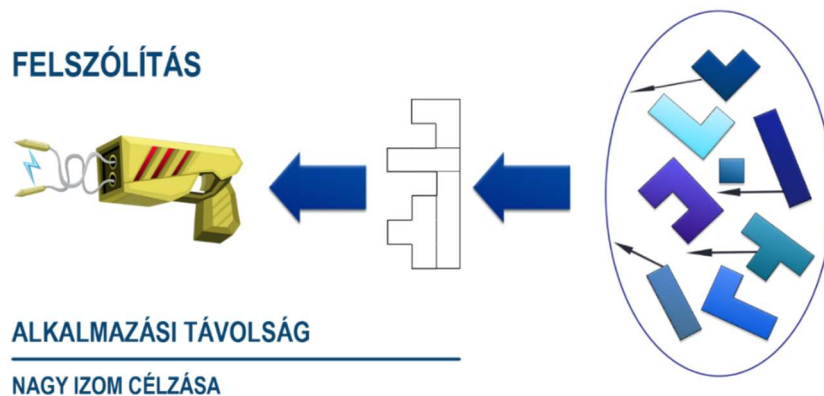

98. ábra: Az intézkedéseket meghatározó kulcsingerek mentális sémává alakulása

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Feladat ismeret

Az átfogó helyzetértékelés során amint azonosítjuk a kritikus ingereket, következik a helyzet kezelésére alkalmazható taktikai elemek gondos összehangolása. Amennyiben rendelkezünk egy megfelelő analóg sémával, ami irányt mutat az adott helyzet kezelésében, akkor a helyzetértékelést követően gyorsan és hatékonyan tudunk dönteni. Azonban ha nem áll rendelkezésünkre megfelelő szakmai terv, akkor több időt igénylő mérlegelés után tudjuk kiválasztani azokat a taktikai elemeket, amelyeket helyesnek ítélünk.

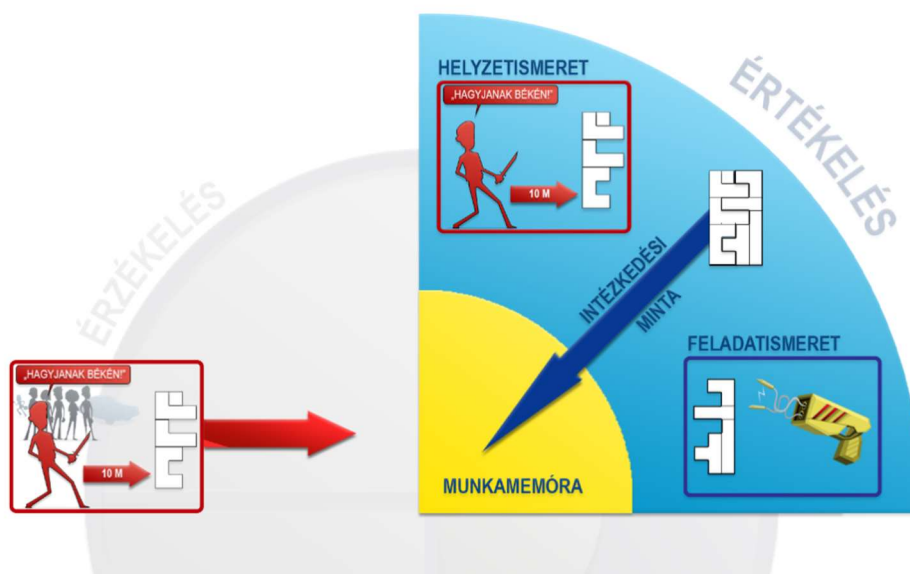

99. ábra: A helyzetkezelési gyakorlatok során szerzett tapasztalatokból megoldási sémává alakult ismeretek szerveződése

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Mintafelismerés

A felismerésalapú döntés lényege az, hogy a tapasztalatokon alapuló és a hosszú távú memóriában található sémákat hogyan tudjuk illeszteni az adott beavatkozás jellegzetességeihez. Az intézkedési minták (mentális sémák) a situációban működő elsődleges ok-okozati tényezőket írják le. A minták kiemelik a legfontosabb jeleket, elvárásokat adnak, célokat azonosítanak, segítenek a helyzet kimeneteléről gyors és intuitív benyomást kialakítani. Kategorizálják a tipikus reakciókat az adott típusú helyzethez. Az intézkedési minták egymás negatív párjai, így egymáshoz illeszthetők; az adott helyzet észlelt kulcsingerei, és azzal szemben a megoldáshoz szükséges ismeret mint a megoldókulcs (Restás, 2012).

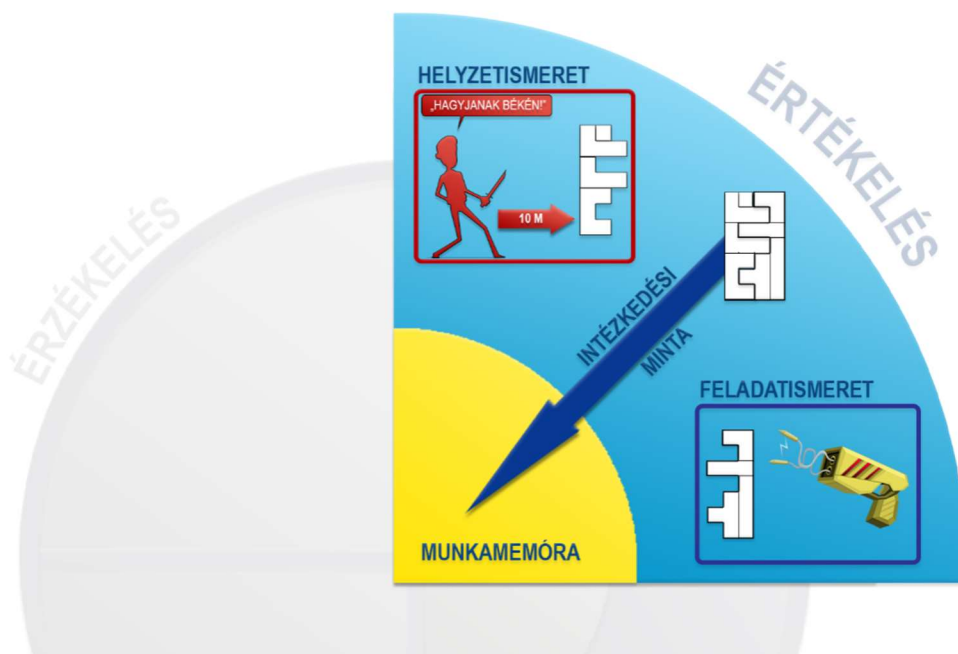

100. ábra: A felismerésalapú döntés során megvalósuló sémaillesztés

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A helyzetfelismerés során a helyzetismeret (környezet kulcsingere) és a feladat- ismeret (megoldási lehetőségek) együttesen jelennek meg a munkamemóriában a korábbi tapasztalataink alapján.

Helyzetértékelés-minta

101. ábra: A helyzetértékelés eredménye – a felismerés során észlelt probléma és a megoldási lehetőség intézkedési mintaként, együtt jelenik meg memóriánkban

Forrás: a szerző saját szerkesztése

9. táblázat – Intézkedési minta szerveződése

Helyzetismeret	Feladat ismeret
Testbeszéd (stressz jelek)	Valós fenyegetés
Beszéd („védekező” magatartás)	Azonnali beavatkozást nem igényel
Eszköz – kés	Taser (2 fős) vagy lőfegyver (1 fős)
Távolság – 10 méter	Hatótávolságon kívül
Közvetett veszély	Helyzet biztosítása

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az értékelési idő attól függ, hogy az észlelt helyzet mennyire tipikus (analóg) vagy rendkívüli (prototipikus). A prototípus minél több alsémája igényel újbóli értékelést, annál tovább tart a helyzetet felismerni. „Amikor az embereknek döntést kell hozniuk, gyorsan össze tudják egyeztetni a helyzetet a megtanult mintákkal.

Ha egyértelmű egyezést találnak, akkor a legjellemzőbb cselekvési módot tudják végrehajtani. Ily módon az emberek sikeresen hozhatnak rendkívül gyors döntéseket” (Klein, Naturalistic Decision Making, 2008).

Analóg felismerés esetén a cselekvési változat, vagyis a „séma alapján »beugró« tervünk a felismerés után azonnal indítható, prototípus felismerés esetén a helyzetet további rövid elemzést követel (Restás, 2012).

5.2. Döntés

„A felismerésalapú döntési modell az intuíció és az analízis keveréke: a mintaillesztés az intuitív rész, a mentális szimuláció pedig a tudatos, megfontolt és analitikus rész” (Klein, Naturalistic Decision Making, 2008).

Előfordulhat még egy tökéletesen megítélt helyzetben is, hogy hibás döntés születik, amely kihat a teljesítményre. Például, ha a rendészek helyesen felismerik egy személy veszélyességét egy szabadságkorlátozó intézkedés során, de a rendelkezésre álló korlátozott eszközök vagy a szükséges képzettség, tapasztalat hiánya miatt nem a legmegfelelőbb módszert választják a helyzet kezelésére. A teljesítmény szempontjából a helyzetértékelést és a döntéshozatalt különálló fázisokként kell kezelni, amelyek a Dinamikus Döntési Spirál modellben egymást kölcsönösen befolyásolják. Amikor a felismert helyzet nem vezet automatikusan egy cselekvési tervhez, akkor külön döntést kell hozni a teendőkről.

Gyakorlati szempontból bár a helyzetértékelés és a döntéshozatal összekapcsolódhat, elméletileg könnyen szét is választhatók. Fontos megjegyezni, hogy a helyzetértékelés önmagában nem döntéshozatal, és a döntéshozatal sem azonos a helyzetértékeléssel.

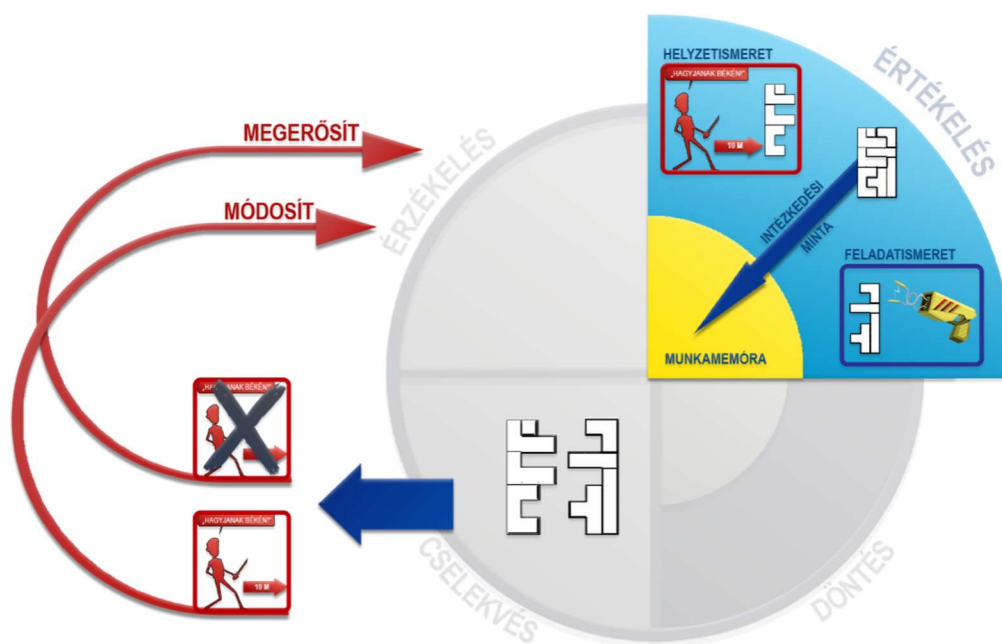
Mentális szimuláció

Az értékelés során mentálisan szimuláljuk, hogy mi történhet, ha a preferált döntést hozzuk meg, figyelembe véve az adott helyzetet. Amennyiben ez a szimuláció – ami a korábbi tapasztalatokon alapul – elfogadható kimenetelt mutat, akkor azonnal ezt a verziót választjuk. Klein által végzett kutatások során azt tapasztalták, hogy a vizsgált tűzoltóparancsnokok először kigondolják, hogy a különböző cselekvési lehetőségek hogyan játszódnának le a konkrét helyzetben. Ha úgy ítélik meg, hogy egy adott terv működőképes, akkor megkezdik a végrehajtást. Ha a terv csak részben működik, akkor módosításokat végeznek rajta, vagy alternatív megoldásokat is fontolóra vesznek, amíg olyat nem találnak, amely kényelmesnek és megfelelőnek tűnik számukra. Nem szükséges az összes lehetséges opciót mérlegelni, csak azokat, amelyek reálisnak és megvalósíthatónak tűnnek. Amennyiben az első „gondolatuk” nem megfelelő, akkor elvetik azt, és áttérnek a következő leginkább jellemző megoldási módszerre, amit hasonló módon mérlegelnek.

„...a tapasztalattal rendelkezők ritkán vesznek részt a több lehetőség közül való választás folyamatában. Intuíciójukat, elsajátított mintáikat felhasználva a mintafelismerési folyamat alapján általában egy hatékony opciót azonosítanak elsőként, amelyet mérlegelnek. A mintaillesztés egy műveletsort generál elfogadható választásokból, opciókból, amelyeket figyelembe kell venni, a legvalószínűbbtől kezdve. Ezért a tapasztalt személyzet gyakran az első lépést választja. Ezt a viselkedést továbbra is »döntéshozatalnak« tekintjük, mert az emberek döntési pontokkal találkoznak – olyan helyekkel, ahol más elfogadható lehetőségek is léteztek. Csak nem tudatosan vizsgálják ezeket a lehetőségeket, és úgy gondoljuk, hogy tudat alatt sem vizsgálják” (Klein, A naturalistic decision making perspective on studying intuitive, 2015).

Sémafejlődés

Ahogy az észlelésnél már tárgyaltuk, sémáink aktívak, és folyamatosan változnak. Annak függvényében módosulnak, hogy milyen helyzetekkel szembesülünk, és azok milyen hatást gyakorolnak ránk. Ez a folyamat nemcsak az észleléshez szükséges sémáinkat, hanem a megoldási sémáinkat is megváltoztathatja. A tetteink következményei vagy megerősítik, vagy módosítják a már meglévő sémáinkat.

102. ábra: Az eredményes intézkedéssel – vagy képzéssel – az intézkedés-séma megerősödik, sikertelenség esetén az elsajátított séma módosul

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Ami megkülönbözteti a képzett döntéshozókat, az az, hogy képesek a minták felismerésére, gazdag mentális modellekre támaszkodni és a tipikusság megítélésére. Klein (1989) a tűzoltóparancsnokok körében végzett vizsgálataiban azt találta, hogy a megoldási alternatívák tudatos mérlegelése ritka volt.

A szakértők az esetek többségében inkább a helyzet osztályozására összpontosítottak, hogy emlékezetből azonnal előállítsák a megfelelő megoldást. A tűzoltóparancsnokokkal készített mélyinterjúk alapján azt találták, hogy az felismerésalapú stratégiák aránya általában 80% és 90% között mozgott (Klein, A naturalistic decision making perspective on studying intuitive, 2015).

Az intézkedéstaktikai kiképzés során fontos, hogy a rendészek elsajátítsák a különleges intézkedési helyzetek kezeléséhez szükséges technikákat és taktikákat. Azonban e mellett a tudás mellett az is lényeges, hogy a szituációs gyakorlatok során megtanulják felismerni és megérteni azokat a jeleket, amelyek észlelése esetén ezeket a rendészeti eszközöket alkalmazhatják.

VII. FEJEZET – STRESSZ

A rendészeti munka számos, különböző stresszort rejt magában, az adott rendészeti munkakör függvényében. Ilyen stresszor a váltásos munkarend, a közvélemény apátiája, az unalom, mások „szenvetésével” való foglalkozás, a halálesetek, illetve életet, testi épséget veszélyeztető intézkedési helyzetek.

A stresszel kapcsolatos kutatások általában a kumulatív stressz témájával foglalkoznak. Ennek a fejezetnek azonban az a célja, hogy bemutassa az akut stresszélmény kialakulásának folyamatát és hatásait, valamint annak vizsgálata, hogy a stressz hogyan befolyásolja a rendészek mentális és fizikai teljesítményét, amikor fenyegetést éreznek, vagy erőszak alkalmazását követelő szituációval szembesülnek.

„A rendőrtisztek által leginkább vizsgált döntések általában rendkívül stresszes körülmények között születnek. (...) Annak ellenére, hogy elvárják, hogy a törvénynek és a képzésnek megfelelően teljesítsenek, a rendfenntartó személyzet és más elsősegélynyújtók nem immunisak a fenyegetésre és stresszre adott automatikus fiziológiai válaszokkal szemben” (Di Nota & Huhta, 2019).

A rendészeti munka során felmerülő nehéz, stresszkeltő helyzetekkel való sikeres megküzdés egyik záloga az lehet, hogy alaposan megismerjük azokat a testi-lelki hatásmechanizmusokat, amelyek a kényszerintézkedések során hatnak a rendészekre, valamint az intézkedés alá vont személyre. Ha pontosabban meg tudjuk figyelni a magunkban végbemenő folyamatokat, akkor hatékonyabban kezelhetjük a fellépő feszültséget, és ezzel a képességgel szakszerűbben tudjuk majd uralni a helyzetet is.

A fejezetben megismerhetjük:

- a stressz meghatározását;
- a stresszorok csoportosítását;
- a stressz okozta fiziológiai hatásokat;
- a stresszre adott jellegzetes egyéni válaszmódokat.

1. STRESSZ

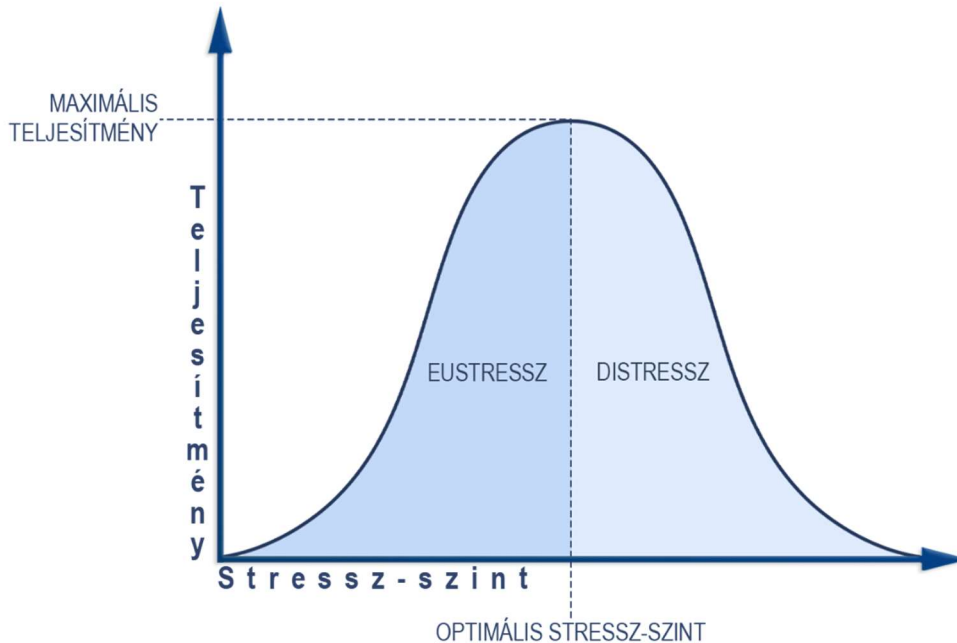
A stresszkeltő ingerekre adott élettani válasz fontos szerepet játszik az állatvilágban, és alapvető jelentősége van az emberi faj fennmaradásában is. Ennek az ősi rendszernek a rendeltetése, hogy az élő szervezetet megóvja a veszélyektől. Az ember esetében is – mivel egy ősi programról van szó – alapvetően arra lett rendelve, hogy a fizikai térben felkészítse az „ősembert” a küzdelemre, arra, hogy fusson el, vagy küzdje le a vele szemben álló veszélyforrást. A mamut elől már nem kell elfutni, de a stressz ugyanúgy mindennapi életünk természetes része. Bármilyen esemény okozhat stresszt a számunkra. A stresszhormonok termelődését kiválthatja egy háború kitörése, egy közlekedési baleset elszenvedése, vagy ha összeveszünk a barátunkkal. Számtalan olyan tényező is előidézheti, amelyet hétköznapi használatban nem kapcsolunk össze a „stressz” élményével. Ilyen például az evés, egy hosszabb séta, vagy ha érvelni kell egy megbeszélés során. Amikor eszünk – bármilyen örömet is nyújt – a szervezetünknek alkalmazkodnia kell az új ingerhez: ahhoz, hogy táplálék került a testbe, és energiákat kell mozgósítania annak megemésztésére. A „stresszreakciók” legfontosabb feladata az, hogy a szervezetet alkalmassá tegye a kihívások kezelésére.

Walter B. Cannon amerikai fiziológus a 20. század elején jelentős munkát végzett a stressz tudományos megértésében. Ő vezette be a „fight or flight” (harcolj vagy menekülj) kifejezést, amely leírja az állatok és az emberek vészhelyzeti reakcióját, amikor szembenéznek egy közvetlen fenyegetéssel. Cannon munkája rámutatott, hogy a stressz egy azonnali fiziológiai reakció, amely növeli az egyén túlélési esélyeit azáltal, hogy fokozza az energiaszintet, az erőt és az éberséget. A stressz lényegében annak az eredménye, hogy az egyén megpróbál alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. A stressz célja, hogy a szervezet saját erőforrásait mozgósítva legyőzze a stresszort és biztosítsa, hogy a szervezet visszatérjen abba a nyugalmi állapotba (homeosztázis), melyben az energia felhasználása a legoptimálisabb. A különböző események, ingerek (stresszorok) a korábbi nyugalmi, egyensúlyi állapotot borítják fel (allostázis).

Selye János, magyar származású kanadai orvos és kutató volt, aki meghatározó alakja lett a stresszkutatásnak. A 20. század közepén ő vezette be a „stressz” kifejezést az orvostudomány és pszichológia területén. Kutatása során arra figyelt fel, hogy egymástól jellegükben különböző hatások (például hideg, betegség, fájdalom stb.) ugyanazt a biokémiai folyamatot indítják el a szervezetben, melyek hormonális hatásukat kifejtve felkészítik a szervezetet a változásra. Selye szerint a stressz a szervezet általános válasza bármely külső kihívásra, és ez a válasz univerzális.

1.1. Distressz

A stressznek – a köznap használattal szemben – pozitív formája is van. A jó stressz, amely segít a koncentrációban, javítja a teljesítményt, amely izgalmat és pozitív érzéseket vált ki. A „pozitív” stressz esetén is a szervezet alkalmazkodására van szükség, azonban nincs káros következménye.

103. ábra: Eustressz és distressz

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Az eustressz a felmerülő kihívásos helyzetekben fokozza a szervezet teljesítményét, és ezzel alkalmassá teszi a probléma leküzdésére. Az úgynevezett „eustressz” nem haladja meg a szervezet alkalmazkodóképességét (sem erősség, sem időtartam szempontjából).

A társadalomtudományok különböző ágai, így a szociológia, antropológia, fiziológia és a pszichológia területein dolgozó szakemberek a múltban számos eltérő kifejezést használtak a konfliktussal, a frusztrációval, a traumákkal, a szorongással, a depresszióval és az érzelmi zavarokkal járó jelenségek meghatározására. Ezek a kifejezések az élet nehézségei által előidézett adaptációs kihívásokat jellemezték, melyeket később a stressz kategóriájába soroltak be. Idővel egységesen a stressz fogalmát kezdték el alkalmazni ezeknek a jelenségeknek az összefoglalására.

Napjainkban általában szűkebb formában használjuk a stressz fogalmát, amelynek nem része a pozitív hatásokat eredményező eustressz. Nem minden alkalmazkodást igénylő helyzetet nevezünk stresszesnek, csak azokat, amelyek valamilyen értelemben veszélyeztetik a személy egyensúlyi állapotát.

A stressz általában véve olyan eseményekre utal, amelyek megítélésünk szerint veszélyeztetik fizikai és pszichikai jólétünket. Kulcsfontosságú tényező, hogy az igények meghaladják az erőforrásokat vagy a döntéshozó kapacitását.

1.2. A stressz folyamata

A stressznek nincs egyetlen jól körvonalazható következménye, mert hatásai attól függenek, hogy a stressz milyen erős, mennyire tartós, és hogy milyen körülmények között alakul ki, és erre az adott szervezet hogyan reagál. Azonban ha a szervezet veszélyt észlel, akkor egy adaptív válaszmechanizmus indul el, amely fizikailag és mentálisan felkészít a válaszdásra.

Selye János szerint a stressz a szervezet aspecifikus válasza bármilyen igénybevételre. A nem specifikus válasz azt jelenti, hogy minden változást generáló inger megjelenése a szervezet működésében – az ingertől függetlenül – azonos válaszreakciókat is eredményez. Selye az általános adaptációs szindróma (GAS) elmélet megalkotójaként is ismert, amely leírja a szervezet általános reakcióját a különböző stresszorokra. A GAS három szakaszból áll: a riasztási reakció, az ellenállás és a kimerülés.

Intézkedéstaktikai szempontból a vészreakció folyamatát kívánjuk részletesebben kifejteni. Az akut stressz egy rövid távú, gyakran intenzív stresszforma, ami válaszként jelentkezik azonnali kihívásokra, fenyegetésekre vagy nyomásra. Az akut stressz akkor következik be, amikor az emberek hirtelen veszélybe vagy életveszélyes helyzetbe kerülnek.

A rendészeti intézkedésekkel kapcsolatban az extrém stresszt úgy definiálhatjuk, *„mint az azonnali, súlyos személyi sérülés vagy halál veszélyének észlelését, vagy amikor feladatként adódik megvédeni más személyt a közeli, súlyos sérülés vagy halál veszélyétől olyan körülmények között, ahol a reakcióidő minimális”* (Grossman & Siddle, Psychological Effects Of Combat, 2008). A stressz nem csak a rendészeti munkára jellemző, de a rendészek gyakran szembesülnek vele a szolgálatuk során. Ebben a részben a „stressz” szó azokra az akut stresszállapotokra utal, amelyeket a rendészek szolgálati feladataik ellátása során tapasztalhatnak.

2. STRESSZOROK

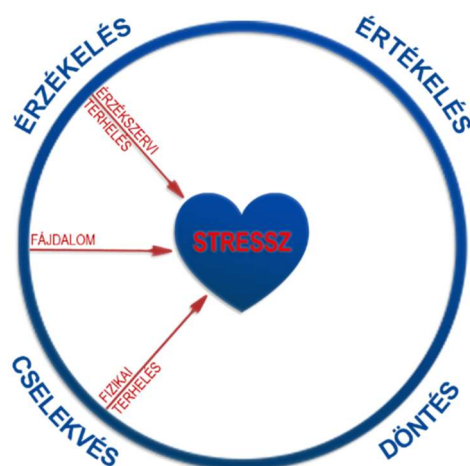
A stresszor egy olyan fizikai vagy pszichológiai jólétet veszélyeztető esemény vagy szituáció, amely a szervezet megszokott állapotától eltérő változást követel az adaptáció során, illetve a magatartásban. Olyan eseményeket, körülményeket vagy ingereket jelöl, amelyek stresszreakciót váltanak ki az egyénben.

A mentális stresszorok valódi vagy képzelt környezeti események, amelyek „előkészítik a terepet” a stresszválasz kiváltásához. Ezek nem közvetlenül „okozhatják” a stresszválaszt, hanem a kognitív értékelés mechanizmusain keresztül működnek. Ezek az ingerek jobban igénybe veszik az agy kognitív rendszereit (gondolkodási folyamatok) vagy az érzelmi rendszert (érzelmi válaszok, mint például a düh vagy a félelem). Az egyén gondolatai és érzései befolyásolják, hogy mennyire érzékeli stresszesnek ezeket az adott helyzeteket. A legtöbb stresszor valóban pszichoszociális stresszor.

A fizikai (fiziológiai) stresszorok biokémiai tulajdonságaik révén közvetlenül kezdeményezik a stresszválaszt a szokásos kognitív-affektív feldolgozás nélkül is. Ez lehet egy külső környezeti állapot (pl. forró tárgy érintése) vagy a test belső fizikai/fiziológiai igénye (Everly & Lating Jr., 2019).

2.1. Fizikai stresszorok

Intézkedéstaktikai szempontból három fizikai stresszfaktort emelünk ki: az érzékszervi túlterhelést, a fizikai megterhelést és a fájdalmat. A fájdalom szervezetre gyakorolt hatásáról már beszéltünk a kényszerítő módszerek részben. Most az előbbi kettőre koncentrálnak.

104. ábra: Fizikai stresszorok

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Érzékszervi terhelés

A látás, tapintás, szaglás és hallás mind hozzájárulnak egy személy helyzetértékelésének kialakításához. Az érzékelés minősége függ az észlelő pszichológiai és fiziológiai jellemzőitől, valamint az inger természetétől. Az idegrendszer alapmechanizmusa, hogy felveszi a külvilág felől érkező és a szervezetben keletkezett ingereket. A felvett ingereket ingerület formájában dolgozza fel és továbbítja az egyes szervekhez. Az idegrendszert idegsejtek (neuronok), illetve ezek láncolatából álló idegszövet építi fel. Ezek nem mások, mint ingereket keltő és ingerületeket feldolgozó egységek. Az információ ezen egységek mentén egy idegimpulzus, úgynevezett akciós potenciál formájában fut végig. A neuronok akciós potenciálja egy rövid ideig tartó elektromos jel. Az akciós potenciál akkor keletkezik, amikor egy neuron stimulálódik (azaz ingert/jelet kap). Az erős vagy gyorsan változó ingerek, mint a hangos zajok vagy erős, villogó fények, jelentős hatással vannak erre a kommunikációs hálózatra. Az intenzív ingerek folyamatos elektromos kisüléseket generálva megterhelést jelentenek az érzékelő apparátusra és így az egész szervezetre.

Fizikai igénybevétel

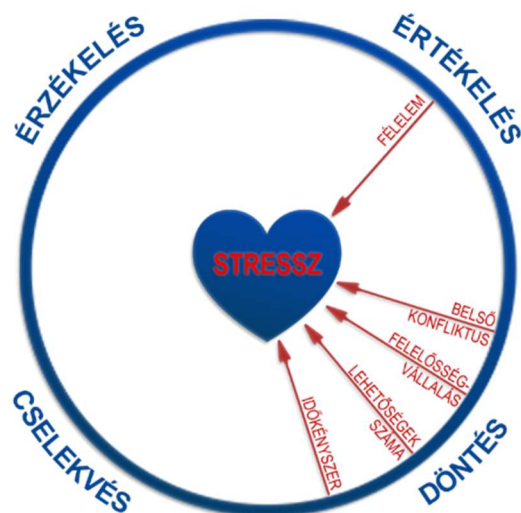
A futás, a cipekedés vagy bármilyen más fizikai megterhelés a szervezet egyensúlyi állapotból történő kibillenéséhez vezet. Amikor az intézkedés alá vont személy kezelése összetett cselekvési mintát igényel, az plusz-energiabefektetést igényel a rendész részéről is. A rendész energiaigényét az intézkedési helyzet változásának dinamikája, az intézkedés alá vont személy által tanúsított ellenállás mértéke, illetve a rendész fizikai ereje és állóképességének szintje is befolyásolja.

Példaként, ha két azonos képzettségű és tapasztalatú rendésznek – akik hasonló életkorúak, és testi tulajdonságaikban is egyeznek – egy 10 emeletes épület tetjéig kell felrohanni, akkor feltehetően az fog „jobb” döntést hozni, aki jobb fizikai állapotban van.

2.2. Mentális stresszorok

2.2.1 Helyzetértékelés

A korábbi fejezetekben már szó esett arról, hogy az emberek nem egyformán észlelik (értékelik) a világ történéseit. Az általunk hozzáférhető információkat a saját perspektívánkon keresztül szűrjük meg. Ennek megfelelően a helyzeteket eltérően ítéljük meg, és ez az ítélet egyértelműen befolyásolja döntéseinket. Az eddigi részekben elsősorban magát a helyzetértékelési folyamatot emeltük ki, és értékelésünk minőségének következményeit még nem tárgyaltuk. Veszélyt jelentő helyzetekkel kapcsolatban azonban fontos megvizsgálni, hogy a helyzet veszélyességének értékelése hogyan befolyásolja a döntéshozatali folyamatot és ezen keresztül a teljesítményünket.

105. ábra: Mentális stresszorok

Forrás: a szerző saját szerkesztése

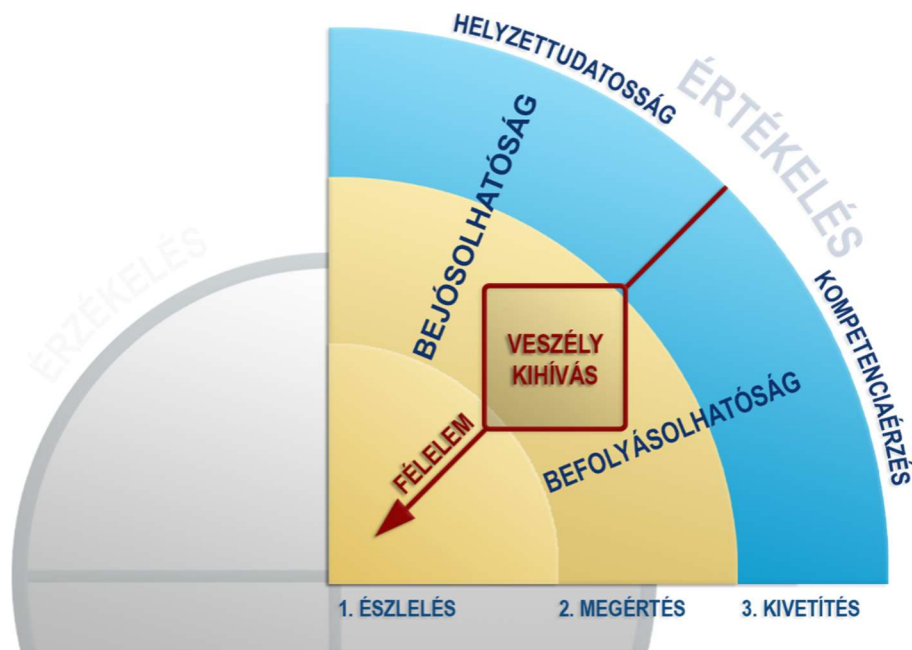
Kognitív kiértékelés

A stressz mértéke és hatása nagymértékben egyénfüggő. Ami az egyik személy számára nagyon megterhelő lehet, az egy másik számára akár teljesen stresszmentes is lehet. A kiértékelés mértéke jelentősen függ attól, hogy az adott személy milyen fenyegetettséget tulajdonít az adott ingernek, ez pedig függ többek között a fizikai adottságaitól, a személy állapotától, tapasztalataitól, megküzdési szokásaitól, élethelyzetétől. Vannak olyan életesemények, elfoglaltságok, stresszorok, amelyek egyesek számára elviselhetetlenek vagy elképzelhetetlenek, amíg ugyanazt mások élvezetesnek, sőt mi több, kikapcsolódásnak tekintik. Egyik tipikus példája az extrém sportok űzése.

A helyzetértékeléssel kapcsolatos részben már körvonalaztuk a kognitív kiértékelés alapelveit. A környezeti tényezők és az elérhető erőforrások közötti viszony alapján döntjük el, hogy egy adott helyzet számunkra kihívást vagy veszélyt jelent. Viszont a teljesség érdekében meg kell jegyezni, hogy stresszes helyzetekben képtelenek vagyunk érzelmektől mentesen reagálni. A teljes megértéshez a kognitív és affektív elemek együttes értékelése szükséges.

Affektív kiértékelés

A helyzet kognitív kiértékelésével együtt jár annak affektív (érzelmi) értékelése is. A kognitív és affektív elemek együttes működéséből kialakuló komplexum által jutunk el a stresszorok végső érzékeléséhez. *„Gyakorlatilag ez a kritikus integrált észlelés azt határozza meg, hogy a pszichoszociális ingerek pszichoszociális stresszorokká válnak-e, vagy sem”* (Everly & Lating Jr., 2019, old.: 312.).

106. ábra: Kognitív és affektív kiértékelés

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Bejósolhatóság (bizonytalanság)

Egy esemény stresszsége attól is függ, hogy mennyire tudjuk előre jelezni annak bekövetkezését, azaz rendelkezünk-e információkkal a bekövetkezésének tényéről, idejéről és időtartamáról.

Egy előre látható esemény, még ha egyébként nem is befolyásolható, jellemzően kevésbé tűnik stresszesnek. Például egy előre bejósolt áraműtés általában kevesebb stresszt vált ki, mint egy váratlan és kiszámíthatatlan áraműtés, és általánosságban könnyebben elviselhetőnek tartjuk.

Befolyásoló tényezők:

- Ismeret (tudáshierarchia)

Amikor először szembesülünk egy megoldandó intézkedési helyzettel, amellyel korábban még nem találkoztunk, az mindig stresszt okoz, és ha időhiánnyal is küzdünk, a stressz még tovább növekszik.

- Informáltság (korlátozott racionalitás)

Amikor túl sok információ áll rendelkezésre, előfordulhat, hogy munkamemóriánk teljesen az új adatok feldolgozásával és értékelésével lesz elfoglalva, ami figyelmetlenséghez vezethet. Ilyen helyzetben egy kevésbé impulzív inger is meglepetést jelenthet. Amennyiben csak kevés megbízható információ áll rendelkezésünkre, vagy ha a rendelkezésre álló adatok hiányosak vagy tévesek, előfordulhat, hogy helytelenül ítéljük meg a környezeti tényezőket és a helyzet veszélyességét.

- Mentális készenléti állapot (motiváció)

Ha Cooper színskálája alapján alacsonyabb mentális készülségi szinten vagyunk, csökken annak valószínűsége, hogy időben észleljük a veszélyre utaló jeleket. Ennek következtében egy váratlanul bekövetkező esemény nagyobb meglepetésként érhet minket. Az alacsony készenlét következhet a fenti információfeldolgozáshoz kapcsolódó problémákból vagy a személyiségből fakadó motivátlanságból is.

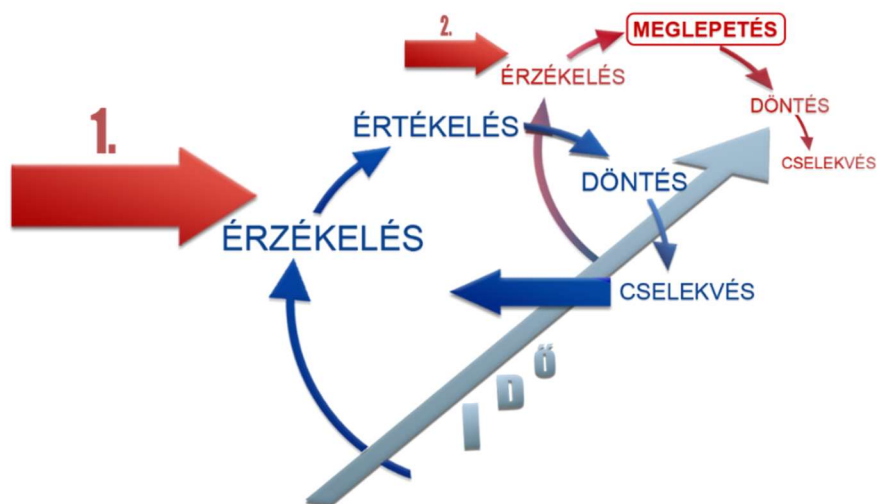
Mentális fixáltság esetén nem vesszük figyelembe az egyértelmű alapvonalbeli eltéréseket, és kizárólag azokat az információkat dolgozzuk fel, amelyek összhangban állnak a céljainkkal. Ezzel szemben az ellentétes ingereket figyelmen kívül hagyjuk, és ebből eredően meglepetésként ér minket az erőszakos cselekmény teljes kibontakozása.

Befolyásolhatóság

A stresszválasz nemcsak a stressztényező erősségétől, hanem a helyzet kontrollálhatóságától is függ, attól, hogy mennyire vagyunk képesek irányítani – beindítani vagy leállítani – az eseményeket. Minél befolyásolhatatlanabb valami, annál stresszesebbnek tűnik. *„A befolyásolhatatlan események elsősorban azért stresszesek, mert nem vagyunk képesek ellenőrzésünk alatt tartani őket és megakadályozni bekövetkezésüket. Az események befolyásolhatóságába vetett hit még akkor is csökkenti a szorongást, ha nem élünk a beavatkozás lehetőségével”* (Richard C. & Hilgard, 2005, old.: 527.). A stressztényező ellenőrzés alatt tartása – vagy annak érzete – jelentős mértékben csökkenti, sőt akár meg is szüntetheti a stresszválaszt.

Ezek alapján állíthatjuk, hogy a stresszkezelés nemcsak a stresszorok csökkentésében, hanem azok személyes értékelésének megváltoztatásában is kulcsszerepet játszik. A kettős értékelési folyamat hangsúlyozza, hogy a stressz nem pusztán objektív helyzetekből, hanem szubjektív felfogásból és megküzdési képességeink értékeléséből fakad.

Amikor merev mentális sémát alkotunk a tanult rendészeti technikák és taktikák hatásáról, gondolkodásunk rugalmatlanná válhat, és meglepetésként érhet, ha nem az történik, amit korábban feltételeztünk, hogy be kell következnie, mint eredmény. Például, ha feltevésünk az, hogy a lábat ért célzott lövés esetén a támadó személynek biztosan meg kell állnia, meglepődhetünk, amikor rájövünk, hogy a valóságban ez az „eszközalkalmazás” nem hozta meg az általunk elképzelt és várt eredményt.

107. ábra: A fixált sémák hátránya, hogy rendkívüli – meglepetést – stresszt jelent, ha nem az előfeltevések szerint alakul cselekedeteink következménye

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A Dinamikus Döntési Spirál első fázisában történik meg a helyzet helyes felmérése, amikor is a támadóval szemben fennáll a fegyverhasználati lehetőség, majd ezt követően történik meg a célzott lövés leadása. A döntési spirál második szakaszában egy újabb értékelés kezdődik, hogy az alkalmazott kényszerítő intézkedés milyen hatást váltott ki. Ha ebben a szakaszban a helyzet nem felel meg az előzetes várakozásainknak, az csökkentheti a helyzet befolyásolhatóságába vetett hitünket, ami további stresszt és zavart okozhat.

2.2.2 Döntés

Belső konfliktusok

Stresszt jelent az is, amikor belső konfliktus van jelen, melyben össze nem egyeztethető, egymástól eltérő értékek és célkitűzések kerülnek szembe egymással.

Az ilyen helyzet gyakran szorongást szül, mivel az egyén nehézségekbe ütközik a különböző választási lehetőségek közötti döntésben.

A rendészeti tevékenység során belső konfliktust okozhat az a nehézség, hogy alapszocializációnk ellenére kényszerülünk fájdalmat vagy sérülést okozni az intézkedés alá vont személynek, annak ellenére, hogy a törvény mások védelme érdekében ezt a cselekvést megköveteli. Azokkal, akik ellenérzéssel vannak a legitim erőszak-alkalmazással szemben, előfordulhat, hogy elkerülő magatartást tanúsítanak, amellyel a védendő értékek épségét veszélyeztethetik.

Felelősségvállalás

Az önbizalmunknak vagy hiányának nagy szerepe van abban, hogy hogyan viszonyulunk egy adott intézkedéstaktikai eljáráshoz. Ha rendészeti fellépést indokolt-nak tartjuk, és nincs ellenérzésünk a legitim erőszak-alkalmazással szemben, még akkor is előfordulhat, hogy aggodalmat érzünk cselekedeteink lehetséges következményei, annak jövőbeni megítélése miatt.

Ha olyan előzetes ismeretünk van, amely téves meggyőződést alakít ki bennünk – például, ha egy felettes azt mondja, hogy „soha ne használj fegyvert, mert börtönbe kerülsz”, és ez egy hiedelemé alakul –, akkor még egy jogilag indokolt helyzetben is mentális akadályt jelenthet a kényszerítő eszköz használata előtt. Fontos, hogy tisztában legyünk cselekedeteink (és a legitim erőszakalkalmazás) lehetséges következményeivel, de ezzel összefüggésben azzal is, hogy a jogszabályok milyen kötelezettségeket írnak elő a rendkívüli helyzetek elhárításával kapcsolatban.

Lehetőségek száma

A hétköznapjaink során is érezhetjük azt, hogy ha sok választási lehetőségünk van egy feladat vagy probléma megoldására, akkor nehezebben hozzuk meg a szükséges döntést. Barry Schwartz¹⁷ ezt nevezi a választás paradoxonának. Schwartz szerint, bár a választási szabadság alapvetően jó dolog, a túl sok választási lehetőség túlterheli az embereket, ami frusztrációhoz vezethet.

A rendészeti fellépés eredményességének egyik alapja a megfelelő időben történő reagálás. Abban az esetben, ha túl sok választási lehetőség áll rendelkezésre a megoldáshoz, azok számbavételéhez, értékeléséhez hosszabb idő szükséges.

Az állandó helyzetértékelést igénylő komplex intézkedések is igényelnek egy eljárásrendet (forgatókönyvsémát) azért, hogy a rendészeknek ne kelljen minden alternatívát újra és újra átgondolni. Ugyanúgy, ahogyan a gépjármű megállításának megvannak a maga szabályai, hasonlóképpen az erőszakosan viselkedő személyek kezeléséhez is szükség van egy alapvető eljárási szabályra, amely elősegíti a gyors és helyes döntéshozatalt.

Időkényszer

A kényszerhelyzetek részletesebb elemzésekor már kitértünk a döntéshozatal során rendelkezésre álló idő jelentőségére. Ebben a kontextusban szeretnénk hangsúlyozni, hogy minél nagyobb a döntés tétje, és minél kevesebb idő áll rendelkezésünkre, annál nagyobb stresszt jelent ez a szervezet számára.

A rendőri intézkedéstaktikai tréningek célja, hogy a konfliktushelyzetekben helytálló rendészeknek olyan speciális tudást adjon, amely nélkülözhetetlen az ilyen helyzetek megfelelő kezeléséhez.

¹⁷ Barry Schwartz, amerikai pszichológus

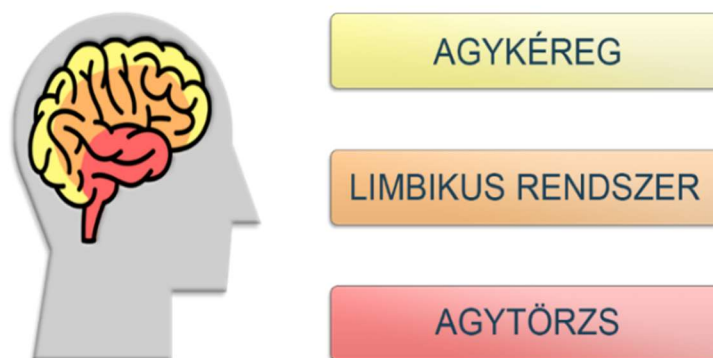
A gyakorlatközpontú képzés során kiemelten fontos, hogy a résztvevők széles körű tapasztalatokat gyűjtsenek a különféle, erőszakos beavatkozást igénylő helyzetekben. Ennek köszönhetően a valódi esetek során gyorsabban ismerik fel a hasonló helyzeteket, és magabiztosabban végzik el a rájuk bízott feladatokat. Amennyiben a rendészek a képzésük során megtanulják a veszélyes helyzetek kezeléséhez szükséges hatékony módszereket, és biztosak azok alkalmazásában, tisztában vannak a tetteik lehetséges következményeivel, kevésbé élnek át stresszt. Ilyen készségekkel felvértezve képesek lesznek a társadalom által elvárt szabályok szerinti intézkedéseket végrehajtani.

3. A STRESSZ FIZIOLÓGIÁJA

3.1. Idegrendszer

Az emberi idegrendszer két részből tevődik össze, a központi idegrendszerből és a perifériás idegrendszerből. A központi idegrendszer az agyat és a gerincvelőt foglalja magába. Az emberi agy három fő funkcionális részre osztható: az agytörzsre, a limbikus rendszerre és az agykéregre. Ezek mind különböző szerepeket töltenek be az agyműködésben. A gerincvelő az idegsejtek központi útját képviseli, ahogy az agyhoz vezetnek, és onnan jönnek, valamint részt vesz néhány autonómiával szabályozott reflexben.

Az agy részei és funkciójuk:

108. ábra: Az agy részei funkcionális felosztás szerint

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A agykéreg (neocortex) képviseli a háromrészes agy legmagasabb szintjét, és az emberi agy legfejlettebb összetevője. Funkciói az érzékszervi jelek dekódolása és értelmezése, a kommunikáció, és a motoros (mozgásszervi) viselkedések durva szabályozása. Továbbá a neocortex felelős a képzeletért, logikáért, döntéshozatalért, emlékezetért, problémamegoldásért, tervezésért és aggodalomért.

A limbikus rendszer képviseli az agy középső szintjét. Ez az agy emocionális központja, amely közvetlenül kapcsolódik az érzelmekhez, a motivációhoz és a hosszú távú memóriához. A limbikus rész egy olyan rendszer, amely számos idegi szerkezetből áll össze.

A retikuláris aktivációs rendszer és az agytörzs képviseli az agy legalacsonyabb szintjét. Ennek a szintnek a fő funkciói a vegetatív funkciók (szívverés, légzés) fenntartása, valamint az impulzusok vezetése a retikuláris rendszeren és a talamuszon keresztül az agy magasabb szintjei felé (Everly & Lating Jr., 2019).

Perifériás idegrendszer

A perifériás idegrendszer azokból az idegpályákból áll, amelyek összekötik az agyat és gerincvelőt a test többi részével. Két fő része a szomatikus és a vegetatív idegrendszer. A szomatikus idegrendszer szenzoros idegei szállítják a külső ingerek információit a központi idegrendszerbe, motoros (mozgató) idegei pedig az impulzusokat a központi idegrendszerből a test izmaihoz. A vegetatív (autonóm) idegrendszer olyan impulzusokat továbbít, amelyek a szervezet belső környezetének szabályozásával és a homeosztázis (egyensúly) fenntartásával kapcsolatosak. Az autonóm hálózat így a szívet, a simaizmokat és a mirigyeket idegzi be.

A stressz által kiváltott fiziológias reakciókat a vegetatív idegrendszer szabályozza. Ennek a rendszernek két különböző működési módja van, amelyek a test különböző állapotokhoz való alkalmazkodását teszik lehetővé. Amikor stresszhelyzet áll fenn, a szimpatikus idegrendszer aktiválódik, amikor a stresszor megszűnik, a paraszimpatikus idegrendszer veszi át az uralmat.

A szimpatikus idegrendszer felelős a „harcolj vagy menekülj” válaszáért. Aktiválásával mozgósítja, irányítja a szervezet energiáját, felkészíti a testet a cselekvésre, a gyors reakcióra. A lebontó folyamatok által, az energia mobilizálása révén a cselekvéses készenlétet erősíti, és gátolja azokat a folyamatokat, amelyek a cselekvéssel nincsenek összhangban (például lassítja vagy leállítja az emésztést).

Paraszimpatikus idegrendszer a „pihenj és eméssz” válaszokért felelős. Segít a testnek a pihenés és regenerálódás állapotába kerülni, ezenfelül a felépítő folyamatokat szabályozza, és általában az energia megőrzése, felhalmozása a feladata (Richard C. & Hilgard, 2005).

3.2. Vészreakció

„Az információ áramlása az idegrendszerben alapvetően két irányba történik. Az úgynevezett felszálló pályák kiindulópontjai az érzékszervek. Az ezeken bejövő információk egyre feljebb haladnak az idegrendszerben, egészen addig a pontig, ahol az idegrendszer megoldást talál arra a problémára, amelyet az érzékszervek jeleznek. Ha például megégetjük a kezünket, a megoldást kereső áramkör a gerincvelőben zárul. Itt a fájdalmat érzékelő idegsejtek azonnal átkapcsolnak a felszálló pályák közé sorolható mozgató idegsejtekhez, és elkapjuk a kezünket a kályhától. Ha a bejövő információk bonyolultabb feldolgozást tesznek szükségessé, például valaki megsért bennünket, akkor a felszálló pálya nagyon »gazdaggá« válik. Az információ szertefut az agyban, míg végül eljut egészen a homloklebenyig, amely az agy legfelsőbb döntéshozó szerve, és amely megfontolás tárgyává teszi a lehetséges válaszokat” (Haller J. , A bűnöző elme, 2020, old.: 81.).

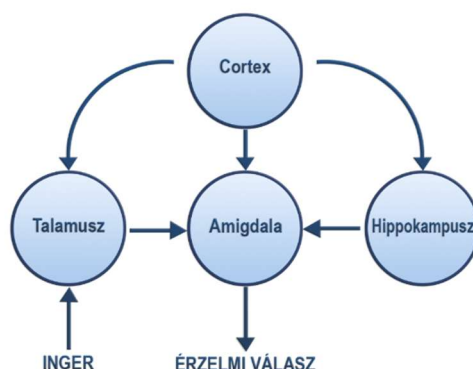
Racionális agy (cortex)

A prefrontális kéreg az emberi agy azon része, ami a homloklebenyben helyezkedik el, és kulcsfontosságú szerepet játszik a kognitív funkciókban és a személyiség kialakulásában. Fontos szerepe van az alábbi területeken: döntéshozatal, problémamegoldás, impulzusszabályozás és önszabályozás, szociális interakciók. „A prefrontális kéregnek (ez a homloklebenynek közvetlenül a szemek felett található területén van) három különböző feladatot kell végrehajtania: nyomon követni az epizódot (azt az eseményt, aminek éppen a részesei vagyunk), megérteni a kontextust (a helyzet jelentését), és reagálni az adott helyzetben kapott speciális ingerre” (Zimbardo, Johnson, & McCann, Pszichológia mindenkinek – Zavarok, terápiák, stressz, stratégiák, 2018, old.: 124.).

Érzelmi agy (limbikus agy)

A túléléshez kapcsolódó stresszes események esetén az érzékszervek által továbbított információk a talamuszhoz érkezik, ahol az amigdala segít az érzelmek és a fenyegetés mértékének észlelésében, lényegében úgy működik, mint a szervezet riasztórendszere. Egy várt fenyegetés esetén az értékelés zökkenőmentesen zajlik mind kognitív, mind fizikai szinten. Azonban egy hirtelen, „riadt”, félelemmel teli helyzetben az amigdala, mely a túlélésre van programozva, aktiválódik, előkészítve a testet egy automatikus válaszreakcióra.

„Az amygdala az érzelmek szabályozásának egyik legfontosabb központja. Ez a halántéklebenyünkben elhelyezkedő, nem túlságosan nagy méretű idegközpont. A homloklebennyel ellentétben nem az agykéreg része, hanem az alatt, a »mélyben« helyezkedik el. Gyakorlatilag minden viselkedés szabályozásában részt vesz, mégpedig úgy, hogy feldolgozza és továbbítja a homloklebeny felé az információk érzelmi komponenseit, majd a homloklebenyben megszülető döntéseket továbbítja visszafelé a lentebb elhelyezkedő idegközpontokhoz, amelyek már konkrét szerepet játszanak a viselkedés szabályozásában” (Haller J. , A bűnöző elme, 2020, old.: 82.).

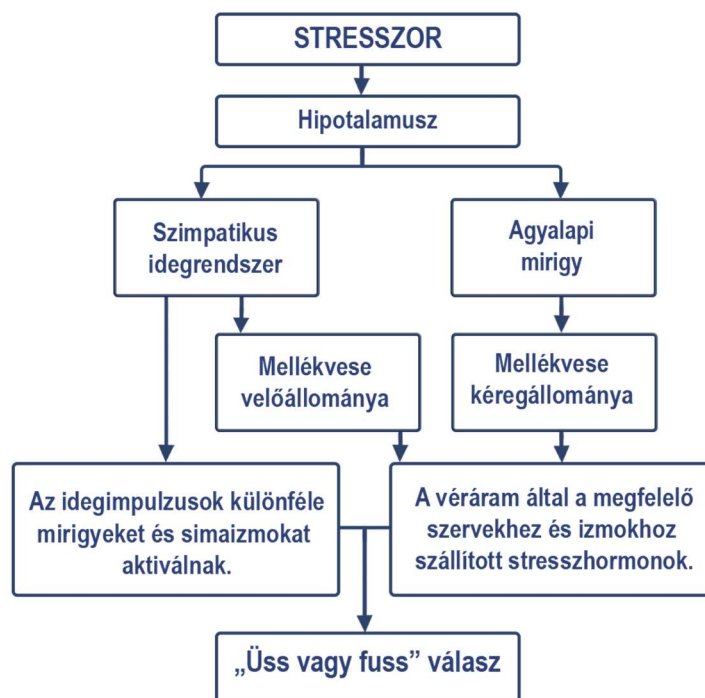

109. ábra: Az amigdala szerepe az információfeldolgozásban az ingerrel szemben kiváltott gyors érzelmi válasz kialakításával

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Lazarus stresszmodellje a kognitív folyamatok fontosságát hangsúlyozza, azonban vannak különleges helyzetek és rendkívüli események, amikor a teljesen racionális döntéshozatal nem lehetséges. Ez akkor fordulhat elő, amikor a szervezet a teljes kognitív kiértékelés befejezése előtt az elsődleges érzelmi értékelés (amigdala) alapján már elindítja a szervezet vészreakcióját. Az elsődleges értékelés által kiváltott fiziológiai válaszok erőssége hatással lesz a későbbi helyzetértékelésre, mivel a gyors hormonális változások képesek befolyásolni a gondolkodási folyamatokat is. A komplex mentális folyamatokért felelős prefrontális kéreg gátlás alá kerül.

A stressz kezdeti szakaszában a test riasztó mechanizmusai aktiválódnak, amelyek felkészítik a szervezetet a stresszt okozó tényezőkkel szembeni védekezésre. Selye ezt a periódust a „vészreakció fázisának” nevezte.

110. ábra: „Üss vagy fuss” vészreakció fiziológias folyamata

Forrás: Richarc C. Atkinson modellje alapján átszerkesztette a szerző

A hipotalamusz ilyenkor két párhuzamos vészüzenetet küld ki. Az egyik üzenet a vegetatív idegrendszer szimpatikus ágát mozgósítja, ami a belső szerveken és mirigyeken keresztül készíti fel a szervezetet a cselekvésre.

10. táblázat: A szimpatikus rendszer aktivitásának hatása a szervezetre

PARASZIMPATIKUS		SZIMPATIKUS
Felépítés	Anyagcsere	Lebontás
Lassul	Szív működés	Gyorsul
Szűkülnek – csökkenő izomműködés	Izom erei	Tágulnak - fokozott izomműködés
Tágulnak – fokozott működés	Bőrerek	Szűkülnek – csökkenő működés
Szűkülnek	Légutak	Tágulnak – fokozott izomműködés
Élénk	Bélműködés	Lassú
Csökken	Vércukor	Nő
Lassul	Légzés	Gyorsul
Szűkül	Pupilla	Tágul

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A másik üzenet ezzel párhuzamosan a hormonrendszernek szól, azon belül is a mellékvesék a fő fogadók. Ennek eredményeképpen az erőt és az állóképességet fokozó szteroidhormonok árasztják el a véráramot, illetve nagy mennyiségű endorfin szabadul fel, ami tompítja a fájdalomérzetet.

„Ha az idegrendszert vesszük alapul – és viselkedési szempontból erre kell összpontosítanunk –, akkor arra a meglepő következtetésre jutunk, hogy az idegrendszer a hormonok segítségével önmagát is szabályozza. Lényegében olyan parancsokat ad ki a belső elválasztású mirigyeknek, amelyek a maguk során visszaküldik »hormonális utasításukat«, ezeket pedig maga az idegrendszer hajtja végre” (Haller J. , A bűnöző elme, 2020, old.: 85.). A viselkedést nem a stresszhormonok irányítják, de beleszólásuk van abba, hogy mire „figyeljenek” az érzékszervek, a felszálló (információt központi területekhez szállító) pályák hogyan dolgozzák fel az információt, a homloklebeny milyen döntéseket hozzon, illetve abba, hogy a döntések milyen formában és főleg milyen gyorsasággal jussanak el a viselkedést végrehajtó szervekhez.

Fight-flight-freeze

A „fight-flight-freeze” (harc – menekülés – lefagyás) kifejezés a stresszre adott három alapvető biológiai reakciót írja le, amelyeket a vegetatív idegrendszer szabályoz. Ezek a reakciók evolúciósan alakultak ki, és alapvető céljuk a túlélés elősegítése. Az adott válasz a helyzet sajátosságaitól és a személy egyéni hajlamától, képzettségétől függ. A „harc” válasz arra utal, amikor egy személy szembeáll a veszélyforrással, amíg a „menekülés” válasz a veszélyes helyzettől való gyors elmenekülésre vagy elkerülésre irányuló reakció.

A „lefagyás” válasz a ragadozók és zsákmányállatok közötti ősi reakcióra utal, amikor az állat mozdulatlaná válik, hogy ne vonja magára a figyelmet, vagy mert „megdermed” a félelemtől, és nem képes cselekedni. Az embereknél ez a reakció a teljes testi és lelki blokkolódást jelentheti egy megterhelő vagy traumatikus esemény során.

Félelem és stressz

Azok, akik rendészeti feladatokat látnak el, evolúciós szempontból nézve egyfajta harci helyzetben vannak, amikor kényszerítő intézkedéseket alkalmaznak. Az általuk tapasztalt stressz mértéke részben attól függ, hogy saját döntésük alapján avatkoznak-e be és alkalmaznak kényszersert, vagy önvédelmi helyzetben kényszerülnek cselekvésre.

Interperszonális agresszió észlelése esetén a szimpatikus idegrendszer aktiválása felerősödik. Az észlelt veszély kognitív és affektív kiértékelésének eredményeként az agy azonnali stresszhormon-kibocsátást kezdeményez. A szimpatikus idegrendszer aktiválódása automatikus és gyakorlatilag irányíthatatlan. Ez egy reflex, amely egy fenyegetés észlelésekor aktiválódik.

Magas szintű szimpatikus aktiválódás akkor következik be, amikor a rendészek¹⁸ váratlanul szembesülnek egy halálos fenyegetéssel, és a reakcióra rendelkezésre álló idő minimális. Bár végtelen változók léteznek, amelyek kiválthatják a szimpatikus aktivitást, azonban van hat kulcsfontosságú változó, amelyek azonnali hatással vannak rá:

- *„a fenyegetés mögötti rosszindulatú emberi szándék mértéke;*
- *a fenyegetés percepció szintje, a sérülés kockázatától a halál lehetőségéig;*
- *a válaszra rendelkezésre álló idő;*
- *a személyes készségekbe és képzsébe vetett bizalom szintje;*
- *a specifikus fenyegetéssel szembeni tapasztalat szintje*
- *és a szorongással kombinált fizikai fáradtság mértéke” (Grossman & Christensen, On Combat The Psychology and Physiology of deadly conflict in War and Peace, 2012).*

¹⁸ Eredeti fordítás: harcosok

4. STRESSZVÁLASZ

A stresszválasz lényegét nem a hormonális változások, hanem az általuk előidézett testi és pszichikai változások képezik.

111. ábra: A stresszélmény hatása a helyzetfelismerés és helyzetkezelés folyamatára

Forrás: a szerző saját szerkesztése

El kell oszlatni „...azt a babonát, hogy veszély esetén az emberek többre képesek a normálisnál, és hogy életük veszélyében túlszárnyalják legjobb erőfeszítéseiket. Valójában sok esetben épp az ellenkezője igaz, és a stressz alatt lévő emberek sokkal kevésbé képesek bármire, mint vakon menekülni vagy rohanni egy fenyegetés felé” (S. L. A. Marshall's, 1950; idézve Grossman & Christensen, On Combat The Psychology and Physiology of deadly conflict in War and Peace, 2012). A rendészeket arra kell felkészíteni, hogy megfelelően reagáljanak a konfliktusos eseményekre, figyelembe véve azokat az elvárásokat, amelyeket a társadalom támaszt velük szemben. Ezenkívül meg kell érteniük, hogy az autonóm idegrendszer aktivációja miként befolyásolja az észlelésüket, a mentális feldolgozást és a túlélési reakciókat. Az események okozta stressz – csőlátás és a szelektív hallás – torzíthatja a rendészek észlelését, és előfordulhat, hogy nem vesznek észre bizonyos, az incidens szempontjából lényeges részleteket.

4.1. Érzékelés

Az érzékelési modalitásoknál írtuk korábban, hogy a szignáldetekció elmélete szerint a külső ingerek feldolgozását az érzékelő rendszer állapota is befolyásolja. Veszély észlelése esetén az agy átállítja az érzékelő apparátus érzékenységét. Az ingerküszöböt jellemzően megemeli, ezáltal garantálva, hogy csak a – szerinte – legfontosabb információk terheljék le a munkamemóriánkat.

„Nemcsak a külső inger szabja meg a receptor ingerületi folyamatát és ezáltal az egész érzékelő készülék működését, hanem speciális végrehajtó, kifelé futó idegpályákon keresztül az érzékelő agy visszahat a receptorokra és módosítja azok érzékenységét¹⁹, más szóval a központ állítja be a periféria ingerküszöbét az érzékelő tevékenység során” (Ádám, A megismerés csapdái, 1987).

Taktikai értelemben ilyenkor csőérezékelésről beszélünk. Ilyenkor a rendész a figyelmét a helyzet egy bizonyos aspektusára szűkítheti le, ezzel kizárva más fontos információk látását és hallását.

Amint az agy ráhangolódik a veszélyforrást jelentő ingerre, a vizuális érzékelő rendszer működése felerősödik, és egyre szűkebb területre összpontosít. Ezt a folyamatot szelektív figyelemnek nevezik. Az agy az azonnali figyelmet igénylő ingerekre összpontosít, kizárva a perifériás ingereket. A szimpatikus idegrendszer aktiválódása jelentős taktikai hatásokkal bír, amelyek közé tartozik a vizuális észlelés szűkülése vagy alagútlátás, valamint a perifériás látás csökkenése, ami akár körülbelül 70%-os mértékű lehet. A szimpatikus idegrendszer aktiválása gátolja a közelre látás fenntartásának, a fókuszállásnak a képességét, valamint hozzájárul a mélységérezékelés, az éjszakai érzékelés, a látás és a monokuláris látás gyengüléséhez. A hallás csökkenése halláskizáródást eredményezhet. Továbbá más érzékszervek is érintettek lehetnek, ami befolyásolja a rendészek képességét a vágások, karcolások, ütések vagy lött sebek észlelésében (Grossman & Christensen, On Combat The Psychology and Physiology of deadly conflict in War and Peace, 2012).

Az intézkedés során nem csak a fegyverhasználat vezethet a rendőrök érzékelési rendszerében bekövetkező változásokhoz. A stresszreakció és az ezzel együtt járó hormonális változások a saját helyzetértékelésünktől függenek. Amennyiben még sosem tapasztaltunk meg magunkkal szemben kiabálást, és az első ilyen élményünket erről egy valós intézkedés során szerezzük, akkor ezt veszélyként élhetjük meg, ami ugyanúgy érzékszervi változásokat fog kiváltani.

4.2. Értékelés

Az észlelési torzulások és a szelektív figyelem jelentős mértékben befolyásolhatják az agy képességét a fenyegetések megfelelő feldolgozására, ami akadályozhatja a rendészek helyes és hatékony túlélési reakcióját.

Képzeljük el az agy működését egy vízimalomhoz hasonlóan. Normál körülmények között a vízimalom lapátjai a folyó által biztosított állandó vízáramlás irányába forognak, ami lehetővé teszi a malom számára a gabona őrlését.

¹⁹ Lásd korábban: szignáldetekció és ingerküszöb

Azonban, ha egy váratlan, erős vízáramlás éri a malomkereket, ami egyszerre minden lapátot érint, a kerék forgásirányát nehéz lesz meghatározni, mivel az összes lapát egyszerre kapja meg a víz sodrását. Ez a túlterhelés megállítja a malomkereket, és így az őrlési folyamat is leáll. Extrém esetben a malomkerék akár össze is törhet. Hasonlóképpen reagál az agyunk is, amikor túl sok adat áramlik be hirtelen: nem képes megfelelően feldolgozni az információt, ami zavart és a gondolkodási folyamat leállítását eredményezheti.

A rendészek helyzetértékelése alapvetően fontos a jogszerű, szakszerű és arányos döntések meghozatalához. Amennyiben stressz hatására a helyzet veszélyességét túlértékelik, és az értékelés pontatlan, előfordulhat, hogy a rendészeti beavatkozás mértéke eltúlzott és aránytalan lesz.

Az intézkedés során nem csak egy fegyverhasználat jelenthet extrém stresszélményt. Például, ha még nincs személyes tapasztalatunk arról, milyen az, ha fenyegető módon kiabálnak velünk, és az első ilyen élményünket, egy valós intézkedés során szerezzük meg, akkor ezt olyan „veszélyként” élhetjük meg, ami ugyanúgy kognitív torzításokat eredményezhet.

4.3. Döntés

Általánosságban elmondható, hogy a stressz hatására nagyobb mértékben támaszkodunk a heurisztikákra, és csökken az összetett helyzetek elemzésére való képességünk.

Mentális beállítódás

A mentális beállítódás vagy fixáltság egy pszichológiai koncepció, amely az egyén gondolkodásának és problémamegoldó képességének korlátozott, merev kereteire utal. A mentális beállítódás azt jelenti, hogy az emberek hajlamosak bizonyos jól megszokott gondolkodási mintákra és megoldási stratégiákra támaszkodni. Ez különösen akkor válik problémává, amikor az adott helyzet egy új vagy kreatív megközelítést igényel. A fixáltság arra utal, hogy az egyén nehezen alkalmazkodik az új információkhoz vagy változó körülményekhez, és ragaszkodik a megszokott módszerekhez, még akkor is, ha azok nem a legmegfelelőbbek az adott helyzetre. Stressz hatására ez a jellegű beállítódás jellemzően felerősödik (Zimbardo, Robert, & Vivian, *Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság*, 2017).

Funkcionális fixáltság

A funkcionális fixáltság egy kognitív torzulás, amely akkor lép fel, amikor az emberek nem képesek meglátni egy tárgy vagy eszköz alternatív felhasználási lehetőségét. Ilyenkor egy ismerős tárgy megszokott vagy hagyományos funkciója annyira rögzül, azaz fixálódik, hogy nem ismerjük fel, ha az adott tárgyat más célra is fel lehetne használni.

A funkcionális fixáltság korlátozza a kreativitást és a problémamegoldó képességeket, mivel az egyének nem tudnak túllépni a tárgyakkal kapcsolatos hagyományos asszociációikon, és nem tudnak új megoldásokat keresni (Zimbardo, Robert, & Vivian, Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság, 2017).

4.4. Cselekvés

Szervezetünk a veszélyt jelentő esemény észlelését követően automatikusan felkészül a „harcolj vagy menekülj” mechanizmusra. Ilyenkor a nagymotoros készségek (például: futás, ütés, rúgás stb.) javulnak, azonban a szívritmus és a légzésszám növekedése csökkenti a finommotoros és a koordinációs készségek pontosságát (például: finom precíziós lövés). A nagymotoros készségeken alapuló technikák jobban ellenállnak a túlélési stressznek, ezzel növelve a rendészek teljesítményét. A rendészeti kiképzés során olyan technikákat és taktikákat kell kidolgozni és alkalmazni, amelyek a nagymotoros mozgásokra épülnek. A kezekbe irányuló véráramlás csökkenése miatt romlik az egyszerű kézmozdulatok végzésének képessége, ami koordinációs nehézségekhez vezet. A pulzusszám növekedése és a látásromlás következtében a reakcióidő meghosszabbodik, ami veszélyezteti a rendész finom és összetett motoros képességeit. A stresszreakció eredményeképpen csökken a fegyverhasználat pontossága, az alapvető szem-kéz koordináció, valamint a kézügyesség is gyengül.

A Fitts törvény²⁰ az emberi tevékenységekkel kapcsolatban összefüggést mutat ki a mozgás sebessége és pontosság között. A törvény lényege, hogy amikor a gyorsaság kritikus tényező – például időszorítás vagy stresszes helyzetek esetén –, gyakran fel kell áldozni a pontosságot a sebesség növelése érdekében. Ez különösen fontos túlélési vagy stresszes helyzetekben alkalmazott technikák kiválasztásakor. Fitts törvénye szerint az emberi mozgások pontossága fordítottan arányos a mozgás gyorsaságával. Más szóval, minél gyorsabban próbálunk egy mozgást végrehajtani, annál pontatlanabbá válik. Fitts törvénye segít megérteni, hogy stressz alatt miért lehet nehezebb pontosan célzott vagy kontrollált mozgásokat végrehajtani.

²⁰ Fitts, P. M. (1954). The Information Capacity of the Human Motor System in Controlling the Amplitude of Movement. *Journal of Experimental Psychology*. 47, 381–383.

5. TUDATOSSÁG

A tudatosságot általában úgy határozzák meg, miszerint a tudat egyenlő azzal, hogy az egyén tudatában van a külső és belső ingereknek, azaz a környezete eseményeinek, testi érzékleteinek, saját emlékeinek és gondolatainak. Azonban a tudatnak ez csak az egyik része. Akkor is tudatosak vagyunk, amikor problémákat oldunk meg, vagy amikor a körülményektől és személyes céljainktól függően választjuk ki a több lehetséges opció közül a viselkedésünket. *„A tudatnak két alapvető feladata van: önmagunk és a környezet monitorozása, vagyis érzékleteink, emlékeink és gondolataink pontos és értő leképezése, továbbá önmagunk és környezetünk folyamatos, viselkedéses, és kognitív terveinek elindítását és befejezését szabályozó kontrollja”* (Richard C. & Hilgard, 2005).

Érzékelő rendszerünk a monitorozás során a céljaink szempontjából releváns külső és belső feldolgozott ingereket igyekszik tudatosítani. Figyelmünk szelektív, azaz bizonyos események más események rovására jutnak el tudatunkba, és játszanak szerepet cselekedeteink kezdeményezésében. A tudat másik funkciója cselekedeteink megtervezése, elindítása és vezérlése. Azonban sok döntés és cselekvés a tudat legcsekélyebb közreműködése nélkül is képes végbemenni.

5.1. Automatizmusok

Az automatizmusok kezdetben tudatos figyelemmel végzett viselkedések, amelyek sok gyakorlás során (habituáció) megszokottá válnak, s ezután már nem igényelnek tudatos erőfeszítést. Miközben kerékpározunk vagy autót vezetünk, nem figyelünk oda, hogy milyen izmaink működnek, teljesen automatikusan mozgunk. Az automatizmusoknak nemcsak a motoros tevékenységek esetében van jelentősége, hanem a mentális folyamatok esetében is. Például nyelvtanulás során először minden egyes hallott szó megértése fókuszált figyelmet igényel. Kezdetben előfordul, hogy a fejünkben a hallott szöveg második szavát fordítjuk, amikor a beszélő már elmondott további két mondatot. Egy idő után – megfelelő mennyiségű gyakorlással – az egész mondatot azonnal megértjük, még úgy is, hogy gyorsabban beszélnek hozzánk. A szakértő – szinkrontolmácsi szinten – pedig már egyszerre képes figyelni a hallgatott szövegre, és azt egy másik nyelvre lefordítani (Olah, 2006).

Az autóvezetés kezdetben igen nagy figyelmet igényel, és annyira kell a mozdulatokra (sebességváltás, kuplung felengedése, kormányzás) ügyelnünk, hogy nem is tudunk másra gondolni. A tanpályán való gyakorlás jelentősége az, hogy csak magunkra – cselekvéseinkre – kelljen figyelni, és a környezet változó ingereire „egyáltalán” ne.

Forgalomban közlekedve már számos különböző feladatot kell egyidejűleg elvégezni – mint a sebességkorlátozások betartása, a forgalom figyelése és arra való reakció, a közlekedési jelzések észlelése, az útvonaltervezés –, a legtöbb ember, különösen azok, akik nem újoncok a volán mögött, általában képesek ezeket minimális tudatos figyelemmel és könnyedséggel végrehajtani. Amikor gyakorlottabbá válunk, akár már a tájat is nézhetjük, vagy beszélgethetünk is közben. Az automatizmusok egyáltalán nem vagy alig foglalják le figyelmi kapacitásunkat, így a jól ismert feladatokból egyszerre többet is tudunk párhuzamosan végezni. A rutinszerűen végzett, automatizált tevékenységek is igényelnek egy bizonyos szintű tudatos ellenőrzést, hiszen a változatos való világban gyakran szükséges az adaptáció.

Ha egy személy bármely teljesítményét vizsgáljuk, abban kétféle tudatosság játszik szerepet. *„A tudat fókuszában – fokális tudatosság – a cselekvés célja áll, míg a szükséges szerszámok, eszközök, a tárgyi feltételek, amelyekre a cselekvés során támaszkodunk, a járulékos tudatosság részét képezik. Miután a személy figyelmének fókuszába a korábban járulékos szerszám, eszköz – vagy testrész – kerül, a teljesítmény szétesik, mivel a tudatosság két fajtája kölcsönösen kizárja egymást. Ha a kerékpáros vagy a zongorista a mozdulataira kezdene figyelni, akkor a kerékpáros nem lenne képes tovább kerékpározni, és a zenész keze alatt darabjaira hullana az előadott kompozíció”* (Héder & Paksi, A személyes tudásról, 2020).

Az események normális lefolyása során a megszokott sémák automatikusan aktíválódnak a környezeti jelzések jelenléte alapján. Amíg a séma aktív, a környezeti jelzések előre meghatározott módon kerülnek feldolgozásra. Amikor azonban változtatásra van szükség, problémák léphetnek fel. Amikor munkából autóval hazaindulunk, automatikusan a „hazavezetés” sémájába kezdünk. Ha egy adott napon meg akarunk állni a boltban, akkor meg kell változtatni vagy meg kell szakítani a sémát. Gyakran azonban hazaérve jövünk rá, hogy a kívánt kitérőt teljesen elfelejtettük. Normális körülmények között a környezeti jelzések (a boltfelirat) az aktuális célok (megállni a boltban) fényében kerülnek feldolgozásra.

A megszokott sémák működése közben azonban az új, nem megszokott cél elnyomódik, és a bolt feliratának meglátása nem idézi elő a megállás kapcsolódó célját. Amíg a megszokott séma működik, a személy nem fogékony a nem megszokott jelzésekre, mert a megfelelő séma el van nyomva. A megerősítő heurisztikák hatása érvényesül akkor is, amikor az intézkedés alá vont személy egymás után produkálja az alapvonal-rendellenességet jelző kulcsingereket, azonban a rendész ezt – nem tudatosan – figyelmen kívül hagyja, és ugyanúgy folytatja az intézkedést, ahogy az alapforgatókönyv sémája azt meghatározza.

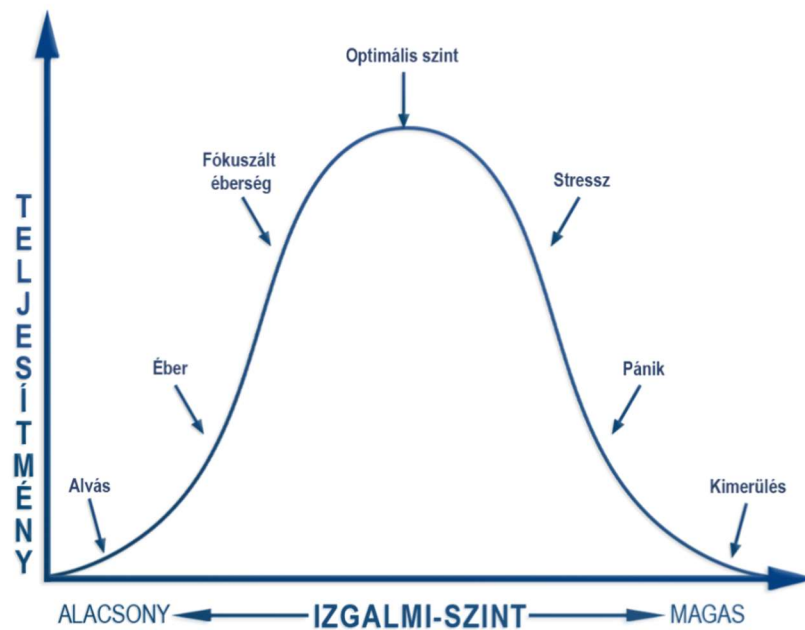
A „taktikai” figyelem tekintetében az lenne az ideális, ha a rendész rendelkezne olyan jól kidolgozott mentális sémákkal a helyzetfelismerés és döntés terén, hogy azonnal tudja, mire kell figyelnie, felismerje az adott helyzet veszélyeit, és tudja, hogy azt milyen eszközökkel tudja elhárítani.

Ne kelljen sokáig saját gondolataiban elmerülnie, hanem figyelemkapacitását a környezet releváns elemeire tudja irányítani.

Továbbá a mozdulatainak – mozgásának és eszközeinek – kontrollálása annyira automatikus kellene hogy legyen, hogy az elérje a készség szintjét. Ha a figyelem „energiát” nem kell a motoros cselekvés irányítására és a gondolkodásra fordítania, akkor fordulhat elő, hogy az intézkedő figyelme „teljes egészében” a veszélyt jelentő inger irányába tud fordulni. A figyelmünkön keresztül a helyzetértékelésnek tartalmaznia kell a környezet azon részhalmozára vonatkozó információkat, amelyek a feladatok és célok szempontjából relevánsak. Damos és Wickens (1980) azt is megállapította, hogy *„a figyelem megosztása tanulható készség, és hogy egyes emberek másokkal szemben kiemelkednek benne. Ezenkívül a figyelem korlátai bizonyos mértékig megkerülhetők az automatizmus kialakulásával”* (Endsley M. , 1995, old.: 31.).

5.2. Optimális teljesítmény

„A tudatot élettani értelemben az határozza meg, hogy valaki fel tudja-e használni az érzőinformációkat, ezekre vonatkozóan kritikusan tud-e gondolati vagy mozgási funkciókat végrehajtani végül pedig képes-e emlékezési folyamatokat beindítani, információkat rögzíteni” (Moruzzit idézve Ádám, Érzékelés, tudat, emlékezés – biológusszemmel, 1976, old.: 123.). A szervezet problémamegoldó képessége összefügg a kihívások, feladatok komplexitásával és a szervezet aktuális készenléti szintjével. A szervezet különböző aktivitásaihoz a központi idegrendszer különböző aktivációs szintjei tartoznak, amelytől az adott tevékenység hatékonysága függ. Csökkent vagy fokozott aktiváció mellett, úgymond módosult tudatállapotban, az agy tevékenységének hatékonysága csökken. A szervezet éberségi szintje (arousalszintje) és a teljesítmény közötti kapcsolatot gyakran egy fordított U alakú görbeként írják le. *„A fizikai stresszreakció az arousalszint megemelkedésével kezdődik, ami egy sor olyan testi-élettani reakciót idéz elő, melyek rövid távon adaptívak, hosszú távon viszont károsak lehetnek”* (Zimbardo, Johnson, & McCann, Pszichológia mindenkinek – Zavarok, terápiák, stressz, stratégiák, 2018, old.: 149.). Ez a törvény azt sugallja, hogy az éberségi szint és a teljesítmény közötti kapcsolat nem lineáris, hanem egy bizonyos pontig növekvő arousal javítja a teljesítményt, de az optimális szint túllépése már csökkenti azt. Az idegrendszer izgalmi, aktivációs szintjének és a hatékonyságnak az összefüggését a Yerkes–Dodson-törvény fejezi ki. A tudati működés energetikai összetevője a különböző élethelyzetek során meglehetősen széles skálán mozog. A legalacsonyabb energetikai szint vagy aktivációs szint az alvás. Amíg a tudati éberség másik szélsőértéke a nagy fokú izgatottság.

112. ábra: Arouszal szint és a teljesítmény viszonya

Forrás: Donald O. Hebb modellje alapján átszerkesztette a szerző

Alacsony arousal: Az individuumok alacsony éberségi szintje esetén az egyének általában motiválatlanok vagy unottak lehetnek, és a teljesítményük nem éri el a potenciáljukat.

Optimális arousal: Ebben a tartományban az egyének megfelelő éberségi szintet érnek el, ami lehetővé teszi számukra, hogy koncentrálnak, és hatékonyan dolgozzanak. A teljesítmény ezen a szinten a legjobb, mivel az arousal elegendő a motivációhoz és a figyelem fenntartásához, de még nem elegendő a túlzott stressz vagy szorongás kiváltásához.

Magas arousal: A magas éberségi szint túllépheti az optimális arousalszintet, és szorongást vagy túlzott stresszt okozhat, ami csökkentheti a teljesítményt. Túl sok stimuláció vagy nyomás miatt az egyén túlterheltté válhat, ami zavaró lehet, és hibákhoz vezethet a teljesítményben. „A kognitív interferencián túl a túlzott arousal növekedés, az izgalmi állapot fokozódása szintén a kognitív/munkamemória-kapacitás romlásához vezethet” (Zsidó N., 2022). „Erős érzelmek hatására az idegrendszer aktivációja fokozódik. Túlzottan magas arousal-szintnél az élelénk agykérgi folyamatok már egymást zavarják, az agyi működés dezorganizálttá válik” (Keményné, 1989, old.: 125.).

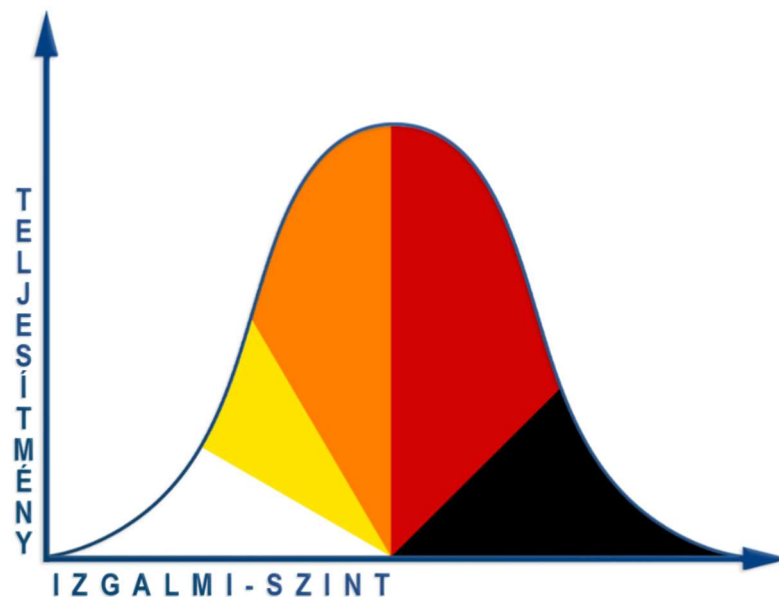
5.3. Módosult tudatállapot

A mindennapi életben a tudattal kapcsolatban az agy egyfajta válaszoló készségét, a környezettel való interakció képességét értjük. A tudat kiteljesedett állapotban az emberi agy működésének valamiféle optimális „üzemmódja”.

Azonban, ha a szervezet „vészreakciója” beindul, az ideális működésben zavarok léphetnek fel.

A fizikai és mentális stresszválaszok alapján a szervezet készenléti állapota különböző kategóriákba sorolható, amely a stresszkezelés különböző szintjeit jelöli. A Cooper-színskálát korábban főként a figyelmi folyamatokhoz kapcsoltuk, de itt már kiegészítjük a tudatosság fogalmával, ami összefügg a figyelmi képességgel és a cselekvés kontrolljával is. A tudatosság e színkódjainak használatával a rendészek könnyen azonosíthatják a tudatosság különböző állapotait és a rájuk nehezülő stressz szintjeit.

Ezeket a tudatállapotszinteket – kiképzés során – megtapasztalva a későbbiekben könnyebben felismerik az előjeleit annak, amikor a tudatunk elkezd beszűkülni. Akut stresszélményt átélve, módosult tudatállapot jellemzőit megtapasztalva értjük csak meg egyes intézkedéstaktikai eljárások és technikák jelentőségét. A Cooper-színskálát alapul véve Grossman és Christensen dolgozta ki a stressz fiziológiai válaszainak szívfrekvencia alapján történő osztályozási rendszerét (Grossman & Christensen, *On Combat The Psychology and Physiology of deadly conflict in War and Peace*, 2012).

113. ábra: A tudatosság szintjei a Cooper-színskálával jelölve

Forrás: Dave Grossman modellje alapján átszerkesztette a szerző

11. táblázat – Dave Grossman tudatosságszintjeinek jellemzői

	Pulzus	Fizikai állapot	Mentális állapot
Fehér		Nyugodt	Felkészületlen
Sárga	-80 BPM	Nyugodt	Éber (Tudatos)
Narancs	-115 BPM	Stressz hormon kiválasztás fokozódása Légzésszám növekedés Finommotoros képesség gyengülése	Fókuszált éberség
Piros	-145 BPM	Maximális adrenalin és kortizol kiválasztás Csőérzékelés (csőlátás, hallás kizáródás)	Túlfókuszált figyelem (veszélyforrásra) Magas szintű érzelmi válaszok Kognitív képesség csökkenés Időészlelés torzulás
Szürke	-175 BPM	Egyéni képesség függvényében	Egyéni képesség függvényében
Fekete		Hiperventilláció	Lefagyás

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A pulzus értékek nem ennyire egzakt módon meghatározhatók. A fiziológiai stresszreakciók hatása nagymértékben változhat az edzettségtől, a fizikai erőnléttől és egyéb tényezőktől függően. Azt is meg kell érteni, hogy ezek a pulzusszámok csak a túlélési stressz vagy a félelem okozta pulzusszám-emelkedésre vonatkoznak. El lehet végezni egy sor sprintet, amely a pulzusszámot 200 BPM-re emeli, de ennek az edzés okozta pulzusszám-emelkedésnek a hatása nem lesz ugyanaz, mint amikor a félelem vagy a túlélési stressz okozza az emelkedést. A lényeg itt nem a konkrét szívritmusérték, hanem az, hogy a stresszre adott fiziológiai válaszok meglehetősen következetes és kiszámítható mintát követnek (Farkas & Végh, 2003).

Fehér

Ha a rendészek a munkájuk során ilyen állapotban vannak, akkor nem tudatosak, nem felkészültek. Olyan állapot, mint amikor elgondolkozunk. Ilyenkor fordulhat elő, hogy nem vesszük észre a közelgő veszélyt, csak akkor, amikor a közvetlen közelünkben van. Ha fehér állapotban támadják meg a rendészt, csak az mentheti meg, hogy alkalmatlan a támadó a cselekménye véghezvitelére.

Sárga

A sárga állapotban bár nyugodtak és ellazultak vagyunk, mégis figyelemmel vagyunk a környezetünkre. Olyan szintre emeljük a tudatosságunkat, ahol tisztában vagyunk azzal, hogy ki és mik vesznek körül, figyelünk a zajokra, eseményekre, amik körülöttünk zajlanak.

Narancs

Amikor a rendész fokozott éberséggel figyel, és nagyon összpontosít olyan dologra, amit szokatlannak vagy veszélyesnek tart.

Ilyenkor a motoros képességek, a vizuális reakcióidő és a kognitív reakcióidő a csúcson van. Azonban ezek a képességek körülbelül 115 BPM-től kezdődően romlani kezdenek. A rendészek csak addig maradhatnak narancssárga állapotban, amíg a figyelmüket érintő probléma valamilyen módon megoldódik, mert a szervezet nagyobb igénybevételével jár. A tudatállapot veszély esetén bekövetkező zavara a túlkonzentráltság, a tudatbeszűkültség állapot. A szűkültség mértékétől függően károsodik az egyénnek a valósággal való adekvát kapcsolata.

Piros

Ilyen állapotban a rendészek mentálisan felkészültek egy konfliktusra, és fizikailag is képesek cselekedni, ha a helyzet megkívánja. Ha ez a szint bekövetkezik, a rendész kiképzése és ösztönei határozzák meg a hatékony működésre való képességét. A piros állapotot jellemzően nem lehetséges hosszú ideig fenntartani káros hatások nélkül.

Szürke

Amikor egy átlagos rendésznél a stressz által kiváltott (azaz adrenalin által kiváltott) szívfrekvencia-emelkedés 145 BPM környékén van, akkor jelentős teljesítményromlás következik be. Ez azonban nem mindenkire igaz. Úgy tűnik, ha a szükséges készségek alaposan be vannak gyakorolva, akkor „kitolható” a vörös állapot határa, ami lehetővé teszi a rendkívüli teljesítményt a felgyorsult pulzusszám szintjén. Ezt a zónát nevezzük „szürke állapotnak”, amely nagyjából 145 és 175 BPM között van.

Fekete

Fekete állapotban folytatott feladat-végrehajtás során meghatározott idő elteltével a szellemi és fizikai teljesítőképesség összeomlására lehet számítani. A rendészek ilyen szinten már nem gondolkodnak tisztán.

A fenti tudatállapotszinteket az éberség – a figyelem –, a fiziológiai és mentális képességek minősége választja el egymástól.

Ha a stresszválasz a figyelem beszűkülését eredményezi, fontos információk maradhatnak ki, és ez a teljesítményre negatív hatással lehet. Ha azonban a figyelem szűkülése lehetővé teszi az egyén számára, hogy figyelmen kívül hagyja a nem lényeges információkat, és csak a legfontosabb jelzésekre összpontosítson, akkor az a teljesítmény növekedéséhez is vezethet.

„Néhány jellemző végrehajtási hiba, amely részben a magas stressz-szintnek, részben a nem helyzet- és feladat ismeret alapú kiképzésnek tudható be:

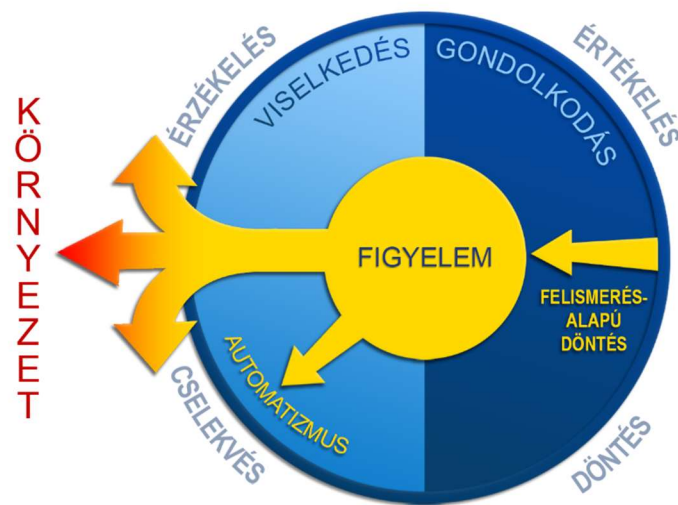
- *A fegyvert pánikszzerűen kiürítik (üresre lövés).*
- *A fegyver működési problémáit hangosan bejelentik: „akadály, üres”.*

- *A fegyver kiürülését nem veszik észre, az üres fegyverrel vívják tovább a tűzharcukat.*
- *A kiürült fegyver észlelése egyúttal egyeseknek a feladat befejezését is jelenti.*
- *A fegyverhasználat előtti és utáni teendőket elmulasztják.*
- *Nem merik használni a fegyvert emberre, jogszerű helyzetben sem.*
- *A találati pontosság nem mérhető (2-4 m-en belül az egész alakot nem találják el).*
- *Kérésre átadják az üresnek hitt fegyvereiket az intézkedés alá vontaknak.*
- *Nem kommunikálnak egymás között, illetve nem jelentenek az előljárónak.*
- *Nem képesek átvenni az irányítást az intézkedés alá vont személy és a terület felett.*
- *Olyan területen mozognak, olyan szituációt kezelnek, ami nem létező valóság.*
- *Intézkedés során, ha találat éri őket, abbahagyják az intézkedést.*
- *Nem emlékeznek hosszabb időre, vagy csak helytelen sorrendben tudják felidézni a történeteket.*
- *Alkalmanként teljesen elveszítik az önkontrollt, nem látnak, nem hallanak, de harcolnak (Farkas & Végh, 2003).*

„A fegyverhasználatot, kényszerítő eszközt is igénylő szituációkban azt tapasztaltuk, hogy szinte senki nem volt képes a tanult módon, rendőrként vagy katonaként viselkedni, sokszor csak ösztönei vezették. A gyakorlatok elemzése során a végrehajtásban résztvevők magas stresszélményről számoltak be, és mi is ezt tapasztaltuk. Ez a tudatos működésre alkalmatlanná tette őket, melyet azzal indokoltak, hogy ilyen helyzetben még soha nem voltak (nem rendelkeznek helyzetismerettel), illetve nem tudták, hogy képesek lesznek-e a saját és a külső elvárások – pl. jogszabályok – szerint végrehajtani a feladatot (nem rendelkeznek feladatismerettel)” (Farkas & Végh, 2003).

5.4. Készség szint

„...amikor megfontolás történik, akkor a tapasztaltabb döntéshozó inkább a helyzet természetét, míg a kezdők azt mérlegelik, hogy milyen reagálást válasszanak, azaz a kevésbé tapasztalt döntéshozók a jobb alternatívákra irányuló analitikus gondolkodásra koncentrálnak” (Ribárszki idézve Restás, 2012).

114. ábra: A kiképzés jelentősége az intézkedések során

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A jogosítványunk megszerzése után biztos találkozunk olyan helyzettel, hogy elsőbbségadás kötelező táblánál kellett megállunk és várunk a keresztirányba haladó járműre. Az első ilyen esetben, még nagy távolság esetén is inkább megvártuk az autót, mert ismeret hiányában nem tudtuk eldönteni, hogy az észlelt távolság és az autó sebessége, mennyi időt biztosít számunkra az elinduláshoz. Nem rendelkezünk a helyzetfelismeréshez szükséges sémával. Kezdő vezetőként a távolság felmérése és az autó vezetése együtt még nem ment, mindegyik folyamat külön-külön teljes figyelmet igényelt. Ilyen helyzetben a vezetés még magas stresszt jelent a kezdő vezető számára. Az egyre több vezetési gyakorlattal helyzetértékelésünk fejlődött, és így egyre rutinosabbá váltunk. Ahogy vezetési gyakorlottságunk megnő, és kialakulnak automatizmusaink, ezeket a folyamatokat már párhuzamosan is képesek lettünk elvégezni.

Ha a rendész rendelkezik a jó helyzetértékeléshez szükséges mennyiségű és minőségű sémával, amellyel képes felismerésalapú döntést hozni, valamint az egyéni rendészeti eszközeinek kezelését az automatizmus szintjére képes fejleszteni, akkor lesz csak képes minden mentális energiáját a ténylegesen veszélyt jelentő környezeti ingerre fordítani.

„Az első beavatkozó gyakran találja magát szemben azzal a helyzettel, amikor a beavatkozásra okot adó esemény előre nem kiszámítható módon, váratlanul, spontán fejleményként jelenik meg. A hatóság erre adott válaszlépése nem tűri a formakényszert, amorf jelleget ölt, éppen aktuális alakját a pillanat diktálta követelmények határozzák meg. A hatóság erre felhatalmazott tagja, annak érdekében, hogy azonnali intézkedési kötelezettségének eleget tehessen, gyakran csak saját döntésére támaszkodva, autonóm módon cselekedhet” (Finszter, 2018, old.: 16.).

ÁBRAJEGYZÉK

Ábrák

1. ábra: Az intézkedéstaktika mint több tudományág határterülete	6
2. ábra: Az interperszonális interakció speciális esete, az intézkedés.	10
3. ábra: Az intézkedéstaktika komplexitása	13
4. ábra: Az intézkedés „magját” jelentő interpeszonális viszony és a rendészeti feladatellátást meghatározó egyéb tényezők (környezet, eszközök)	15
5. ábra: OODA Loop és a Dinamikus Döntési Spirál összehangolása	16
6. ábra: Az intézkedést befolyásoló pszichológiai tényezők meghatározása.....	18
7. ábra: A transzdukció folyamata	21
8. ábra: Szignáldetekció elmélete	22
9. ábra: Az információfeldolgozás (észlelés) folyamata	23
10. ábra: Az észlelés mint az értékelés egy része.....	24
11. ábra: A felismert helyzetre adott válasz, a helyzetkezelés.....	26
12. ábra: A döntés korlátai.....	27
13. ábra: Cselekvés – Magatartás - Viselkedés	30
14. ábra: A memória táruk háromszakaszos modellje	32
15. ábra: Két irányból történő információfogadás	33
16. ábra: A munkamemória korlátozott kapacitásának szemléltetése a többi memóriatárhoz viszonyítva.....	34
17. ábra: A feladat komplexitása és a munkamemória terhelése	35
18. ábra: A munkamemória háromtípusú kognitív terhelése	35
19. ábra: A memóriatárak háromszakaszos modellje a Dinamikus Döntési Spirálba integrálva	36
20. ábra: A memóriatárak „együtműködése”	39
21. ábra: Tudásunk szerveződése a fogalmak segítségével.....	40
22. ábra: A kategorizáció korlátainak szemléltetése a „kalapács” fogalmon keresztül.....	41
23. ábra: A hallott információkra a tudásunkra építve asszociálunk	42
24. ábra: A kalapácsfogalom prototípusa	43
25. ábra: A fogalomalkotás szintjei	43
26. ábra: Tudásunk mint a sémáink összessége.....	44

27. ábra: A „jármű” fogalom (séma) további részfogalmakra (alsémákra) bontása	47
28. ábra: A felismerés és válasz sémák szerepe a viselkedésben	48
29. ábra: A jogszabályban meghatározott közlekedésrendészeti intézkedés fogalomhoz kapcsolódó civil és rendészeti sémák közötti különbségek	48
30. ábra: Az ismerethierarchia szintjei	51
31. ábra: A tudás fejlődési szintjei	52
32. ábra: A szakmai fejlődés szintjei	53
33. ábra: A tudás szintjei	57
34. ábra: A szakmaspecifikus tudás jelentősége egymás megértésében	57
35. ábra: A szakmaspecifikus tudás eltéréseinek jelentősége az interakciókban	59
36. ábra: Bővített OODA Loop	60
37. ábra: Ingervezérelt és koncepcióvezérelt információfeldolgozás.....	62
38. ábra: A kontextus jelentősége az ingerfeldolgozás folyamatában	65
39. ábra: A sémák szerepe információhiányos környezetben	67
40. ábra: Az előzetes ismeretek jelentősége az események menetének (forgatókönyvséma) megértésében	68
41. ábra: Észlelési ciklus Ulric Neisser modellje alapján	70
42. ábra: Az észlelési ciklus a dinamikus döntési modellbe ágyazva.....	72
43. ábra: Mica R. Endsley helyzet tudatosság-modellje (1995.)	77
44. ábra: A helyzetértékelés részei a Dinamikus Döntési Spirálban.....	78
45. ábra: A helyzetértékelés megértés részének elemei: Helyzetismeret és Feladat ismeret.....	79
46. ábra: Az alapvonal helye (szerepe) a helyzetértékelésben	81
47. ábra: Az alapvonal-eltérést szemléltető folyamatára	82
48. ábra: A személyészlelés jelentősége a helyzetértékelésben.....	83
49. ábra: Az alapvonal-eltérést előidéző jel (szignál) részelemei (alsémái)	86
50. ábra: Az intézkedés alá vont személy magatartásának taktikai értékelése ..	87
51. ábra: A helyzetértékelés kivetítés részének elemei: Kockázat és Felelősség	91
52. ábra: Elsődleges és másodlagos kiértékelés	93
53. ábra: A figyelem szerepe az információfeldolgozásban	95
54. ábra: A figyelem az érzékelésből és az aktív felderítő cselekvésből tevődik össze	96

55. ábra: Önkéntelen figyelem.....	97
56. ábra: Szándékos figyelem.....	97
57. ábra: Felelősségi terület szerinti feladatmegosztás és a szándékos figyelem szerepe.....	98
58. ábra: Wickens C. munkája alapján – A figyelem többcsatornás modellje....	99
59. ábra: A figyelemkapacitás megosztása	100
60. ábra: Fehér szint.....	100
61. ábra: Fehér szint	101
62. ábra: Sárga szint.....	102
63. ábra: Narancssárga szint.....	102
64. ábra: Piros szint	103
65. ábra: Az információfeldolgozás „nem speciális” útvonala	104
66. ábra: A retikuláris aktiváló rendszer feladatai.....	105
67. ábra: Ideális mentális állapot intézkedés során	107
68. ábra: (B-A-S-A skála) A rendészeti beavatkozás módját hivatott szemléltetni	110
69. ábra: A rendész által alkalmazott rendészeti eszközök hatásmechanizmus-rendszere.....	112
70. ábra: A fájdalomkapu-elmélet folyamata	115
71. ábra: A rendészeti intézkedésekkel szemben támasztott követelmények megvalósítása érdekében alkalmazott intézkedéstaktika-elemek (egyéni rendészeti eszközkészlet).....	117
72. ábra: A társ szerepe és a kommunikáció jelentősége a helyes helyzettudatosság kialakításában	120
73. ábra: Legitim Erőszak Mátrix (nem hivatalos)	121
74. ábra: Dinamikus Döntési Spirál	122
75. ábra: A Dinamikus Döntési Spirál megértésének taktikai jelentősége. A reakció soha nem képes megelőzni az akciót	123
76. ábra: A reaktív gondolkodás és fellépés lehetséges eredménye	124
77. ábra: A Dinamikus Döntési Spirál szerepe a megelőzésben	125
78. ábra: A proakció magasabb szintje, amikor a fellépést az intézkedés alá vont személy korábbi cselekménye határozza meg	127
79. ábra: A rendészeti fellépés eredményére nincs előzetes garancia. Az intézkedés alá vont személy értékrendje, fizikai és mentális állapota határozza meg, hogy a helyzet eszkalálódik vagy deeszkalálódik	129

80. ábra: A kényszerítő eszköz alkalmazás elkerülésére tett intézkedések folyamata	130
81. ábra: Az ellenszegülés megtörését követően a rendészeti „erőszak” alkalmazásnak alkalmazkodnia kell a megváltozott intézkedés alá vonti ellenálláshoz.....	131
82. ábra: Gondolkodásunk és viselkedésünk kapcsolata	132
83. ábra: A rendészeti intézkedés mint egy személyek közötti, rosszul strukturált, konfliktusos probléma.....	135
84. ábra: A döntés kettős folyamat modellje	136
85. ábra: A döntés kettős folyamat modellje, a munka memória elméleti felosztása	137
86. ábra: A korlátozott racionalitást meghatározó tényezők.....	144
87. ábra: Az intézkedés alá vont személy lehetséges cselekedeteinek „iránya”	146
88. ábra: Különböző dinamikájú intézkedési helyzetek.....	147
89. ábra: Reakcióidő	148
90. ábra: Egyszerű reakcióidő	149
91. ábra: Szelektív reakcióidő.....	149
92. ábra: Választásos reakcióidő.....	150
93. ábra: A helyzetértékelést torzító tényezők	154
94. ábra: Dunning–Kruger-hatás.....	155
95. ábra: A rendszeres sporttevékenység gyakorlása mint helyzetértékelést torzító tényező	156
96. ábra: Az idő szerepe a döntés meghozatalában (klasszikus döntés és felismerésalapú döntés).....	158
97. ábra: A felismerés típusa és annak időszükséglete (t. = szükséges idő) ..	159
98. ábra: Az intézkedéseket meghatározó kulcsingerek mentális sémává alakulása	160
99. ábra: A helyzetkezelési gyakorlatok során szerzett tapasztalatokból megoldási sémává alakult ismeretek szerveződése.....	161
100. ábra: A felismerésalapú döntés során megvalósuló sémaillesztés.....	161
101. ábra: A helyzetértékelés eredménye – a felismerés során észlelt probléma és a megoldási lehetőség intézkedési mintaként, együtt jelenik meg memóriánkban	162
102. ábra: Az eredményes intézkedéssel – vagy képzéssel – az intézkedésséma megerősödik, sikertelenség esetén az elsajátított séma módosul	164

103. ábra: Eustressz és distressz	168
104. ábra: Fizikai stresszorok	170
105. ábra: Mentális stresszorok	172
106. ábra: Kognitív és affektív kiértékelés.....	173
107. ábra: A fixált sémák hátránya, hogy rendkívüli – meglepetést – stresszt jelent, ha nem az előfeltevések szerint alakul cselekedeteink következménye	175
108. ábra: Az agy részei funkcionális felosztás szerint	178
109. ábra: Az amigdala szerepe az információfeldolgozásban az ingerrel szemben kiváltott gyors érzelmi válasz kialakításával.....	180
110. ábra: „Üss vagy fuss” vészreakció fiziológias folyamata	181
111. ábra: A stresszélmény hatása a helyzetfelismerés és helyzetkezelés folyamatára.....	184
112. ábra: Arousalszint és a teljesítmény viszonya.....	191
113. ábra: A tudatosság szintjei a Cooper-színskálával jelölve	192
114. ábra: A kiképzés jelentősége az intézkedések során.....	196

Képek

1. kép: Speciális ismereteket igénylő tárgyak bemutatása.....	74
2. kép: Harag észlelése és az 1.-es automatikus, asszociáló rendszer	139

Táblázatok

1. táblázat: Az intézkedéstaktika idősíkjá.....	14
2. táblázat: Az irányított készség szerzéssel kapcsolatos mentális tevékenységek	55
3. táblázat: Térközhazsnálat.....	85
4. táblázat: Taktikai kiértékelés elemei	88
5. táblázat: Rendészeti eszközkészlet és az egyes „eszközök” hatásmechanizmusa	116
6. táblázat: 1-es és 2-es rendszer megnevezései	137
7. táblázat: Az 1.-es és a 2.-es rendszer jellemzői	140
8. táblázat: Döntési helyzetek és megoldókulcsok mátrixa	148
9. táblázat – Intézkedési minta szerveződése	162
10. táblázat: A szimpatikus rendszer aktivitásának hatása a szervezetre.....	182
11. táblázat – Dave Grossman tudatosság szintjeinek jellemzői	193

IRODALOMJEGYZÉK

- 18/2008. (OT 10.) ORFK utasítás a rendőri intézkedések gyakorlati végrehajtásának alapvető taktikáiról
- Ackoff, R. (1989). *From data to wisdom*. England, Lancaster: University of Lancaster. Letöltés dátuma: 2023. november 24., forrás: <https://www.scribd.com/document/518769223/Ackoff-Russel-L-From-Data-to-Wisdom>
- Aczél, P. (2006). A meggyőzés, mint a kommunikáció működési elve: fogalmak, elméletek és hatások. *Kontext – Filológia – Kultúra*, old.: 13–25. Eger: Eszterházy Károly Főiskola
- Ádám, G. (1976). *Érzékelés, tudat, emlékezés – biológusszemmel*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Ádám, G. (1987). *A megismerés csapdái*. Budapest: Magvető Kiadó
- Army, H. D. (2021). *Advanced Situational Awareness*. Washington, DC: Headquarters Department of the Army. doi:<https://irp.fas.org/doddir/army/tc3-22-69.pdf>
- Baddeley, A. (2005). *Az emberi emlékezet*. (C. Pléh, Szerk.) Budapest: Osiris Tankönyv Kiadó. Letöltés dátuma: 2023. június 11., forrás: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/baddeley-alan-az-emberi-emlekezet-osiris-tankonyvek-2001/?pg=5&layout=s>
- Bereczkei, T. (2003). *Evolúciós pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Blahó, A., Czakó, E. & Poór, J. (2021). *Nemzetközi Menedzsment*. (A. Blahó, E. Czakó, & J. Poór, szerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó. doi:<https://doi.org/10.1556/9789634546528>
- Bodnár, G. & Simon Péter. (1997). *A viselkedés pszichológiai alapjai*. Eger: EKTF Líceum Kiadó (Csépe, Győri, & Rágó, 2007)
- Borbíró, A., Gönczöl, K., Kerezs, K. & Lévy, M. (2020). *Kriminológia*. Wolters Kluwer Hungary. Letöltés dátuma: 2023. szeptember 17., forrás: https://mersz.hu/hivatkozas/m736YOV1796_435_p4/#m736YOV1796_435_p4
- Csépe, V., Győri, M. & Rágó, A. (2007). *Általános pszichológia 1. – Észlelés és figyelem*. Budapest: Osiris Kiadó
- Csomós, I. & Fodor, S. (2001). *Pszichológiai alapismeretek*. Budapest: BM Oktatási Főosztály
- Di Nota, P. & Huhta, J.-M. (2019). *Complex Motor Learning and Police Training: Applied, Cognitive, and Clinical Perspectives*. doi:<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01797>

- Dull, A. (2001). Az érzékelés és az észlelés. In *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből* (old.: 37–65). Eötvös Kiadó. Letöltés dátuma: 2021. november 03., forrás: https://www.researchgate.net/publication/296994766_Az_erzekeles_es_az_eszleles
- Endsley, M. (1995). Toward a Theory of Situation Awareness in Dynamic Systems. *Human Factors Journal*, 37(1), 32–64.
doi:DOI:10.1518/001872095779049543
- Endsley, M. R. (2000). *Situation awareness analysis and measurement, chapter theoretical underpinnings of situation awareness*. Letöltés dátuma: 2022. október 29., forrás: https://www.researchgate.net/publication/292771806_Situation_awareness_analysis_and_measurement_chapter_theoretical_underpinnings_of_situation_awareness
- Evans, J. (2008. február). Dual-Processing Accounts of Reasoning, Judgment, and Social Cognition. *Annual Review of Psychology*, 59(1):255–78.
doi:DOI:10.1146/annurev.psych.59.103006.093629
- Everly, G. & Lating Jr., J. (2019). *A Clinical Guide to the Treatment of the Human Stress Response*. New York: Springer Science+Business Media.
doi:<https://doi.org/10.1007/978-1-4939-9098-6>
- Farkas, I. & Végh, J. (2003.). A lélektaktikai képzés elvei, módszerei és gyakorlati tapasztalatai. *Magyar Rendészet*, 53. Letöltés dátuma: 2021. március 25., forrás: <https://docplayer.hu/2206649-Farkas-istvan-vegh-jozsef-a-lelektaktikai-kepzes-elvei-modszerei-es-gyakorlati-tapasztalatai.html>
- Finszter, G. (2018). *Rendészettan*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó
- Forgács, A. (2017). *Fejezetek a kommunikáció szociálpszichológiájából*. Akadémiai Kiadó. Letöltés dátuma: 2023. november 17., forrás: https://mersz.hu/hivatkozas/m269faksz_73_p1/#m269faksz_73_p1
- Freeborn, V. (2021). Developing the Orientation for Deception, Conflict and Violence. Letöltés dátuma: 2023. december 12., forrás: https://read.amazon.com/?asin=B09CF1FMY9&ref_=kwl_kr_iv_rec_3 (Kindle Cloud Reader)
- Grossman, D. & Christensen, L. (2012). *On Combat The Psychology and Physiology of deadly conflict in War and Peace*. Killology Research Group. Letöltés dátuma: 2022. november 11., forrás: https://read.amazon.com/?asin=B072HHSZNN&ref_=kwl_kr_iv_rec_7 (Kindle Cloud Reader)
- Grossman, D. & Siddle, B. (2008). *Psychological Effects Of Combat*.
doi:DOI:10.1016/B978-012373985-8.00148-3
- Hadházy, J. (2003). *A pszichológia alapjai*. Nyíregyháza: Élmény 94 Bt. Nyíregyháza

- Haller, J. (2005). *Miért agresszív az ember?* Budapest: Osiris Kiadó
- Haller, J. (Szerk.). (2020). *A bűnöző elme*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó. Letöltés dátuma: 2022. július 01., forrás: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15889/831_bunozo_elme.pdf?sequence=1
- Haller, J. (2020). *Büntettek kriminálpszichológiája*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó. Letöltés dátuma: 2022. február 06., forrás: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15780/web_PDF_Buntettek_kriminalpszichologiaja.pdf;jsessionid=F6274C5DD928D79770603E5B824457AE?sequence=1
- Hautzinger, Z. (2002). A rendészeti kényszerítő eszközök alkalmazásának alapelvei. *Tanulmányok a „Határőrség és rendészet” című tudományos konferenciáról*, old.: 69–76. Pécs. Letöltés dátuma: 2022. szeptember 18.
- Héder, M. & Paksi, D. (2020). *A személyes tudásról*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Letöltés dátuma: 2023. április, forrás: https://mersz.hu/dokumentum/m747aszt__2..doi:https://doi.org/10.1556/9789634545835.
- Henriksen, S. V. & Kruke, B. I. (2020). *Norwegian Police Use of Firearms: Critical*. Research Publication. doi:<https://doi.org/10.18261/issn.2703-7045-2020-02-03>
- Hine, K. A., Porter, L., Westera J, N. & Alpert, G. (2018. augusztus 13.). Exploring Police Use of Force Decision-Making Processes and Impairments Using a Naturalistic Decision-Making Approach. doi:DOI:10.1177/0093854818789726
- Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest: HVG kiadó Zrt.
- Káplár, I. M. (2016). Az információfeldolgozás korai szakaszában megjelenő affektív tényezők és ezek személyiségbeli meghatározottságának vizsgálata FMRI-vel és Szondi-tesztel. *Doktori (PhD) értekezés*. Pécs. Letöltés dátuma: 2022. május 25., forrás: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15672/kaplar-matyas-istvan-phd-2016.pdf>
- Kelley, D., Siegel, E., & Wormwood, J. (2019). *Understanding Police Performance Under Stress: Insights From the Biopsychosocial Model of Challenge and Threat*. doi:<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01800>
- Keményné, d. P. (1989). *Bevezetés pszichológiába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Klein, G. (2008). *Naturalistic Decision Making*. doi:<https://doi.org/10.1518/001872008X288385>

- Klein, G. (2015). A naturalistic decision making perspective on studying intuitive. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 4(3), 164–168. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2015.07.001>
- Krathwohl, D. (2002). *A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview*. doi:DOI: 10.1207/s15430421tip4104_2
- Lazarus, R. (1999). *Stress and Emotion – A New Synthesis*. New York: Springer Publishing Company Inc.
- Mérő, L. (2008). *Észjárások-remix*. Tercium Kiadó
- Mérő, L. (2022). *Az érzelmek logikája*. Tericum Kiadó
- Michael W., E. & Mark T., K. (2003). *Kognitív pszichológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyv Kiadó
- Mihály, I. (2009). Tacit tudás. *Új pedagógiai szemle*. Letöltés dátuma: 2023. október 22., forrás: <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/mihaly-ildiko-tacit#2>
- Neisser, U. (1984). *Megismerés és valóság*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Olah, A. (2006). *Pszichológiai alapismeretek*. Bölcsész Konzorcium. Letöltés dátuma: 2023. június 07., forrás: <https://mek.oszk.hu/05400/05478/05478.pdf>
- Phillips, J., Klein, G. & Sieck, W. (2004). *Expertise in Judgment and Decision Making: A Case for Training Intuitive Decision Skills*. doi: <https://doi.org/10.1002/9780470752937.ch15>
- Pléh, C. (Szerk.). (2021). *Pszichológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. doi:<https://doi.org/10.1556/9789634546>
- Pokrócos, G. (2016). Elvárások a rendőri intézkedéssel szemben. *Magyar Rendészet*, 73–88. Letöltés dátuma: 2023. február 01., forrás: file:///C:/Users/reteka/Downloads/nemesanita,+mr_2015_6_05+Pokr+-cos.pdf
- Restás, Á. (2012). *A tűzoltásvezetők kényszerhelyzeti döntéshozatala*. Budapest: Ph.D. értekezés. Letöltés dátuma: január. 12., forrás: https://phd.lib.uni-corvinus.hu/677/1/Restas_Agoston_dhu.pdf
- Richard C., A., & Hilgard, E. (2005). *Pszichológia*. Budapest: Osiris
- Rick D., G. (2017). *Training Law Enforcement Officers*. Boca Raton: Taylor and Francis Group.
- Sasfy, Z. G. (2018). *Konfliktuskezelés, stresszkezelés*. Dialóg Campus kiadó. Letöltés dátuma: 2022. november 12., forrás: <https://kti.uni-nke.hu/document/vtkk-uni-nke-hu/Sasfy%20Gy%C3%B6rgy%20Zolt%C3%A1n%20-%20Konfliktuskezel%C3%A9s,%20stresszkezel%C3%A9s.pdf>

- Schild, M. (2015). A vészhelyzeti viselkedés. *Hadtudományi Szemle*, 182–201.
Letöltés dátuma: 2022. március 09., forrás: https://tudasportal.uninke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/10307/15_2_tt_schild.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Sterbenz, T. (2007). *Korlátozott racionalitás a sportmenedzseri döntésekben, Doktori (PhD) értekezés*. Sopron: Nyugat-Magyarországi Egyetem
- Tóth, I. (Szerk.). (2001). *A pszichológia alapjai*. Pécs: Comenius Kiadó
- Tringer, L. (2010). *A pszichiátria tankönyve*. Budapest: Semmelweis Kiadó
- Wellbrink, J. & Buss, A. (2004). Vigilance Performance Modeled as a Complex Adaptive System with Listener Event Graph Objects (LEGOS)., (old.: 1:755–759). doi:DOI:10.1109/WSC.2004.1371386
- Zimbardo, P., Johnson, R. & McCann, V. (2018). *Pszichológia mindenkinek – Zavarok, terápiák, stressz, stratégiák*. Libri
- Zimbardo, P., Robert, J. & Vivian, M. (2017). *Pszichológia mindenkinek – Tanulás, emlékezet, intelligencia, tudatosság*. Libri
- Zimbardo, P., Robert, J. & McCann Vivian. (2017). *Pszichológia mindenkinek – Agyműködés, öröklés, észlelés, fejlődés*. Libri
- Zsidó N., A. (2022). A figyelem kognitív pszichológiája.
doi:<https://doi.org/10.1556/9789634547846>